

**ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ  
Π.Μ.Σ. «ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΣ, ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΦΥΛΟ»  
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ  
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ  
ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ  
ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ**

**«17 ΝΟΕΜΒΡΗ»: Η ΟΡΓΑΝΩΣΗ**

**Μία μελέτη για την τρομοκρατία, την ταυτότητά της  
και την επιρροή της**

**ΑΘΗΝΑ 2003**

## ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Περίληψη .....	4
Πρόλογος.....	5
Εισαγωγή.....	7
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ: ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ.....	11
Κεφάλαιο Πρώτο: Θεωρητικές Προσεγγίσεις .....	12
1.1    Η κοινωνική επιρροή .....	14
α) Το λειτουργικό μοντέλο κοινωνικής επιρροής .....	15
β) Το γενετικό μοντέλο κοινωνικής επιρροής .....	18
γ) Το τριαδικό μοντέλο κοινωνικής επιρροής.....	24
1.2    Οι κοινωνικές αναπαραστάσεις και η ιδεολογία .....	31
Οι κοινωνικές αναπαραστάσεις .....	32
Η ιδεολογία .....	34
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ: Η ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΑ.....	38
Κεφάλαιο Δεύτερο: Η τρομοκρατία.....	39
2.1    Ιστορική αναδρομή.....	39
Η τρομοκρατία πριν απ' τη Γαλλική Επανάσταση.....	41
Η τρομοκρατία μετά τη Γαλλική Επανάσταση.....	45
Τί είναι η τρομοκρατία; .....	46
2.2    Μορφές τρομοκρατίας .....	50
Η καθεστωτική τρομοκρατία .....	50
Η αντικαθεστωτική τρομοκρατία .....	56
Ατομική και οργανωμένη τρομοκρατία.....	58
Μαζική και ελεγχόμενη τρομοκρατία .....	59
Τα μέσα της τρομοκρατίας .....	60
Τα κίνητρα της τρομοκρατίας .....	65
α) Τρομοκρατία με θρησκευτικά κίνητρα .....	66
β) Τρομοκρατία με απελευθερωτικά κίνητρα .....	67
γ) Τρομοκρατία με ιδεολογικο-πολιτικά κίνητρα.....	70
2.3    Η τρομοκρατία στον κόσμο σήμερα .....	80
2.4    Η τρομοκρατία στην Ελλάδα .....	86
2.5    Η αντιμετώπιση της τρομοκρατίας.....	91

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ: Η ΜΕΘΟΔΟΣ: ΑΝΑΛΥΣΗ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ .....	100
Κεφάλαιο Τρίτο: Η μέθοδος: ανάλυση περιεχομένου .....	101
3.1 Το δείγμα .....	102
3.2 Οι κατηγορίες .....	104
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ: Η ΣΥΓΚΡΟΥΣΗ .....	113
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ: Η Σύγκρουση .....	114
4.1 Η ανάδυση της «17 Νοέμβρη» .....	116
4.2 Η ταυτότητα της «17N» .....	121
<i>A) Η μειονοτική ταυτότητα .....</i>	<i>122</i>
<i>Οι κοινωνικο-πολιτικοί στόχοι της «17N» .....</i>	<i>123</i>
<i>Οι προτάσεις της «17N» .....</i>	<i>128</i>
<i>B) Η αριστερή ταυτότητα .....</i>	<i>131</i>
<i>Ο αυτο-προσδιορισμός της «17N» .....</i>	<i>133</i>
<i>Οι «ηγέτες» της αριστεράς .....</i>	<i>135</i>
4.3 Ο ορισμός των κοινωνικών αντιπάλων .....	141
<i>A) Ενεργός μειονότητα: «17 ΝΟΕΜΒΡΗ» .....</i>	<i>141</i>
<i>B) Εξουσία: το ελληνικό καθεστώς .....</i>	<i>142</i>
<i>Γ) Πληθυσμός: ο ελληνικός λαός .....</i>	<i>149</i>
4.4 Οι σχέσεις της «17N» με την εξουσία και τον πληθυσμό .....	151
<i>α) Η στάση της «17N» απέναντι στην εξουσία .....</i>	<i>152</i>
<i>β) Η στάση της «17N» απέναντι στον πληθυσμό .....</i>	<i>156</i>
4.5 Η εικόνα της «17N» στον πληθυσμό .....	161
4.6 Οι αντιστάσεις της εξουσίας .....	1677
Συμπεράσματα .....	1777
Επίλογος .....	18080
Βιβλιογραφία – Αρθρογραφία .....	18282
<i>Παράρτημα</i> .....	<i>198</i>

## Περίληψη

---

Στην εργασία αυτή εξετάζεται το φαινόμενο της τρομοκρατίας από μία διαφορετική επιστημονική οπτική, την κοινωνιοψυχολογική. Χρησιμοποιούνται δηλαδή οι θεωρίες και τα πορίσματα της κοινωνικής ψυχολογίας και ειδικότερα της κοινωνικής επιρροής (γενετικό τριαδικό μοντέλο μειονοτικής επιρροής) προκειμένου ν' αποδεχθεί ότι η οργάνωση «17 Νοέμβρη» είναι μία ενεργός μειονότητα, η οποία συγκρούεται με την εξουσία και προσπαθεί να επηρεάσει τον πληθυσμό. Σ' αυτή μας την προσπάθεια πέραν των θεωριών της κοινωνικής ψυχολογίας, που αποτελούν βασικό μας εργαλείο, χρησιμοποιούμε επικουρικά για την έρευνά μας την ποιοτική ανάλυση περιεχομένου του λόγου της «17 Νοέμβρη», δηλαδή των προκηρύξεών της. Επίσης στη μελέτη αυτή παραθέτουμε στοιχεία, που άπτονται του φαινομένου της τρομοκρατίας όπως για παράδειγμα τα αίτιά της, οι μορφές της, τα κίνητρά της, οι τρόποι αντιμετώπισής της καθώς και ιστορικά στοιχεία και την προβληματική σχετικά με τον ορισμό της, στοιχεία που αναφέρονται τόσο στην εγχώρια όσο και στη διεθνή τρομοκρατία.

Σαφώς κεντρική θέση στην εργασία μας κατέχει η οργάνωση «17 Νοέμβρη», της οποίας την ταυτότητα προσπαθούμε να διερευνήσουμε και να προσδιορίσουμε, και η όποια – αν υφίσταται – επιρροή της στον ελληνικό λαό στα 27 χρόνια της αδιάκοπης δράσης της ή ακόμα και σήμερα έπεται απ' τη σύλληψη των φερομένων ως μελών της.

**Copyright** Αλέξανδρος Σακελλαρίου, Δεκέμβριος 2004

## Πρόλογος

---

Στις 11 Μαρτίου 1975 στη Νάπολη της Ιταλίας ύστερα από μία έκρηξη σ' ένα διαμέρισμα της οδού Κονσάλβο σκοτώνεται ο Βιταλίνο Πρίντσιπε και τραυματίζεται βαριά ο Αλφρέντο Απαλέ, μέλη και οι δύο της αριστερής τρομοκρατικής οργάνωσης «Ένοπλοι Προλεταριακοί Πυρήνες» (NAP). Ο Παπάλε μόλις βγαίνει απ' το χειρουργείο υποβάλλεται σε δεκατετράωρη ανάκριση απ' τον ανακριτή έχοντας χάσει το ένα του μάτι και με το σώμα του γεμάτο θραύσματα εκφοβιζόμενος απ' τις αρχές, σύμφωνα με τη δικηγόρο του, με την ποινή των ισοβίων (κείμενα και ντοκουμέντα των Ενόπλων Προλεταριακών Πυρήνων, 2002, σ. 124).

Το ανωτέρω γεγονός<sup>1</sup> σαφώς μας φέρνει στο νου τα συντελεσθέντα ύστερα απ' την έκρηξη το βράδυ της 29<sup>ης</sup> Ιουνίου 2002 στον Πειραιά όταν και άνοιξε ο ασκός του Αιόλου σχετικά με το θέμα της αντικαθεστωτικής τρομοκρατίας στη χώρα μας. Επί 27 χρόνια η οργάνωση «17 Νοέμβρη» έμοιαζε άτρωτη, ανίκητη, ασύλληπτη. Ήταν η οργάνωση-φάντασμα της οποίας ποτέ ούτε ένα μέλος δεν είχε συλληφθεί ή σκοτωθεί είτε απ' τις αρχές είτε από ατύχημα. Και ξαφνικά σα ντόμινο τα γεγονότα διαδέχονται το ένα το άλλο. Ένας σοβαρά τραυματισμένος βομβιστής, σ' ένα δωμάτιο ενός νοσοκομείου και το κουβάρι αρχίζει να ξετυλίγεται. Χολιγουντιανές επιχειρήσεις της αστυνομίας, συλλήψεις, ανακάλυψη κρησφύγετων, ρεσιτάλ τρομολογίας απ' τα Μ.Μ.Ε. αλλά και απορίες, ερωτηματικά κι αμφιβολίες σχετικά με τους συλληφθέντες.

---

<sup>1</sup> Αυτό το γεγονός δεν είναι το μόνο που έχει συμβεί στην ιστορία της τρομοκρατίας. Στις 14/3/1972 σκοτώθηκε από έκρηξη βόμβας ο Τζαντζάκομο Φελτρινέλι στην Ιταλία και στις

Παράλληλα όμως αρχίζουν ν' αναφύονται κι άλλα ερωτήματα γύρω απ' αυτό το φαινόμενο, που δεν είναι βεβαίως αποκλειστικά ελληνικό, αλλά που το «ενσάρκωσε» η οργάνωση «17 Νοέμβρη» μ' ένα μοναδικό τρόπο παραμένοντας αλώβητη επί 27 χρόνια. Τα ερωτήματα αυτά αφορούν τόσο την τρομοκρατία γενικότερα όσο και τη «17 Νοέμβρη» ειδικότερα. Τι είναι η τρομοκρατία; Γιατί κάποιος γίνεται τρομοκράτης; Είναι οι τρομοκράτες ψυχικά άρρωστοι;

Τι ήταν τελικά η «17 Νοέμβρη», επαναστατική οργάνωση ή εταιρεία δολοφόνων; Επηρέασε ή όχι την ελληνική κοινωνία; και άλλα πολλά. Οι συζητήσεις, χωρίς να λείπουν οι αντιπαραθέσεις γύρω απ' αυτό το θέμα, βρίσκονταν στην ημερήσια διάταξη αν και δεν πρόσφεραν πάντα τεκμηριωμένες απόψεις και συλλογισμούς αλλά πιο πολύ φωνές κι αντιδικίες. Όπως όμως υποστηρίζει και ο Νόαμ Τσόμσκι οι φωνασκίες δεν ωφελούν σε τίποτα και χρειάζεται φρόνηση για να χειριστούμε τα εκάστοτε προβλήματα και η φρόνηση προϋποθέτει να καταλάβουμε τις αιτίες (Τσόμσκι, 2003, σ. 19). Οι απαντήσεις σ' αυτά τα ερωτήματα δεν είναι ούτε εύκολο να δοθούν αλλά ούτε κι εύκολο να γίνουν αποδεκτές από όλους. Εν γνώση λοιπόν της αδυναμίας της πλήρους αποδοχής των όποιων απαντήσεων, σ' αυτή τη μελέτη κάνουμε προσπάθεια ν' απαντήσουμε σε ορισμένα απ' αυτά τα ερωτήματα έχοντας διαρκώς κατά νου ότι οφείλουμε να είμαστε ειλικρινείς κι αντικειμενικοί αλλά και ότι το «λανθάνειν» ανήκει στην ανθρώπινη φύση.

---

23/6/1978 τραυματίστηκε σοβαρά από αντίστοιχη έκρηξη ο Γερμανός Χέρμαν Φάιλινγκ, και οι δύο μέλη τρομοκρατικών οργανώσεων.

## Εισαγωγή

---

Η οργάνωση «17 Νοέμβρη» για 27 ολόκληρα χρόνια αποτελούσε ένα μυστήριο που επιζητούσε τη λύση του. Αυτό βεβαίως επ' ουδενί δε σημαίνει ότι οι όποιες απαντήσεις δόθηκαν ύστερα απ' τα γεγονότα του καλοκαιριού του 2002 ήταν οι καταλληλότερες προκειμένου ν' αποσαφηνιστούν τα σκοτεινά σημεία τόσο περί την «17 Νοέμβρη» όσο και περί την τρομοκρατία γενικότερα.

Σ' αυτή την εργασία μελετάμε το φαινόμενο της τρομοκρατίας και πιο συγκεκριμένα την οργάνωση «17 Νοέμβρη» στηριζόμενοι κατά κύριο λόγο στην κοινωνική ψυχολογία και ιδίως στις θεωρίες και τα πορίσματά της σχετικά με την κοινωνική επιρροή και δη τη μειονοτική. Η βασική μας υπόθεση, η οποία στηρίζεται στο γενετικό τριαδικό μοντέλο μειονοτικής επιρροής, είναι ότι η «17 Νοέμβρη» βάσει αυτού του μοντέλου και των θεωριών του, είναι μία ενεργός μειονότητα που συγκρούεται με την εξουσία (ελληνικό καθεστώς) και προσπαθεί να επηρεάσει με τη δράση και το λόγο της τον πληθυσμό (ελληνικός λαός). Πρόκειται συνεπώς για μία μελέτη του όλου θέματος από μία διαφορετική επιστημονική οπτική χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δε λαμβάνουμε υπόψη μας και άλλες παραμέτρους αυτού του φαινομένου (νομική, κοινωνιολογική κ.ά.). Πέραν όμως αυτής της υπόθεσης προσπαθούμε όσο αυτό είναι εφικτό να συλλέξουμε κι άλλα στοιχεία περί την ταυτότητά της (π.χ. αριστερή ταυτότητα) και επιπροσθέτως να διερευνήσουμε εάν και κατά πόσο επηρέασε τον ελληνικό λαό όλα αυτά τα χρόνια της δράσης της.

Εκτός όμως απ' τις θεωρίες της κοινωνικής ψυχολογίας και το μοντέλο το οποίο ακολουθούμε, χρησιμοποιούμε επίσης κατά τρόπο επικουρικό τη μέθοδο της ποιοτικής ανάλυσης περιεχομένου των κειμένων της «17 Νοέμβρη» τουτέστιν των προκηρύξεών της, αποφεύγοντας ως επί το πλείστον τη χρήση στατιστικών καθώς θεωρούμε ότι κάτι τέτοιο δεν προσφέρει σημαντικές υπηρεσίες για μία τέτοιου είδους εργασία. Σκοπός λοιπόν της εργασίας μας είναι η μελέτη του φαινομένου της τρομοκρατίας και κυρίως της οργάνωσης «17 Νοέμβρη» από μία διαφορετική απ' τις συνηθισμένες επιστημονική σκοπιά, προκειμένου να εξεταστεί η θέση και ο ρόλος της στην ελληνική κοινωνία. Η επιλογή της ανάλυσης περιεχομένου έγινε διότι η «17 Νοέμβρη» όλα αυτά τα χρόνια είχε ένα πλούσιο συγγραφικό έργο το οποίο θεωρήσαμε ότι θα μας παρείχε χρήσιμα στοιχεία στην όλη προσπάθειά μας.

Η εργασία μας αποτελείται από *τέσσερα κεφάλαια* των οποίων το περιεχόμενο είναι το ακόλουθο. Στο πρώτο κεφάλαιο αναφερόμαστε στην κοινωνική ψυχολογία και ιδίως στις θεωρίες της κοινωνικής επιρροής οι οποίες κατέχουν κεντρική θέση στην εργασία μας. Επίσης κάνουμε λόγο για τις κοινωνικές αναπαραστάσεις και την ιδεολογία τόσο διότι υφίσταται μία τάση σύγχυσης μεταξύ των δύο εννοιών όσο και διότι και οι δύο χρησιμοποιούνται στη μελέτη μας.

Στο δεύτερο κεφάλαιο επικεντρώνουμε την προσοχή μας στο φαινόμενο της τρομοκρατίας τόσο σε διεθνές όσο και σε εγχώριο επίπεδο. Αναφερόμαστε κατ' αρχήν σε ιστορικά στοιχεία της τρομοκρατίας και ακολούθως στο πρόβλημα του ορισμού της υπογραμμίζοντας τον τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιούμε τον όρο στην εργασία μας, τρόπος που έχει ως



βάση απόψεις ανθρώπων που την εφάρμοσαν στο παρελθόν, όπως του Κάρλος Μαριγκέλα, «η τρομοκρατία είναι ένα όπλο από τα πιο σημαντικά για τον επαναστάτη» (Μαριγκέλα, 1969, σσ. 71-72) και παλαιότερα του Ραβασόλ «ο στόχος μου ήταν η τρομοκρατία ώστε να τραβήξω την προσοχή της κοινωνίας σε όσους υποφέρουν» (Ιωακείμογλου-Τριανταφύλλου, 2003, σ. 91), χωρίς δηλαδή την αρνητική χροιά που της έδωσε η εξουσία. Ακόμη κάνουμε αναφορά στις μορφές της τρομοκρατίας, στα κίνητρά της, στα μέσα που χρησιμοποιεί, στα αίτιά της και στους τρόπους αντιμετώπισής της.

Στο τρίτο κατά σειρά κεφάλαιο αναφερόμαστε στην ποιοτική ανάλυση περιεχομένου παραθέτοντας ορισμένα στοιχεία για το δείγμα μας και για τις κατηγορίες της ανάλυσης που χρησιμοποιήσαμε, ενώ στο τέταρτο και τελευταίο κεφάλαιο εφαρμόζουμε τις θεωρίες περί κοινωνικής επιρροής με την παράλληλη παράθεση των στοιχείων της ανάλυσης περιεχομένου προκειμένου να ελέγξουμε αν επαληθεύεται η υπόθεσή μας.

Στο παράρτημα που παρατίθεται στο τέλος της εργασίας περιλαμβάνεται ένας πλήρης πίνακας με τα στοιχεία των προκηρύξεων χρονολογικά, ο οποίος περιέχει χρονολογίες (συγγραφής και δημοσίευσης), το στόχο που επλήγη (αν υπάρχει), το λόγο που επλήγη όπως προκύπτει απ' την απεσταλμένη προκήρυξη και τέλος ένας τίτλος-περιεχόμενο της κάθε προκήρυξης, δηλαδή με ποια θέματα ασχολείται σε κάθε προκήρυξη η «17 Νοέμβρη» και εναντίον ποιών καταφέρεται. Επίσης στο Παράρτημα παρατίθεται μία σειρά από ορισμούς που κατά καιρούς έχουν δοθεί για την τρομοκρατία τους οποίους συγκεντρώσαμε απ' τη βιβλιογραφία την οποία μελετήσαμε και τέλος μία σειρά από νόμους (Φ.Ε.Κ.) τους οποίους έχει θεσπίσει κατά καιρούς το ελληνικό καθεστώς είτε μέσω εγχώριας

νομοθεσίας είτε μέσω διεθνών συμβάσεων για την αντιμετώπιση της αντικαθεστωτικής τρομοκρατίας.

Ολοκληρώνουμε αυτή μας την εισαγωγή δίνοντας με τα λόγια της «17 Νοέμβρη» το λόγο που επέλεξε το όνομα με το οποίο κυριάρχησε στην ελληνική κοινωνία για 27 χρόνια.

*«...τέσσερα είναι τα βασικά στοιχεία που θέλαμε να υπογραμμίσουμε και να προβάλλουμε διαλέγοντας το όνομά μας... 1) ...οποιαδήποτε ριζική αλλαγή θα συντελεστεί από νέες λαϊκές δυνάμεις στη βάση, έξω και ενάντια στα παραδοσιακά κόμματα της αριστεράς από τα οποία ο λαός μας δεν έχει να περιμένει τίποτα. 2) Η 17N είναι μία από τις λίγες πολιτικές δυνάμεις που παραμένει πιστή στο αντιιμπεριαλιστικό περιεχόμενο της εξέγερσης... 3) ...να τιμήσουμε αυτό το κύριο στοιχείο της βίαιης σύγκρουσης... 4) ...να προβάλλουμε αυτό το βασικό δίδαγμα της εξέγερσης του Νοέμβρη, της αναγκαιότητας της μελλοντικής σοβαρής αντιμετώπισης του οπλισμού των μαζών και της σοβαρής προετοιμασίας τους...» (Οι Προκηρύξεις, Κάκτος, 2002, σσ. 479-483)*

## **ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ: ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ**

---

## Κεφάλαιο Πρώτο: Θεωρητικές Προσεγγίσεις

Εισερχόμενοι στο πρώτο κεφάλαιο της εργασίας μας και έχοντας καταστήσει σαφές ότι η θεωρία η οποία θα χρησιμοποιηθεί, ανήκει στην επιστήμη της ψυχολογίας και ειδικότερα στον κλάδο της κοινωνικής ψυχολογίας, κρίνεται σκόπιμο από μέρους μας να παρουσιαστούν ορισμένα στοιχεία για την κοινωνική ψυχολογία και ιδίως για τις θεωρίες, που θα χρησιμοποιηθούν στην παρούσα εργασία, μ' έναν τρόπο σύντομο και περιεκτικό.

Κατ' αρχήν πρέπει να υπενθυμίσουμε ότι η κοινωνική ψυχολογία είναι ένας σχετικά νέος επιστημονικός κλάδος της ψυχολογίας, ο οποίος άρχισε να μελετάται και να αναπτύσσεται συστηματικά μετά το 1920<sup>2</sup> αν και σύμφωνα με τους μελετητές της τα πρώτα ψήγματα της εμφανίζονται νωρίτερα, τον 19<sup>ο</sup> αιώνα, στην ευρωπαϊκή ήπειρο, η οποία θεωρείται η «γενέτειρα» του νέου αυτού κλάδου. Η πρώτη συγκροτημένη εμφάνιση της κοινωνικής ψυχολογίας θεωρείται από πολλούς ερευνητές ότι είναι τα γραπτά του Γάλλου γιατρού Gustave Le Bon στα τέλη του 19<sup>ου</sup> αιώνα (1895)<sup>3</sup>, αν και ορισμένοι άλλοι, όπως ο κοινωνικός ψυχολόγος W. Doise, μεταθέτουν αυτήν την απαρχή μερικά χρόνια πίσω (1863) και λίγο ανατολικότερα, στη Λομβαρδία της Ιταλίας και συγκεκριμένα στο έργο του Ιταλού παιδαγωγού Carlo Cattaneo.<sup>4</sup> Ο Cattaneo, όπως υποστηρίζει ο Doise που ανέδειξε το έργο του, με την ομιλία του στη Βασιλική Ακαδημία των Επιστημών και των Τεχνών που είχε τίτλο «Η αντίθεση ως μέθοδος της

---

<sup>2</sup> Βλ. Γεώργας, Δ. (1995), *Κοινωνική Ψυχολογία*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, σ. 23.

<sup>3</sup> Βλ. Le Bon, G. (1996), *Ψυχολογία των μαζών*, Ζήτρος, Θεσσαλονίκη.

<sup>4</sup> Βλ. Παπαστάμου, Στ. (2001), *Εισαγωγή στην Κοινωνική Ψυχολογία*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, σσ. 129-130.

κοινωνικής ψυχολογίας» εισήγαγε έναν καινούργιο κλάδο αλλά και μία νέα έννοια-κλειδί, τη σύγκρουση, η οποία κάποια χρόνια αργότερα θ' αποτελέσει το επίκεντρο του γενετικού μοντέλου της κοινωνικής επιρροής, όπως θα δούμε παρακάτω. Φυσικά από τότε η κοινωνική ψυχολογία μελετήθηκε συστηματικότερα, αναπτύχθηκε και καθιερώθηκε ως ο επιστημονικός κλάδος της ψυχολογίας που ενδιαφέρεται και μελετά την αλληλεπίδραση ατόμων, ομάδων και κοινωνίας εντός της οποίας ζουν και δρουν τα άτομα και οι ομάδες.<sup>5</sup> Προσπάθησε με άλλα λόγια να παρατηρήσει και να μελετήσει τον άνθρωπο, μόνο του ή ενταγμένο σε ομάδες, και την αλληλεπίδρασή του με το κοινωνικό του περιβάλλον (άλλα άτομα και ομάδες). Βεβαίως κάποιοι κοινωνικοί ψυχολόγοι υποστηρίζουν ότι οι ορισμοί της κοινωνικής ψυχολογίας είναι τόσοι όσα και τα εγχειρίδια που υπάρχουν. Πάντως κατά τον Gordon Allport (1968) ο στόχος της κοινωνικής ψυχολογίας είναι «να κατανοήσουμε και να ερμηνεύσουμε πώς η σκέψη, το συναίσθημα και η συμπεριφορά των ατόμων επηρεάζονται από την πραγματική, φανταστική ή υπονοούμενη παρουσία των άλλων».<sup>6</sup> Στα ενδιαφέροντα λοιπόν της κοινωνικής ψυχολογίας εντάσσεται η μελέτη φαινομένων όπως η αντίληψη προσώπων (πώς σχηματίζουμε τις εντυπώσεις μας για τους άλλους), η κοινωνική απόδοση (πώς ερμηνεύουμε τη συμπεριφορά τη δική μας και των άλλων), οι στάσεις και η αλλαγή τους, η κοινωνική επιρροή, οι ενδο-ομαδικές και δι-ομαδικές σχέσεις, τα στερεότυπα, η προκατάληψη, η γλώσσα και η επικοινωνία.<sup>7</sup>

---

<sup>5</sup> Βλ. Γεώργας, Δ. (1995), *Κοινωνική Ψυχολογία*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, σσ. 23-24.

<sup>6</sup> Βλ. Χαντζή, Α. (2000), *Εισαγωγή στην Ψυχολογία*, Gutenberg, Αθήνα, επιμέλεια Στέλλα Βοσνιάδου, σ. 17.

<sup>7</sup> Βλ. Χαντζή, Α. (2000), *Εισαγωγή στην Ψυχολογία*, Gutenberg, Αθήνα, επιμέλεια Στέλλα Βοσνιάδου, σ. 18.

Τέλος, ως προς τις ερευνητικές μεθόδους που χρησιμοποιεί η κοινωνική ψυχολογία αυτές κατά τους Tajfel και Fraser (1978) τοποθετούνται σε μία κλίμακα όπου στο ένα άκρο βρίσκεται το εργαστηριακό πείραμα, στο άλλο άκρο η συμμετοχική παρατήρηση και ενδιάμεσως το πείραμα πεδίου, το φυσικό πείραμα, η δημοσκοπική έρευνα και η ελεγχόμενη(ή συστηματική) παρατήρηση.<sup>8</sup>

Ολοκληρώνοντας αυτή τη μικρή επισκόπηση περί την κοινωνική ψυχολογία υπογραμμίζουμε ότι εμείς στην παρούσα εργασία θα επικεντρώσουμε το ενδιαφέρον μας ως επί το πλείστον στις θεωρίες της κοινωνικής επιρροής για τις οποίες θα μιλήσουμε ακολούθως.

## **1.1 Η κοινωνική επιρροή**

Η κοινωνική επιρροή αποτελεί, όπως προαναφέραμε, ένα απ' τα αντικείμενα μελέτης της κοινωνικής ψυχολογίας, που για κάποιους κοινωνικούς ψυχολόγους είναι απ' τα σημαντικότερα και κεντρικότερα στη σχετικά νεοπαγή αυτή κατεύθυνση της ψυχολογίας. Η επιρροή υπολογίζεται ότι ξεκίνησε να μελετάται απ' τον 19<sup>ο</sup> αιώνα με το φαινόμενο της υποβολής, που ως όρος κατά την Montmollin (1977) εισήχθη το 1866 απ' τον Liebeault, και που προσδιορίζει μία τάξη φαινομένων τα οποία χαρακτηρίζονται απ' το γεγονός ότι η συμπεριφορά ενός ατόμου υπακούει στις προσδοκίες ενός άλλου ατόμου.<sup>9</sup> Από την εποχή εκείνη ο όρος εξελίχθηκε, υπέστη τροποποιήσεις και έτσι σήμερα πια δεν μιλάμε για υποβολή, αλλά για

---

<sup>8</sup> Βλ. Χαντζή, Α. (2000), *Εισαγωγή στην Ψυχολογία*, Gutenberg, Αθήνα, επιμέλεια Στέλλα Βοσνιάδου, σσ. 18-19.

κοινωνική επιρροή, η οποία αναφέρεται πλέον στις κοινωνικές αλληλεπιδράσεις και όχι στην ατομική ψυχολογία, όπως συνέβαινε παλαιότερα. Μάλιστα οι Moscovici και Ricateau (1972) θεωρούν ότι με την κοινωνική επιρροή μεταφερόμαστε από μία διπολική (εγώ-αντικείμενο) σε μία τριπολική ψυχολογία (εγώ-άλλος-αντικείμενο) που είναι πιο κοντά στην πραγματικότητα.<sup>10</sup>

Κατά συνέπεια αν θέλαμε να ορίσουμε την κοινωνική επιρροή θα λέγαμε ότι πρόκειται για την αλλαγή των κοινωνικών στάσεων, των απόψεων, αντιλήψεων ή αναπαραστάσεων ενός ατόμου ή μίας ομάδας από τις κοινωνικές στάσεις, απόψεις, αντιλήψεις, αναπαραστάσεις ενός άλλου ατόμου ή μίας άλλης ομάδας με την οποία βρίσκεται σε αλληλεπίδραση (άμεση ή έμμεση).<sup>11</sup> Πώς αναπτύσσονται, πώς λειτουργούν και ποια αποτελέσματα έχουν, αυτές οι διαδικασίες κοινωνικής επιρροής μελέτησαν δύο εκ διαμέτρου αντίθετα θεωρητικά μοντέλα τα οποία παρουσιάζουμε παρακάτω.

### **α) Το λειτουργικό μοντέλο κοινωνικής επιρροής**

Το μοντέλο αυτό της κοινωνικής επιρροής άρχισε να ανατέλλει στις αρχές της δεκαετίας του 1950 στις Η.Π.Α. και είχε ως κύρια θέματα ασχολίας και μελέτης του τη συμμόρφωση και την υποταγή που δέσποζαν στην κοινωνική ψυχολογία για πολλά χρόνια. Το λειτουργικό μοντέλο όμως εκείνη

---

<sup>9</sup> Βλ. Μαντόγλου, Α. (1999), *Κοινωνιοψυχολογικές διαδικασίες μειονοτικής επιρροής και αντιστάσεις στην επιρροή των μειονοτήτων (Πανεπιστημιακές Σημειώσεις)*, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, σ. 5.

<sup>10</sup> Βλ. Μαντόγλου, Α. (1999), *Κοινωνιοψυχολογικές διαδικασίες μειονοτικής επιρροής και αντιστάσεις στην επιρροή των μειονοτήτων (Πανεπιστημιακές Σημειώσεις)*, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, σ. 6.

<sup>11</sup> Βλ. Παπαστάμου, Στ. (1999), *Η κοινωνική επιρροή*, Οδυσσέας, Αθήνα, σ. 13.

την εποχή που εμφανίστηκε δεν είχε μία ρητή θεωρητική θεμελίωση, δηλαδή οι θεωρητικές του αρχές δεν ήταν ρητά και ξεκάθαρα διατυπωμένες. Εκείνος ο οποίος το μελέτησε, το παρατήρησε και κατέληξε στο να διαμορφώσει το θεωρητικό του υπόβαθρο ήταν ο Γάλλος κοινωνικός ψυχολόγος Serge Moscovici (1976),<sup>12</sup> ο οποίος μάλιστα δημιούργησε και το αντίθετο του λειτουργικού, το γενετικό μοντέλο, όπως θα δούμε αμέσως μετά. Ο Moscovici λοιπόν μελετώντας όλες τις θεωρίες και τις έρευνες των προηγούμενων χρόνων σχετικά με την κοινωνική επιρροή (Sherif, Asch, Milgram)<sup>13</sup> κατέληξε στο συμπέρασμα ότι αυτό το μοντέλο που προτείνεται για την κοινωνική επιρροή ενδιαφέρεται μόνο για την ομαλή λειτουργία του υπάρχοντος κοινωνικού συστήματος, για την εξάλειψη των όποιων καινοτομιών και νέων ιδεών, για τη συμμόρφωση, την υποταγή στους κυρίαρχους κοινωνικούς κανόνες, τη διατήρηση του συσχετισμού των κοινωνικών δυνάμεων και γενικώς τη διατήρηση του status quo «ως κόρην οφθαλμού». Επίσης ο Moscovici διέκρινε ένα άλλο χαρακτηριστικό του μοντέλου αυτού, τον κοινωνικό έλεγχο, ο οποίος δρα αποτρεπτικά σε οποιαδήποτε αλλαγή προστατεύοντας την υπάρχουσα κοινωνική κατάσταση και ο οποίος φυσικά ασκείται από τις πλειονότητες και την κυρίαρχη ιδεολογία. Κατά συνέπεια το λειτουργικό ή αλλιώς πλειονοτικό μοντέλο κοινωνικής επιρροής ενδιαφέρεται και επιδιώκει την ομοιομορφία, την ομοιογένεια, τη συναίνεση, την αντίσταση στην αλλαγή, ενώ επιπλέον θεωρεί ότι πρέπει να επιδιώκεται η κοινωνική σταθερότητα και να υπάρχει

---

<sup>12</sup> Βλ. Παπαστάμου, Στ. (1999), *Η κοινωνική επιρροή*, Οδυσσέας, Αθήνα, σσ. 14-15.

<sup>13</sup> Βλ. Μαντόγλου, Α. (1999), *Κοινωνιοψυχολογικές διαδικασίες μειονοτικής επιρροής και αντιστάσεις στην επιρροή των μειονοτήτων (Πανεπιστημιακές Σημειώσεις)*, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, σσ. 8-31.



σεβασμός των υπαρχόντων κοινωνικών κανόνων.<sup>14</sup> Θα μπορούσαμε σ' αυτό το σημείο, ολοκληρώνοντας την αναφορά μας στο λειτουργικό ή πλειονοτικό μοντέλο κοινωνικής επιρροής, να συνοψίσουμε τη θεωρητική του δομή σε έξι βασικά σημεία τα οποία είναι τα ακόλουθα:<sup>15</sup>

1. **Ανισότητα και μονοσημαντικότητα** (η επιρροή ασκείται αποκλειστικά απ' την πλειονότητα που είναι ανώτερη από οποιαδήποτε μειονοτική άποψη)
2. **Πριμοδότηση της συμμόρφωσης και της κοινωνικής συναίνεσης**, η οποία κρίνεται ως απαραίτητο στοιχείο για την ομαλή λειτουργία της ομάδας
3. **Κοινωνικός έλεγχος** (όποιος δεν έχει τα μέσα για ν' ασκήσει κοινωνικό έλεγχο δεν μπορεί ν' ασκήσει επιρροή)
4. **Εξάρτηση** (η ανάγκη του κάθε ανθρώπου για τους άλλους και ιδίως για την πλειονότητα, που είναι η μόνη που ασκεί επιρροή, οδηγεί στην αποδοχή της πλειονοτικής άποψης)
5. **Εξάλειψη αβεβαιότητας** (η αναζήτηση απ' τον άνθρωπο της βεβαιότητας και της σιγουριάς οδηγεί επίσης στην αποδοχή της πλειονοτικής άποψης)
6. **Αντικειμενικότητα** (η αναζήτηση της αντικειμενικότητας οδηγεί στην ταύτισή μας με την πλειονοτική άποψη και άρα στην αποδοχή της πλειονοτικής επιρροής)

---

<sup>14</sup> Βλ. Παπαστάμου, Στ. (1989), *Η κοινωνική επιρροή*, Οδυσσέας, Αθήνα, σ. 16.

<sup>15</sup> Βλ. Παπαστάμου, Στ. (1989), *Η κοινωνική επιρροή*, Οδυσσέας, Αθήνα, σσ. 17-23.

## β) Το γενετικό μοντέλο κοινωνικής επιρροής

Το δεύτερο μοντέλο που ασχολείται με τα φαινόμενα κοινωνικής επιρροής είναι το λεγόμενο γενετικό ή αλλιώς αλληλεπιδραστικό μοντέλο κοινωνικής επιρροής, το οποίο δημιουργήθηκε στο τέλος της δεκαετίας του 1960 στη Γαλλία, απ' τον Serge Moscovici, όπως ήδη έχουμε πει.<sup>16</sup> Ο Moscovici λοιπόν αφού σ' ένα πρώτο επίπεδο ανακάλυψε και παρουσίασε τις θεωρητικές αρχές και τα αξιώματα του λειτουργικού μοντέλου, εν συνεχεία θέλησε να αποδείξει και να υποστηρίξει ότι κοινωνική επιρροή δεν ασκούν μόνο οι πλειονότητες αλλά και οι μειονότητες μέσω της δημιουργίας του γενετικού μοντέλου, μίλησε δηλαδή για την ύπαρξη μειονοτικής επιρροής.

Προτού παρουσιάσουμε αναλυτικότερα τα καινοτόμα στοιχεία που εισήγαγε ο Moscovici με το γενετικό μοντέλο καθώς και τις σημαντικές διαφορές του με το λειτουργικό, θεωρούμε χρήσιμο να προβούμε στην ακόλουθη διευκρίνιση σχετικά με τη χρήση των όρων πλειονότητα / πλειοψηφία – μειονότητα / μειοψηφία. Κατ' αρχήν οι όροι αυτοί δεν είναι ισοδύναμοι μεταξύ τους. Το ζεύγος πλειονότητα-μειονότητα έχει πιο γενικό χαρακτήρα και λεξικολογικά ορίζονται ως «το μεγαλύτερο μέρος πλήθους προσώπων ή πραγμάτων»<sup>17</sup> και ως «πλήθος λιγότερο από το μισό ενός συνόλου»,<sup>18</sup> αντιστοίχως. Απ' την άλλη μεριά οι όροι πλειοψηφία – μειοψηφία, που κι αυτοί λειτουργούν ως ζεύγος αντιθέτων, αναφέρονται αποκλειστικά στις ψήφους ή στους ψηφοφόρους<sup>19</sup> και δεν είναι συνώνυμοι με τους όρους πλειονότητα-μειονότητα, αλλά αποτελούν εξειδικευμένες

<sup>16</sup> Βλ. Παπαστάμου, Στ. (1989), *Η κοινωνική επιρροή*, Οδυσσέας, Αθήνα, σ. 14.

<sup>17</sup> Βλ. *Μείζον Ελληνικό Λεξικό*, Τεγόπουλος-Φυτράκης, Αθήνα (1997), λήμμα: πλειονότητα.

<sup>18</sup> Βλ. *Μείζον Ελληνικό Λεξικό*, Τεγόπουλος-Φυτράκης, Αθήνα (1997), λήμμα: μειονότητα.

εκφάνσεις τους, αναφέρονται δηλαδή σε συγκεκριμένο αντικείμενο (ψηφοί, ψηφοφόροι) και δεν δύνανται να αναχθούν αλλού. Γι' αυτό το λόγο στην κοινωνική επιρροή κάνουμε λόγο για μειονότητες-πλειονότητες και δεν χρησιμοποιούμε τους όρους μειοψηφία-πλειοψηφία, που έχουν να κάνουν μόνο με εκλογές, ψηφοφορίας κτλ. Βεβαίως στην κοινωνική ψυχολογία δε χρησιμοποιούμε αυτούς τους δύο όρους (πλειονότητα-μειονότητα) τόσο γενικά όσο ορίζονται λεξικολογικά, αλλά τους «εμπλουτίζουμε», όπως θα δούμε ακολούθως. Ο «εμπλουτισμός» αυτός έγκειται στο αν και κατά πόσο συμμετέχουν στη διαμόρφωση των κυρίαρχων κοινωνικών κανόνων, της κυρίαρχης ιδεολογίας και στο αν ασκούν εξουσία ή όχι. Συνεπώς, η πλειονότητα είναι μία ομάδα ανθρώπων που κατέχει την εξουσία και διαμορφώνει τους κυρίαρχους κοινωνικούς κανόνες ασκώντας επιρροή (πλειονοτική), ενώ η μειονότητα ορίζεται ως μία ομάδα ανθρώπων που δεν έχει καμία δυνατότητα συμμετοχής στην εξουσία, δεν έχει κύρος και δεν κατέχει υψηλή κοινωνική θέση (εν συνεχεία θα μιλήσουμε διεξοδικότερα για τους δύο αυτούς όρους που κατέχουν εξέχουσα θέση στην εργασία μας).

Σ' αυτό ακριβώς το σημείο έγκειται ο βασικός νεωτερισμός του S. Moscovici ως προς το φαινόμενο της κοινωνικής επιρροής, η οποία κατά τον θεμελιωτή του γενετικού μοντέλου μπορεί να ασκηθεί και από μία μειονότητα, κάτι που ως τότε θεωρείτο αδύνατο, αν όχι απαράδεκτο, με βάση τις υπάρχουσες θεωρίες. Ο Moscovici υποστήριξε την άποψή του περί μειονοτικής επιρροής (influence minorite') αντιστρέφοντας το πασίγνωστο πλέον πείραμα του S. Asch (1951),<sup>20</sup> το οποίο έκανε λόγο για πλειονοτική

---

<sup>19</sup> Βλ. *Μείζον Ελληνικό Λεξικό, ό.π.*, λήμματα: πλειοψηφία, μειοψηφία.

<sup>20</sup> Ο S. Asch διεξήγαγε ένα πείραμα οπτικής αντίληψης στο οποίο ένα ανυποψίαστο πειραματικό υποκείμενο ερχόταν σε αντιπαράθεση με τους πειραματικούς συνεργούς σχετικά με την εκτίμηση του μήκους ορισμένων γραμμών. Οι πειραματικοί συνεργοί έδιναν

επιρροή. Στη συνέχεια ο Moscovici μαζί με τους συνεργάτες του προέβη σε μία σειρά πειραμάτων προκειμένου να καταλήξει σε εγκυρότερα συμπεράσματα (Faucheux και Moscovici 1967, Moscovici, Lage και Naffrechoux 1969,1971)<sup>21</sup> σχετικά με τη δυνατότητα μίας μειονότητας να ασκήσει κοινωνική επιρροή. Στην προσπάθειά του αυτή κατέληξε σε μία διάκριση στα είδη μειονοτήτων που υπάρχουν, κάνοντας λόγο για άνομες (anomiques), οι οποίες δεν έχουν δικούς τους κανόνες και προτάσεις και για αντινομιστικές (nomiques), οι οποίες προτείνουν ένα διαφορετικό κανόνα απ' αυτόν που κυριαρχεί. Επί τη βάση αυτού του χαρακτηριστικού, αν δηλαδή προτείνουν κάτι ή όχι, οι πρώτες (άνομες) χαρακτηρίζονται παθητικές, ενώ οι δεύτερες (αντινομιστικές) χαρακτηρίζονται ενεργητικές. Επίσης, η ενεργός μειονότητα (αντινομιστική) μπορεί να προτείνει έναν εναλλακτικό κοινωνικό κανόνα, ο οποίος μετατοπίζεται προς την ίδια κατεύθυνση με τον πλειονοτικό, οπότε ονομάζεται ορθόδοξη ή φιλοκανονική, ή αντιθέτως έναν κανόνα που αντιπαρατίθεται στον πλειονοτικό, έναν αντικανόνα, οπότε ονομάζεται ετερόδοξη ή αντικανονική.<sup>22</sup>

Συνεπώς ο S. Moscovici ισχυρίζεται ότι μία μειονότητα, η οποία μπορεί να είναι ατομική ή συλλογική, διακρίνεται απ' την πλειονότητα ποιοτικά κι όχι ποσοτικά, δηλαδή απ' τη μη συμμετοχή της στους

---

πάντοτε λανθασμένες απαντήσεις προκειμένου να επηρεάσουν το πειραματικό υποκείμενο, το οποίο απαντούσε ορθά. Ο Asch λοιπόν κατέληξε στο συμπέρασμα ότι οι πειραματικοί συνεργοί ασκούσαν πλειονοτική επιρροή, ενώ αντιθέτως ο Moscovici ανατρέποντας τα συμπεράσματα αυτά, υποστήριξε ότι η άποψη (λανθασμένη) των πειραματικών συνεργών μπορεί εντός του εργαστηρίου να ήταν πλειονοτική, αλλά εκτός αυτού, ήταν μειονοτική, συνεπώς η επιρροή που ασκείται σ' αυτό το πείραμα του Asch δεν είναι πλειονοτική, αλλά μειονοτική.

<sup>21</sup> Βλ. Μαντόγλου, Α. (1999), *Κοινωνιοψυχολογικές διαδικασίες μειονοτικής επιρροής και αντιστάσεις στην επιρροή των μειονοτήτων (Πανεπιστημιακές Σημειώσεις)*, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, σσ. 37-41.

<sup>22</sup> Βλ. Μαντόγλου, Α. (1999), ό.π., σ. 42.

κοινωνικούς κανόνες,<sup>23</sup> τη δημιουργία σύγκρουσης και την πρόταση μίας καινοτομίας, δύναται να ασκήσει επιρροή αρκεί να είναι ενεργός και όχι παρεκκλίνουσα, δηλαδή να έχει συγκεκριμένες θέσεις, να προτείνει συγκεκριμένες αξίες, με άλλα λόγια «να αποδιοργανώνει και να διαμορφώνει μία νέα τάξη πραγμάτων» και όχι «να αποδιοργανώνει χωρίς να οργανώνει», όπως πράττουν αυτοί που παραβιάζουν τους κανόνες.<sup>24</sup>

Ένας άλλος νεωτερισμός του Moscovici είναι η έννοια της σύγκρουσης, η οποία κατέχει εξέχουσα θέση στο γενετικό μοντέλο. Οι μειονότητες κατά τον Moscovici δεν έχουν ιδιαίτερο κύρος και δεν κατέχουν φυσικά την εξουσία. Έχουν όμως μία μορφή εξουσίας, η οποία στην πραγματικότητα είναι τεράστια και η οποία έγκειται στην άρνηση ή κατάλυση της κοινωνικής συναίνεσης<sup>25</sup> δημιουργώντας σύγκρουση με την πλειονότητα και τους κυρίαρχους κανόνες. Η σύγκρουση, συνεχίζει ο Moscovici, είναι απαραίτητη προκειμένου να ασκηθεί κοινωνική επιρροή, «είναι η αρχή και το μέσο για ν' αλλάξουν οι άλλοι, να εγκατασταθούν καινούργιες σχέσεις ή να σταθεροποιηθούν οι παλιές».<sup>26</sup> Η σύγκρουση λοιπόν είναι βασικό γνώρισμα και προϋπόθεση της μειονοτικής επιρροής, ενώ αντιθέτως η πλειονότητα κάνει τα πάντα για ν' αποφύγει τη δημιουργία σύγκρουσης, η οποία θα απειλήσει την κοινωνική συνοχή και θα προκαλέσει ρωγμές στην ομαλή λειτουργία του συστήματος.

Επόμενο νεοτερικό στοιχείο, το οποίο εισάγεται με το γενετικό μοντέλο, είναι η καινοτομία, η οποία είναι εξίσου σημαντική στην προσπάθεια μίας μειονότητας να ασκήσει επιρροή. Η καινοτομία ορίζεται απ'

---

<sup>23</sup> Βλ. Μαντόγλου, Α. (1999), ό.π., σ. 41.

<sup>24</sup> Βλ. Μαντόγλου, Α. (1999), ό.π., σσ. 47-49.

<sup>25</sup> Βλ. Μαντόγλου, Α. (1999), ό.π., σ. 36.

<sup>26</sup> Βλ. Μαντόγλου, Α. (1999), ό.π., σ. 42.

τους Doms και Moscovici (1984) «ως η διαδικασία κοινωνικής επιρροής, η οποία έχει γενικά για πηγή μία μειονότητα ή ένα άτομο που προσπαθεί είτε να εισάγει ή να δημιουργήσει καινούργιες ιδέες, καινούργιους τρόπους σκέψης ή συμπεριφοράς είτε να τροποποιήσει τις κοινά αποδεκτές ιδέες, τις παραδοσιακές στάσεις, τους παλιούς τρόπους σκέψης ή συμπεριφοράς».<sup>27</sup>

Η μειονότητα λοιπόν προτείνει μία καινοτομία, την οποία, όπως είναι φυσικό, η πλειονότητα αντιμάχεται, διότι φοβάται τη δημιουργία ρωγμής στην κοινωνική συναίνεση και ομοιογένεια.

Εκτός όμως απ' τη σύγκρουση και την καινοτομία, μία άλλη προϋπόθεση προκειμένου να ασκηθεί επιρροή από μία μειονότητα, εξίσου σημαντική κατά τον Moscovici, είναι ο τρόπος συμπεριφοράς της μειονότητας, καθώς σημαντικό δεν είναι μόνο αυτό που λέγεται αλλά και ο τρόπος με τον οποίο λέγεται. Από τα είδη συμπεριφοράς που προτείνονται (επένδυση, αυτονομία, σταθερότητα, ακαμψία, αμεροληψία-ισότητα)<sup>28</sup> ο Moscovici θεωρεί σημαντικότερο τη σταθερότητα της συμπεριφοράς, διότι είναι αυτή που μπορεί να οδηγήσει στην άσκηση μειονοτικής επιρροής. Η σταθερότητα μπλοκάρει τη διαπραγμάτευση με την πλειονότητα, προκαλεί κοινωνική σύγκρουση, αυξάνει την κοινωνική ένταση κι έτσι η μειονότητα καθίσταται κοινωνικά ορατή και αυξάνει τις πιθανότητές της να γίνει πηγή κοινωνικής επιρροής. Η σταθερότητα της συμπεριφοράς διακρίνεται σε δύο είδη: στη συγχρονική, η οποία χαρακτηρίζεται από την κοινωνική συναίνεση των μελών μίας μειονότητας ως προς την έκφραση των θέσεών της και στη

---

<sup>27</sup> Βλ. Μαντόγλου, Α. (1999), ό.π., σ. 41.

<sup>28</sup> Βλ. Μαντόγλου, Α. (1999), ό.π., σ. 43-45.

διαχρονική, η οποία χαρακτηρίζεται απ' τη σταθερή και μη αντιφατική επανάληψη ενός ίδιου τρόπου απάντησης στο χώρο και στο χρόνο.<sup>29</sup>

Απ' τη στιγμή λοιπόν που μία μειονότητα υλοποιήσει όλες τις προϋποθέσεις του γενετικού μοντέλου προκειμένου να ασκήσει επιρροή (σύγκρουση, καινοτομία, σταθερή συμπεριφορά) είναι πολύ πιθανό να επιτύχει το στόχο της, να ασκήσει δηλαδή μειονοτική επιρροή και τότε θα μπορούμε να την ονομάσουμε ενεργό μειονότητα. Αυτή η μειονοτική επιρροή ονομάζεται ιδεολογική μεταστροφή<sup>30</sup> και είναι ένα χαρακτηριστικό αποκλειστικά των ενεργών μειονοτήτων, που διαφέρει εντελώς απ' την πλειονοτική επιρροή, καθώς πρόκειται για μία ακούσια, μη συνειδητή αλλαγή (στάσης, γνώμης, συμπεριφοράς), μία έμμεση και βαθιά επιρροή, η οποία γίνεται αντιληπτή απ' τα υποκείμενα με χρονική καθυστέρηση, έπειτα απ' την κοινωνική αλληλεπίδραση.

Συνοψίζοντας λοιπόν τις προϋποθέσεις που απαιτούνται για να μπορέσει ένα άτομο ή μία ομάδα που έχει μειονοτικά χαρακτηριστικά να καινοτομήσει και να ασκήσει επιρροή, σύμφωνα με τον Moscovici πρέπει: *«πρώτον, να επιλέξει μία καθαρά δική του και φανερή θέση, στη συνέχεια, να επιχειρήσει να δημιουργήσει και να διατηρήσει μία σύγκρουση με την πλειονότητα, εκεί όπου οι περισσότεροι τείνουν κατά κανόνα να την αποφύγουν και τέλος, να συμπεριφερθεί με σταθερό τρόπο, ο οποίος θα σημαίνει τον αμετάκλητο χαρακτήρα της επιλογής του, από τη μία, την άρνηση οποιουδήποτε συμβιβασμού πάνω σε ουσιαστικά θέματα, από την άλλη».*<sup>31</sup> Πρόκειται συμπερασματικά για ένα θεωρητικό μοντέλο, που έφερε

---

<sup>29</sup> Βλ. Μαντόγλου, Α. (1999), ό.π., σ. 44 και Παπαστάμου, Στ. – Μιούνη, Γκ. (2001), *Μειονότητες και Εξουσία*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, σ. 50.

<sup>30</sup> Βλ. Μαντόγλου, Α. (1999), ό.π., σ. 71-82.

<sup>31</sup> Βλ. Μαντόγλου, Α. (1999), ό.π., σ. 48.

και το ίδιο μια καινοτομία και ήρθε σε σύγκρουση με τις υπάρχουσες θεωρίες κοινωνικής επιρροής, τις μελέτησε από μία διαφορετική σκοπιά, τη σκοπιά της μειονότητας, την οποία θεώρησε ικανή να ασκήσει επιρροή, κατέρριψε το μύθο της μονοδιάστατης (από πάνω προς τα κάτω) κοινωνικής επιρροής, έκανε λόγο για την κοινωνική αλληλεπίδραση και την κοινωνική αλλαγή και εισήγαγε έννοιες με κεντρική σημασία στο μοντέλο αυτό, όπως σύγκρουση, καινοτομία, σταθερή συμπεριφορά.

### **γ) Το τριαδικό μοντέλο κοινωνικής επιρροής**

Το τριαδικό μοντέλο κοινωνικής επιρροής, στο οποίο θα στηριχθεί και η εργασία μας, δεν αποτελεί ανατροπή του γενετικού μοντέλου του Moscovici, αλλά μάλλον μία επεξεργασία και μετεξέλιξη του, προσφέροντας ορισμένα νέα στοιχεία σχετικά με την κοινωνική επιρροή, ιδίως τη μειονοτική, τα οποία θα παραθέσουμε ακολούθως. Κατ' αρχήν να τονίσουμε ότι αυτό το μοντέλο, που δημιουργήθηκε απ' τους Mugny (1982) και Mugny και Παπαστάμου (1983), έχει ως σκοπό του να εγγράψει τις μελέτες του σε ένα κοινωνικό και ιστορικό πλαίσιο ξεφεύγοντας από την αποκλειστική χρήση πειραματικών έργων αντίληψης.<sup>32</sup> Επίσης να υπογραμμίσουμε ότι το μοντέλο αυτό παρουσιάζεται ως τρίτο κατά σειρά μοντέλο κοινωνικής επιρροής, αν και στην αρχή είχαμε κάνει λόγο για δύο μοντέλα, κατ' αρχήν για λόγους πρακτικούς (ευκολία στην ανάγνωση), αλλά κυρίως για την επισήμανση των διαφορών με το γενετικό μοντέλο και των νέων ευρημάτων και απόψεων που προσέφερε στις θεωρίες της κοινωνικής επιρροής,

---

<sup>32</sup> Βλ. Μαντόγλου, Α. (1999), ό.π., σ. 56.



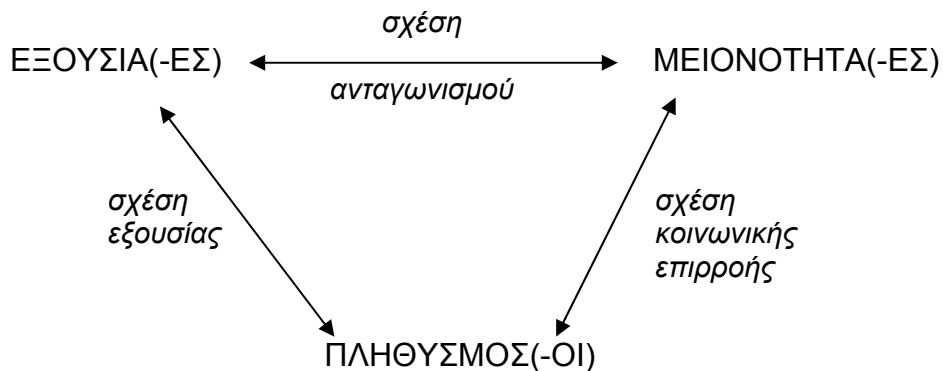
τονίζοντας για μία ακόμα φορά – προς αποφυγή παρεξηγήσεων – ότι δεν αναιρεί το γενετικό μοντέλο, αλλά το εξελίσσει.

Ένα πρώτο νέο στοιχείο που εισάγεται με το τριαδικό μοντέλο είναι η μετατροπή της διπολικής σχέσης μειονότητα – πλειονότητα σε τριπολική, στοιχείο που χαρακτηρίζει και το μοντέλο (τριαδικό). Αυτή η μετατροπή οφείλεται στη διεξαγωγή πειραμάτων όχι μόνο αντιληπτικού χαρακτήρα (χρώματα διαφανειών, μήκος γραμμών κτλ.), αλλά κυρίως κοινωνικών εκτιμήσεων (π.χ. για το χαρακτήρα του ελβετικού στρατού – Mugny, 1975, για τη ρύπανση του περιβάλλοντος – Mugny και Papastamou, 1982 κτλ.)<sup>33</sup> καθώς επίσης και στην εφαρμογή του σε ιστορικο-κοινωνικά θέματα (π.χ. η εξέγερση του Πολυτεχνείου).<sup>34</sup> Συνεπώς καθίσταται σαφές ότι το κοινωνικό πεδίο είναι συνθετότερο απ' το πειραματικό εργαστήριο και απαιτείται ο επανορισμός των κοινωνικών αντιπάλων. Διαχωρίζουμε λοιπόν την πλειονότητα σε δύο διαφορετικές κοινωνικές οντότητες, την εξουσία που θεσπίζει τους νόμους και ενισχύει τους κοινωνικούς κανόνες και τον πληθυσμό που υφίσταται την επικυριαρχία αυτής της εξουσίας και που με την αφομοίωση της άρχουσας ιδεολογίας αρκετά συχνά συμμερίζεται το σύνολο ή μέρος απ' τις νόρμες και τους κοινωνικούς κανόνες που θεσπίζει η εξουσία.<sup>35</sup> Προστιθέμενης σ' αυτές τις δύο κοινωνικές οντότητες και μίας τρίτης, της μειονότητας, έχουμε έτοιμο το κοινωνικό πεδίο της κοινωνικής επιρροής με την επιπλέον παρατήρηση ότι επειδή ακριβώς κάνουμε λόγο για κοινωνικό πεδίο, που διακρίνεται για τη συνθετότητά του, και συνήθως δεν ομιλούμε για μία εξουσία, μία μειονότητα και έναν πληθυσμό, αλλά για πολλές (-ούς), γι' αυτό το λόγο χρειάζεται να ορίζουμε ποιος είναι

---

<sup>33</sup> Βλ. Παπαστάμου, Στ. – Μιούνυ, Γκ. (2001), ό.π., σσ. 130 κ.ε.

μειονότητα, ποιος εξουσία και ποιος πληθυσμός. Μεταξύ αυτών των τριών κοινωνικών αντιπάλων αναπτύσσονται σχέσεις διαφορετικής φύσεως, οι οποίες είναι ανταγωνιστικές ανάμεσα στην εξουσία και τη μειονότητα, εξουσιαστικές ανάμεσα στην εξουσία και τον πληθυσμό και κοινωνικής επιρροής ανάμεσα στη μειονότητα και τον πληθυσμό (Σχήμα 1).<sup>36</sup>



**Σχήμα 1**

Ένα άλλο στοιχείο που εισάγεται με το τριαδικό μοντέλο και είναι απόρροια του ανωτέρω σχήματος, είναι η διαπραγμάτευση και τα είδη της.<sup>37</sup> Η διαπραγμάτευση σχετίζεται με τη σταθερότητα συμπεριφοράς της μειονότητας (προϋπόθεση απαραίτητη για να ασκηθεί επιρροή), η οποία πλέον εντός του τριαδικού μοντέλου δεν κατευθύνεται μόνο προς την εξουσία αλλά και προς τον πληθυσμό. Αυτή λοιπόν η σταθερή συμπεριφορά και η σύγκρουση απ' τη μεριά της μειονότητας πρέπει να γίνει αντικείμενο διαπραγμάτευσης με τον πληθυσμό, χωρίς όμως να αναιρείται η ρήξη της με την εξουσία, δηλαδή χωρίς να μεταβάλλεται η σταθερή της συμπεριφορά, προκειμένου να μπορέσει να ασκήσει επιρροή. Τα είδη της

<sup>34</sup> Βλ. Μαντόγλου, Α. (1995), *Η Εξέγερση του Πολυτεχνείου*, Οδυσσεάς, Αθήνα.

<sup>35</sup> Βλ. Παπαστάμου, Στ. – Μιούνυ, Γκ. (2001), ό.π., σσ. 66-69.

<sup>36</sup> Βλ. Παπαστάμου, Στ. – Μιούνυ, Γκ. (2001), ό.π., σσ. 69-73.

<sup>37</sup> Βλ. Παπαστάμου, Στ. – Μιούνυ, Γκ. (2001), ό.π., σσ. 76-79.

διαπραγμάτευσης – εφικτά και συγχρόνως συμπληρωματικά – είναι δύο. Το πρώτο είναι περισσότερο φορμαλιστικό, δηλαδή αναφέρεται στον τρόπο που θεμελιώνεται η σχέση μειονότητας – πληθυσμού π.χ. σχετικά με τη λήψη αποφάσεων, όπου η μειονότητα μπορεί να υποχωρήσει σε διαδικαστικά ή «δευτερεύοντα» θέματα και το δεύτερο είναι περισσότερο ιδεολογικό, συνίσταται δηλαδή στη διενέργεια ή μη ορισμένων συμβιβασμών ιδεολογικής υφής σε ζητήματα στα οποία υπάρχει κίνδυνος να προκληθεί διαφωνία με τον πληθυσμό με άμεση συνέπεια μία συνολική άρνηση των θέσεων που υποστηρίζει η μειονότητα. Συμπερασματικά λοιπόν διαπιστώνουμε ότι ο τρόπος συμπεριφοράς αναφέρεται στην εξουσία και ο τρόπος διαπραγμάτευσης στον πληθυσμό. Πρόκειται κατά συνέπεια για δύο διαφορετικές στρατηγικές μειονοτικής επιρροής στις οποίες κατέληξε ο G. Mugny (1975)<sup>38</sup> με την επεξεργασία του τριαδικού μοντέλου, εκ των οποίων η συμπεριφορά διακρίνεται σε **σταθερή** και **ασταθή**, με επιθυμητή φυσικά πάντα τη σταθερότητα και η διαπραγμάτευση διακρίνεται σε ευλύγιστη, όταν η μειονότητα διαπραγματεύεται ορισμένα στοιχεία της σύγκρουσης με τον πληθυσμό και άκαμπτη, όταν αρνείται ρητώς οποιαδήποτε διαπραγμάτευση είτε φορμαλιστική είτε ιδεολογική. Στη διαπραγμάτευση, εν αντιθέσει με τη συμπεριφορά, δεν τίθεται θέμα ανωτερότητας του ενός ή του άλλου είδους (**ευλυγισία – ακαμψία**) καθώς η αποτελεσματικότητά τους κρίνεται συναρτήσει τόσο των στόχων της μειονότητας όσο και των περιστάσεων και πρέπει να τονίσουμε ότι η ευλυγισία δεν είναι υποχρεωτικά πιο αποτελεσματική από την ακαμψία ως προς την άσκηση επιρροής.<sup>39</sup>

---

<sup>38</sup> Βλ. Μαντόγλου, Α. (1999), ό.π., σσ. 61-64.

<sup>39</sup> Βλ. Παπαστάμου, Στ. – Μιούνη, Γκ. (2001), ό.π., σσ. 76-79.

Βεβαίως όλα όσα αναφέραμε ως τώρα είναι ιδιαίτερος σημαντικά στην προσπάθεια μίας μειονότητας να επηρεάσει, υπάρχει όμως κι ένα επιπλέον στοιχείο, το οποίο κατά το τριαδικό μοντέλο κατέχει ιδιαίτερη θέση σ' αυτή την προσπάθεια της μειονότητας και έχει να κάνει με τον τρόπο με τον οποίο γίνεται αντιληπτή η μειονότητα απ' τον πληθυσμό στον οποίο φυσικά απευθύνεται. Αυτό λοιπόν σημαίνει ότι η εικόνα, την οποία θα σχηματίσει ο πληθυσμός για τη μειονότητα κατά τη διάρκεια της μεταξύ τους αλληλεπίδρασης έχει καίρια σημασία για το αν θα ασκηθεί η μειονοτική επιρροή ή όχι. Η εικόνα αυτή που σχηματίζει ο πληθυσμός για τη μειονότητα δεν είναι πάντοτε η ίδια, αλλά εξαρτάται και καθορίζεται από δύο παράγοντες.<sup>40</sup> Ο πρώτος είναι οι «προσδοκίες» που έχει ο πληθυσμός για τη μειονότητα, δηλαδή για το πώς θα συμπεριφερθεί απέναντί του (άκαμπτα ή ευλύγιστα) και ο δεύτερος σχετίζεται άμεσα με τις συνθήκες, οι οποίες επικρατούν κατά τη διάρκεια της αλληλεπίδρασης, καθώς έχουμε ήδη τονίσει την πολυπλοκότητα του κοινωνικού πεδίου, το οποίο επ' ουδενί δεν είναι ουδέτερο. Για παράδειγμα αν ο πληθυσμός αναμένει μία ευλύγιστη συμπεριφορά απ' τη μειονότητα κι εκείνη εμφανιστεί άκαμπτη, τότε δημιουργείται ένα φαινόμενο που είναι γνωστό ως φαινόμενο «επισκιασμού»<sup>41</sup> ή «ακτινοβολίας»,<sup>42</sup> κατά το οποίο όλα τα θετικά στοιχεία της μειονότητας και ιδίως η σταθερότητά της επικαλύπτονται απ' την αρνητική σημασιοδότηση της ακαμψίας, η οποία αποδιδόμενη κατά τρόπο αρνητικό στη μειονότητα χαρακτηρίζεται ως φανατισμός, δογματισμός κτλ. και εμποδίζει την άσκηση επιρροής. Καταλήγοντας συμπεραίνουμε ότι αυτό που τελικά διαδραματίζει κεντρικό ρόλο στην προσπάθεια μιας μειονότητας

---

<sup>40</sup> Βλ. Παπαστάμου, Στ. – Μιούνυ, Γκ. (2001), ό.π., σ. 85.

να διαδώσει μία καινοτομία είναι ο τρόπος με τον οποίο γίνεται αντιληπτή απ' τον πληθυσμό, δηλαδή το πώς ο πληθυσμός «διαβάζει» κι ερμηνεύει τις συμπεριφορές της μειονότητας.<sup>43</sup>

Ένα τελευταίο στοιχείο, το οποίο προέκυψε απ' την εφαρμογή του τριαδικού μοντέλου, κυρίως σε θέματα κοινωνικών εκτιμήσεων και ιστορικο-κοινωνικά θέματα, έχει να κάνει με τα είδη των μειονοτήτων που υπάρχουν για τα οποία έχουμε ήδη κάνει λόγο κατά την παρουσίαση του γενετικού μοντέλου, τα οποία και διαχωρίζονται με βάση τις νόρμες και τους κανόνες που προτείνουν. Έτσι λοιπόν εκτός απ' τις παθητικές μειονότητες, οι οποίες δεν προτείνουν κάτι προς αντικατάσταση των υπαρχόντων κανόνων, εκτός απ' τις ενεργητικές, που προτείνουν κάτι το καινοτομικό το οποίο εξελίσσει και ανανεώνει την κοινωνία, υπάρχουν και οι μειονότητες εκείνες, οι οποίες προτείνουν έναν κανόνα τόσο ενάντια στον κυρίαρχο όσο και ενάντια στην καινοτόμο αναζωογόνηση της κοινωνίας, οι οποίες εισέρχονται σε μία προοπτική αναβίωσης κοινωνικών κανόνων που ανήκουν σε παραδοσιακές κοινωνίες (παρελθόν) και οι οποίες ονομάζονται αντιδραστικές μειονότητες ή μειονότητες ενάντια στο ρεύμα.<sup>44</sup>

Σ' αυτήν την ενότητα παρουσιάστηκαν τα κυριότερα σημεία των μοντέλων κοινωνικής επιρροής δίνοντας σαφώς έμφαση στο γενετικό-τριαδικό μοντέλο, το οποίο άλλωστε αποτελεί και το θεωρητικό «εργαλείο» της εργασίας μας. Βεβαίως η ανάλυση της μειονοτικής επιρροής δεν εξαντλείται στα προαναφερθέντα, στην πορεία όμως της εργασίας μας θα

---

<sup>41</sup> Βλ. Μαντόγλου, Α. (1999), ό.π., σσ. 65-66.

<sup>42</sup> Βλ. Παπαστάμου, Στ. – Μιούνη, Γκ. (2001), ό.π., σσ. 83-84.

<sup>43</sup> Βλ. Μαντόγλου, Α. (1999), ό.π., σ. 67.

<sup>44</sup> Βλ. Μαντόγλου, Α. (1995), σσ. 326-328.

παρουσιάσουμε και περαιτέρω σχετικές έρευνες , όπως π.χ. οι αντιστάσεις που συναντούν οι μειονότητες στην προσπάθειά τους να επηρεάσουν.

## **1.2 Οι κοινωνικές αναπαραστάσεις και η ιδεολογία**

Ακολουθώντας την πρόταση του W. Doise (1978, 1982) σχετικά με τα επίπεδα ανάλυσης και εξήγησης των κοινωνιοψυχολογικών φαινομένων – τα οποία διακρίνονται σε: α) ενδο-ατομικό, β) διατομικό ή ενδο-περιστασιακό, γ) διομαδικό ή κοινωνικής θέσης και δ) ιδεολογικό<sup>45</sup> - σύμφωνα με την οποία αν θέλουμε να κατανοήσουμε τις πολύπλοκες διαδικασίες μέσω των οποίων άτομα και ομάδες συμμετέχουν στην κοινωνική δυναμική, οφείλουμε να επεκτείνουμε το πεδίο έρευνάς μας και στα δύο τελευταία επίπεδα (διομαδικό, ιδεολογικό) και θεωρώντας ότι στο διομαδικό επίπεδο (κοινωνική επιρροή) αναφερθήκαμε στην προηγούμενη ενότητα, στην παρούσα ενότητα θα αναφερθούμε στο ιδεολογικό επίπεδο. Υπογραμμίζουμε σ' αυτό το σημείο ότι τα τέσσερα προαναφερθέντα επίπεδα, που διέκρινε ο Doise, δεν υποδηλώνουν τον κατακερματισμό της πραγματικότητας, αλλά αποτελούν μέσα ανάλυσης και εξήγησής της.

Η επιλογή αυτή – της αναφοράς στις κοινωνικές αναπαραστάσεις – στηρίζεται στο γεγονός ότι, όπως είδαμε και στην προηγούμενη ενότητα, η άσκηση ή όχι μειονοτικής επιρροής εξαρτάται σε υψηλό βαθμό απ' την εικόνα την οποία σχηματίζει ο πληθυσμός για τη μειονότητα και άρα η σχέση κοινωνικών αναπαραστάσεων και εικόνας της μειονότητας είναι άμεση. Διευκρινίζουμε βεβαίως ότι στην εργασία μας δεν κάνουμε χρήση πρωτογενών στοιχείων, δε διεξάγουμε δηλαδή προσωπική έρευνα σχετικά με τις αναπαραστάσεις, αλλά δευτερογενών (στοιχεία ήδη διεξαχθεισών ερευνών) και γι' αυτό το λόγο στο αντίστοιχο κεφάλαιο (τέταρτο) δεν χρησιμοποιούμε τον όρο κοινωνικές αναπαραστάσεις, αλλά τον όρο εικόνα

της μειονότητας στον πληθυσμό. Επίσης, η επιλογή της αναφοράς μας στην ιδεολογία κρίθηκε σκόπιμη για τους εξής λόγους: Κατ' αρχήν η ιδεολογία συχνότατα διαδραματίζει σημαντικό ρόλο κατά τη διεξαγωγή μίας έρευνας και στον τρόπο που θα εξεταστεί ένα αντικείμενο. Η ιδεολογία επίσης αρκετές φορές συγχέεται με τις κοινωνικές αναπαραστάσεις, οπότε απαιτείται να υπάρξει ένας διαχωρισμός των εννοιών. Τέλος, στην εργασία μας η ιδεολογία – αν και δεν κατέχει την κεντρική θέση – αποτελεί μία εκ των βασικών παραμέτρων, καθώς γίνεται πολύς λόγος τόσο γενικά για την ιδεολογία των τρομοκρατικών οργανώσεων όσο και ειδικότερα για την ιδεολογία της οργάνωσης «17 Νοέμβρη».

### **Οι κοινωνικές αναπαραστάσεις**

Οι αναπαραστάσεις εμφανίστηκαν για πρώτη φορά στο χώρο της Κοινωνιολογίας με τον E. Durkheim (1898), ο οποίος έκανε τη διάκριση μεταξύ συλλογικών και ατομικών αναπαραστάσεων επιθυμώντας κατ' αυτό τον τρόπο να επισημάνει την ιδιομορφία της συλλογικής σκέψης σε σχέση με την ατομική.<sup>45</sup> Στο χώρο της Κοινωνικής Ψυχολογίας πρωτοπόρος και σ' αυτόν τον τομέα θεωρείται ο Γάλλος κοινωνικός ψυχολόγος S. Moscovici, ο οποίος με το έργο του «Η ψυχανάλυση, η εικόνα της και το κοινό της» (1961) μίλησε για τις αναπαραστάσεις στην κοινωνική ψυχολογία.

Η αναπαράσταση κάνει πρώτα απ' όλα αυτό που λέει: αναπαράγει. Επανασυνδέει μορφές και αναμορφώνει στοιχεία. Μία αναπαράσταση

---

<sup>45</sup> Βλ. Μαντόγλου, Α. (1999), ό.π., σσ. 51-55.

<sup>46</sup> Βλ. Moscovici, S. (1999), *Η ψυχανάλυση, η εικόνα της και το κοινό της*, Οδυσσέας, Αθήνα, Επιμέλεια Α. Μαντόγλου, σ. 27.



μπορούμε να τη δούμε με δύο τρόπους, ενεργητικά και παθητικά.<sup>47</sup> Αν τη δούμε παθητικά την αντιλαμβανόμαστε σαν αντανάκλαση μέσα στην ατομική ή συλλογική συνείδηση ενός αντικειμένου, ενός συνόλου ιδεών που έρχονται απ' έξω. Οφείλουμε όμως να τη δούμε ενεργητικά, διότι ο ρόλος της είναι να πλάθει αυτό που έρχεται απέξω. Κατά τον K. Jaspers αναπαριστώ σημαίνει πραγματικά ότι πηγαίνω πιο πέρα, δημιουργώ ένα σύστημα ιδεών που με διευκολύνει να ανιχνεύω, να προλέγω και να προβλέπω τις πράξεις μίας οντότητας.<sup>48</sup> Οι κοινωνικές αναπαραστάσεις αποτελούν ένα οργανωμένο corpus γνώσεων και μία απ' τις ψυχικές εκείνες δραστηριότητες χάρη στις οποίες οι άνθρωποι καθιστούν τη φυσική και την κοινωνική πραγματικότητα κατανοητή.<sup>49</sup> Πρόκειται για δυναμικά σύνολα που ο ρόλος τους είναι να παράγουν συμπεριφορές και σχέσεις με τον περιβάλλοντα κόσμο και να δρουν με τρόπο που μεταλλάσσει και τις μεν και τις δε.<sup>50</sup> Όταν λοιπόν κάποιος εκφράζει τη γνώμη του για κάτι, είμαστε υποχρεωμένοι να υποθέσουμε ότι έχει ήδη αναπαραστήσει κάτι απ' αυτό. Μπορούμε δηλαδή να υποστηρίξουμε ότι μία κοινωνική αναπαράσταση είναι μία προετοιμασία για δράση.<sup>51</sup> Το να χρησιμοποιούμε το επίθετο κοινωνικός για να προσδιορίσουμε την αναπαράσταση σημαίνει ότι επιλέγουμε να υποθέσουμε ότι αυτή παράγεται, γεννιέται συλλογικά.<sup>52</sup> Βεβαίως πρέπει να τονίσουμε ότι οι αναπαραστασιακοί μηχανισμοί παράγουν γνώσεις που δεν είναι ούτε

---

<sup>47</sup> Βλ. Moscovici, S. (1999), ό.π., σσ. 27-28.

<sup>48</sup> Βλ. Moscovici, S. (1999), ό.π., σσ. 29.

<sup>49</sup> Βλ. Moscovici, S. (1999), ό.π., σσ. 30.

<sup>50</sup> Βλ. Moscovici, S. (1999), ό.π., σ. 53.

<sup>51</sup> Βλ. Moscovici, S. (1999), ό.π., σ. 51.

<sup>52</sup> Βλ. Moscovici, S. (1999), ό.π., σ. 80.

αληθείς ούτε αναληθείς, διότι η αλήθεια δεν είναι κριτήριο προτεραιότητας γι' αυτούς.<sup>53</sup>

Εκτός όμως απ' τον Moscovici κι άλλοι κοινωνικοί ψυχολόγοι μελέτησαν τις κοινωνικές αναπαραστάσεις κι έδωσαν διάφορους ορισμούς μερικοί εκ των οποίων είναι οι εξής: η έννοια της κοινωνικής αναπαράστασης προσδιορίζει μία μορφή ειδικής γνώσης, τη γνώση της κοινής γνώμης. Οι κοινωνικές αναπαραστάσεις είναι τρόποι της πρακτικής σκέψης (Jodelet, 1984).<sup>54</sup> Η αναπαράσταση δεν είναι μία εικόνα της πραγματικότητας, δηλαδή ένα στατικό προϊόν, μία αντανάκλαση. Είναι μία ενέργεια που πηγαίνει πέραν του άμεσου, προετοιμάζει το μέλλον (Abric).<sup>55</sup> Οι αναπαραστάσεις είναι εκείνες που καθορίζουν τις σχέσεις στην ενδο-ομάδα, καθώς επίσης και τις διομαδικές σχέσεις (Doise, 1973).<sup>56</sup> Συμπερασματικά λοιπόν απ' τα ανωτέρω τεκμαίρεται ότι οι αναπαραστάσεις έχουν τρία βασικά χαρακτηριστικά: είναι ενεργητικές, είναι πρακτικές και «προετοιμάζουν» το μέλλον. Απ' όλα αυτά λοιπόν αντιλαμβανόμαστε τη χρησιμότητα και την κεντρικότητά τους στο κοινωνικό πεδίο και τις κοινωνικές σχέσεις.

## Η ιδεολογία

Οι απαρχές του όρου της ιδεολογίας βρίσκονται στη Γαλλική Επανάσταση και στον Antoine Destutt de Tracy, ο οποίος όρισε την ιδεολογία ως την επιστημονική μελέτη των ιδεών και των αισθήσεων.<sup>57</sup> Η

---

<sup>53</sup> Βλ., Κατερέλος, Γ. (1996), *Η δυναμική των κοινωνικών αναπαραστάσεων*, Οδυσσέας, Αθήνα, σ. 12.

<sup>54</sup> Βλ. Μαντόγλου, Α. (1995), *Κοινωνικές Αναπαραστάσεις*, Οδυσσέας, Αθήνα, σσ. 16-17.

<sup>55</sup> Βλ. Μαντόγλου, Α. (1995), ό.π., σ. 16.

<sup>56</sup> Βλ. Μαντόγλου, Α. (1995), ό.π., σ. 47.

<sup>57</sup> Βλ. Παπαστάμου, Στ. – Συνεργάτες, (2001), *Εισαγωγή στην κοινωνική ψυχολογία*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, σ. 188.

ιδεολογία στη συνέχεια ορίστηκε με διάφορους τρόπους τόσο απ' την κοινωνιολογία όσο και απ' την κοινωνική ψυχολογία. Ο Κ. Μαρξ όρισε την ιδεολογία ως μία μορφή ψευδούς συνείδησης, μία διαδικασία αντιστροφής της πραγματικότητας,<sup>58</sup> ενώ ο Κ. Jaspers την όρισε ως ένα σύμπλεγμα ιδεών ή αναπαραστάσεων που περνά στα μάτια του υποκειμένου για μία ερμηνεία του κόσμου ή της ίδιας του της κατάστασης η οποία αντιπροσωπεύει γι' αυτόν την απόλυτη αλήθεια με τη μορφή όμως μιας ψευδαίσθησης.<sup>59</sup> Άλλοι κοινωνιολόγοι όρισαν την ιδεολογία ως την ανάμιξη αξιολογικών εκτιμήσεων με αντικειμενικές περιγραφές σε αντίθεση με την επιστήμη (Aron), ως την παρέκκλιση απ' την επιστημονική αντικειμενικότητα και το χάσμα ανάμεσα σε δοξασίες και επιστημονικά αποδείξιμες προτάσεις (Parsons) ή ως τη σύγχυση της εγκυρότητας μίας θεωρίας με το συμφέρον το οποίο εικάζεται ότι υπηρετεί (Boudon).<sup>60</sup>

Οι κοινωνιοψυχολογικές μελέτες όρισαν την ιδεολογία ως μία διαδικασία οικοδόμησης, ταξινόμησης, ερμηνείας και ελέγχου της κοινωνικής πραγματικότητας, η οποία χαρακτηρίζεται από ένα μηχανισμό εκλογίκευσης σύμφωνα με τον οποίο τα άτομα δικαιολογούν τις συμπεριφορές που τους επιβάλλονται απ' την κοινωνική τους θέση και ένα μηχανισμό ανοσοποίησης σύμφωνα με τον οποίο τα άτομα απορρίπτουν κάθε πληροφορία ικανή να διαψεύσει τις «αλήθειες» του ιδεολογικού συστήματος στο οποίο έχουν προσχωρήσει.<sup>61</sup> Η ιδεολογία λοιπόν αποτελεί ένα κλειστό, μη διαψεύσιμο σύστημα πρόσληψης, ερμηνείας και παραγωγής της πραγματικότητας, αλλά δεν πρέπει να συγχέεται με τη γειτονική της έννοια της κοινωνικής

---

<sup>58</sup> Βλ. Παπαστάμου, Στ. – Συνεργάτες, (2001), ό.π., σ. 198.

<sup>59</sup> Βλ. Παπαστάμου, Στ. – Συνεργάτες, (2001), ό.π., σ. 199.

<sup>60</sup> Βλ. Παπαστάμου, Στ. – Συνεργάτες, (2001), ό.π., σ. 200.

<sup>61</sup> Βλ. Παπαστάμου, Στ. – Συνεργάτες, (2001), ό.π., σσ. 202-203.

αναπαράστασης.<sup>62</sup> Η ιδεολογία εμπεριέχει κατά κάποιον τρόπο τις κοινωνικές αναπαραστάσεις με την έννοια ότι τις συνδέει μεταξύ τους σε σύστημα, διαφέρει όμως απ' αυτές στα εξής:<sup>63</sup> Κατ' αρχήν η ιδεολογία είναι μεροληπτική, ενώ η κοινωνική αναπαράσταση ουδέτερη, η ιδεολογία έχει συλλογικό, κυρίαρχο και ηγεμονικό χαρακτήρα, ενώ η κοινωνική αναπαράσταση κοινωνικό. Επίσης σύμφωνα με τον Moscovici η ιδεολογία πηγάζει απ' τα επίσημα ή «επώνυμα» κείμενα, ενώ η κοινωνική αναπαράσταση ασχολείται με τα ανώνυμα γεγονότα της κοινωνικής ζωής. Συνεπώς οι δύο αυτές έννοιες διαφέρουν μεταξύ τους και δεν πρέπει να ταυτίζονται και να συγχέονται.

Σ' αυτό το σημείο πρέπει να προσθέσουμε ότι σύμφωνα με τον Στ. Παπαστάμου η κοινωνική ψυχολογία διατηρεί στενές σχέσεις με την ιδεολογία και αυτό συμβαίνει με τρεις τρόπους:<sup>64</sup> Κατ' αρχήν η ιδεολογία καθορίζει σε μεγάλο βαθμό την επιλογή του αντικειμένου ή των φαινομένων που μελετά η κοινωνική ψυχολογία. Επίσης η κοινωνική ψυχολογία αναπαράγει ιδεολογία και τέλος η κοινωνική ψυχολογία καθοδηγεί ή/και «ανακαλύπτει» ιδεολογικές πρακτικές (θεμελιώδες σφάλμα απόδοσης, άρρητες θεωρίες προσωπικότητας, ψυχολογιοποίηση). Αυτή μας η αναφορά έγινε ενδεικτικά, χωρίς ν' αναφερθούμε εκτενώς σ' αυτό το θέμα, αφενός για να καταδειχθεί η σχέση ιδεολογίας και κοινωνικής ψυχολογίας απ' την οποία άλλωστε εκκινούμε σ' αυτή την εργασία και αφετέρου προκειμένου να καταδειχθεί η γενικότερη εμπλοκή της ιδεολογίας στο κοινωνικό πεδίο και τις κοινωνικές σχέσεις. Εξάλλου είναι γνωστό, σ' όσους δεν εθελουφλούν, ότι

---

<sup>62</sup> Βλ. Παπαστάμου, Στ. – Συνεργάτες, (2001), ό.π., σ. 203.

<sup>63</sup> Βλ. Παπαστάμου, Στ. – Συνεργάτες, (2001), ό.π., σσ.207-211.

<sup>64</sup> Βλ. Παπαστάμου, Στ. (επιμέλεια), (2000), *Η κοινωνική ψυχολογία στο κατώφλι του 21<sup>ου</sup> αιώνα*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, σσ. 73-80.

πολλά εγκλήματα και πολλές αδικίες έχουν διαπραχθεί κατά καιρούς – και πιθανώς θα διαπράττονται πάντα – στο όνομα μίας ιδέας (μικρής ή μεγάλης δεν έχει σημασία), μίας ιδεολογίας. Είναι επίσης γνωστό ότι μία παρόμοια συζήτηση περί ιδεολογίας διεξάγεται τόσο στη χώρα μας όσο και διεθνώς σχετιζόμενη με το φαινόμενο της τρομοκρατίας. Γι' αυτό όμως όπως και για άλλα στοιχεία περί την τρομοκρατία θα μιλήσουμε στο επόμενο κεφάλαιο.

## **ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ: Η ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΑ**

---

## **Κεφάλαιο Δεύτερο: Η τρομοκρατία**

Σ' αυτό το κεφάλαιο θα προσπαθήσουμε να παρουσιάσουμε ορισμένα στοιχεία σχετικά με το φαινόμενο της τρομοκρατίας, έχοντας πραγματοποιήσει μία επισκόπηση της σχετικής βιβλιογραφίας, με απώτερο σκοπό την εμπειριστατωμένη αναφορά μας σε ορισμένους κατά τη γνώμη μας κεντρικούς άξονες του θέματος, όπως ο ορισμός της τρομοκρατίας, η έκθεση ιστορικών στοιχείων, οι μορφές της τρομοκρατίας, η σημερινή κατάσταση, τα αίτια και η αντιμετώπισή της, τόσο σε διεθνές όσο και σε εθνικό επίπεδο.

### **2.1 Ιστορική αναδρομή**

Η τρομοκρατία ως λέξη δεν υπήρχε ανέκαθεν ούτε στο διεθνές ούτε στο ελληνικό λεξιλόγιο, ως πρακτική όμως σίγουρα προϋπήρξε. Για πρώτη φορά ο όρος «τρόμος», όχι όμως ως έννοια πολιτική, εμφανίζεται σ' ένα κείμενο του 14<sup>ου</sup> αιώνα ενός μοναχού ονόματι Bercheure ή Bersuire.<sup>65</sup> Φυσικά, όπως είναι γνωστό, ο όρος τρόμος (terreur) κάνει την εμφάνισή τους στη διάρκεια της Γαλλικής Επανάστασης (1789) ως ένα μέσο δίωξης των Γιρονδίνων (συντηρητική πτέρυγα) πολιτικών αντιπάλων των Ιακωβίνων (ριζοσπαστική πτέρυγα).<sup>66</sup> Οι Ιακωβίνοι λοιπόν αφού κατέλαβαν την εξουσία ξεκίνησαν ένα κύμα διώξεων κατά των Γιρονδίνων, το οποίο εκκινούσε απ' την Επιτροπή Κοινής Σωτηρίας, μία εννεαμελής Επιτροπή, με εξέχουσες μορφές τους Δαντόν, Μαρά, Σεν-Ζιστ, Ροβεσπιέρο. Η Επιτροπή

---

<sup>65</sup> Βλ. Λοβέρδος, Α. (1988), *Παρεκκλίσεις πολιτικής συμπεριφοράς και Σύνταγμα*, Εξάντας, Αθήνα, σ. 50 (σημείωση 4).

αυτή λάμβανε λίστες από ολόκληρη τη χώρα με ύποπτους αντικαθεστωτικούς, οι οποίοι εν συνεχεία συλλαμβάνονταν και με συνοπτικές δίκες, οδηγούνταν στη φυλακή ή εκτελούνταν στη γκιλοτίνα. Το κύμα αυτό των διώξεων, που έγινε γνωστό ως «βασίλειο του τρόμου», ξεκίνησε στις 6 *Απριλίου 1793* με τη λειτουργία της Επιτροπής Κοινής Σωτηρίας και ουσιαστικά ολοκληρώθηκε στις 28 *Ιουλίου 1794* με την κατατόμηση του κύριου αρχιτέκτονά της, του Μαξιμιλιανού Ροβεσπιέρου.<sup>67</sup> Σ' όλο αυτό το χρονικό διάστημα διαπράχθηκαν αρκετές ακρότητες πολλές απ' τις οποίες έλαβαν χώρα στην επαρχία,<sup>68</sup> ενώ υπολογίζεται ότι το χειμώνα 1793-1794 εκτελέστηκαν γύρω στις 35.000 άνθρωποι.<sup>69</sup> Επίσης χαρακτηριστικό του υφιστάμενου κλίματος είναι ότι στις 10 *Ιουνίου 1794* ψηφίστηκε ένας νόμος, ο οποίος στερούσε το δικαίωμα υπεράσπισης του κατηγορουμένου και δεχόταν ως απόδειξη της ενοχής του ακόμα και τη φήμη για τη διάπραξη κάποιου εγκλήματος.<sup>70</sup> Αυτό λοιπόν το σημείο-τομή, η Γαλλική Επανάσταση, αποτελεί κατά γενική ομολογία την «εναρκτήρια παρουσία» της τρομοκρατίας τόσο ως μέσου για την επίτευξη ορισμένων σκοπών όσο και ως όρου, ταυτοχρόνως, διότι όπως θα δούμε ακολούθως παρόμοιες σχετικά πρακτικές υπήρξαν και σε προηγούμενες εποχές, χωρίς όμως τόσο οι εμπνευστές τους όσο και οι υφιστάμενοι αυτές τις πρακτικές να κάνουν λόγο περί τρομοκρατίας.

---

<sup>66</sup> Βλ. Καρδάσης, Β. (2002), «Τρομοκρατία και Γαλλική Επανάσταση», Ιστορικά, Ένθετο Εφημερίδας «*Ελευθεροτυπία*», τεύχος 155, (τόμος 16<sup>ος</sup>), σσ. 16-23.

<sup>67</sup> Βλ. Παγκόσμια Ιστορία, «*Η θύελλα των επαναστάσεων*», (1992), Κ. Καπόπουλος, (τομ. 15<sup>ος</sup>), Αθήνα, σ. 155.

<sup>68</sup> Για παράδειγμα στην πόλη Ναντ οι καθεστωτικές δυνάμεις σε μία μέρα έπνιξαν 2000 υπόπτους ως βασιλικούς.

<sup>69</sup> Βλ. Παγκόσμια Ιστορία, ό.π., σ. 155.

<sup>70</sup> Βλ. Παγκόσμια Ιστορία, ό.π., σ. 155.



## Η τρομοκρατία πριν απ' τη Γαλλική Επανάσταση

Μία τέτοια ιστορική αναφορά θα μπορούσε να γίνει για τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, όπου ενώ οι όροι τρομοκρατία και τρομοκράτης ήταν ανύπαρκτοι, το φαινόμενο ήταν ιδιαίτερος έντονο καθώς υπήρχαν πράξεις βίας και τρόμου που στρέφονταν κατά πολιτικών αντιπάλων και οδηγούσαν στην απορύθμιση της κοινωνίας.<sup>71</sup> Ένα συγκεκριμένο παράδειγμα απ' τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία είναι τα έτη 133-31 π.Χ., όπου η βία που κυριαρχούσε εξελίχθηκε σ' ένα καθεστώς τρόμου και ανωμαλίας, αρχή του οποίου πρέπει να θεωρείται η δολοφονία του Δημάρχου της Ρώμης, Τιβέριου Γράκχου, το 133 π.Χ. και του αδελφού του, Γάιου, λίγα χρόνια αργότερα, το 121 π.Χ. Μάλιστα κατά την κυριαρχία του Σύλλα εγκαθιδρύθηκε ένα καθεστώς τρόμου με την εφαρμογή για πρώτη φορά στην ιστορία της Ρώμης της πρακτικής των προγραφών.<sup>72</sup> Εν αντιθέσει με προηγούμενα βραχύβια ξεσπάσματα βίας αυτά διήρκεσαν αρκετά (82-81 π.Χ.) και τα θύματα αυτής της ωμής βίας και κατατρομοκράτησης της κοινωνίας πιθανολογείται ότι ξεπέρασαν τις 4.500.<sup>73</sup> Ένα δεύτερο κύμα προγραφών ξέσπασε την περίοδο που την εξουσία κατείχε η τριανδρία (tresviri) του Μάρκου Αντωνίου, Μάρκου Αυρηλίου Λέπιδου και Οκταβιανού (43-42 π.Χ.), όπου με κίνητρο την εξόντωση των πολιτικών τους αντιπάλων και την ανεύρεση πόρων μέσω της δήμευσης των περιουσιών των προγραφέντων, εξοντώθηκαν κατά τον ιστορικό Αππιανό 300 συγκλητικοί

---

<sup>71</sup> Βλ. Κυριακίδης, Στ. (2002), «Βία και τρομοκρατία στη Ρώμη», Ιστορικά, Ένθετο Εφημερίδας «Ελευθεροτυπία», τεύχος 155, (Τομ. 16<sup>ος</sup>), σσ. 6-10.

<sup>72</sup> Η προγραφή (proscriptio) ήταν κανονικά μία δημόσια νόμιμη πράξη εγγραφής αγοραπωλησίας ή εκμίσθωσης, η οποία τεχνηέντως μετετράπη σε πολιτικό όπλο εξόντωσης αντιπάλων και ανεύρεσης πόρων. Τα ονόματα τα αναρτούσαν δημοσίως σε καταλόγους και οι προγραφόμενοι έπεφταν θύματα του οποιουδήποτε έναντι αμοιβής. Βλ. Κυριακίδης, Στ. (2002), ό.π., σσ. 8-9.

<sup>73</sup> Βλ. Κυριακίδης, Στ. (2002), ό.π., σ. 9.

και 2.000 απ' την τάξη των Ιππέων.<sup>74</sup> Άλλοι ιστορικοί που μελετούν το φαινόμενο της τρομοκρατίας θεωρούν ως μορφές τρομοκρατίας δολοφονίες, που διαπράχθηκαν στην Αρχαία Ελλάδα και τη Ρώμη όπως η δολοφονία του τυράννου Ίππαρχου απ' τον Αρμόδιο και τον Αριστογείτονα το 514 π.Χ., η δολοφονία του πατέρα του Μεγάλου Αλεξάνδρου, Φιλίππου του Β' το 336 π.Χ. στη Μακεδονία και η δολοφονία του Ιουλίου Καίσαρα στη Ρώμη το 44 π.Χ.<sup>75</sup>

Κατά τη διάρκεια της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας δεν υπήρξαν ιδιαίτερες τρομοκρατικές εκδηλώσεις αν και κατά τους ερευνητές δύο περιπτώσεις τουλάχιστον θα μπορούσαν να θεωρηθούν ως χρήση τρομοκρατίας εκπορευόμενης απ' το καθεστώς. Η πρώτη εξ' αυτών είναι η καταστολή της Στάσης του Νίκα τον Ιανουάριο του 532 επί Ιουστινιανού, όταν σφαγιάσθηκαν 35.000 άνθρωποι. Η δεύτερη είναι όταν ανέλαβε την εξουσία ο εκ της τάξης των Πληβείων εκατόνταρχος Φωκάς, ύστερα από μία βίαιη και αιματηρή πληβειακή-στρατιωτική επανάσταση το 602, στη διάρκεια της εξουσίας του οποίου (602-610) βασίλεψε η λεγόμενη επαναστατική τρομοκρατία με μαζικές εκτελέσεις αριστοκρατών και αξιωματούχων του παλιού καθεστώτος.<sup>76</sup>

Τα παραδείγματα που θέσαμε ως τώρα ως μορφές τρομοκρατίας, που προϋπήρξαν της Γαλλικής Επανάστασης – την οποία και χαρακτηρίσαμε σημείο-τομή στην ιστορία της τρομοκρατίας – είδαμε ότι εκπορεύονταν κατά κύριο λόγο απ' το καθεστώς προς τους πολίτες και τους αντιπάλους του, ενώ οι όποιες αντι-καθεστωτικές ενέργειες (π.χ.

---

<sup>74</sup> Βλ. Κυριακίδης, Στ. (2002), ό.π., σ. 10.

<sup>75</sup> Βλ. Szusciakiewicz, P. (1997), "Terror in ancient Greece and the Roman Republic", *Encyclopædia of World Terrorism*, (Τομ. 1<sup>ος</sup>), Sharpe Reference, USA, σσ. 29-30.

τυραννοκτονία) ήταν μεμονωμένες. Κατά τον 11<sup>ο</sup> αιώνα όμως εμφανίζεται ένα κίνημα (σέκτα για κάποιους άλλους) στο χώρο της Μέσης Ανατολής που στρέφεται με τρόπο οργανωμένο και μεθοδικό κατά του καθεστώτος και της κρατικής εξουσίας.<sup>77</sup> Αυτό το κίνημα ήταν οι Ασασίνοι.<sup>78</sup> Οι Ασασίνοι προέρχονταν απ' το κίνημα των Ισμαηλιτών,<sup>79</sup> ήταν Μουσουλμάνοι και ανέπτυξαν τη δράση τους στην περιοχή του Αλαμούτ (σημερινό Ιράν) και της Συρίας, απ' το 1092 όταν δολοφόνησαν τον φημισμένο βεζίρη του Σουλτάνου, τον Νιζάμ αλ Μουλκ (1<sup>η</sup> δολοφονία) ως τα μέσα περίπου του 13<sup>ου</sup> αιώνα, όταν και σταμάτησαν τη δράση τους έπειτα απ' την εισβολή των Μογγόλων υπό τον Τζένγκις Χαν.<sup>80</sup> Η οργάνωση αυτή – ίσως η πρώτη τρομοκρατική οργάνωση στην ιστορία – είχε ως τακτική να στέλνει ένα μέλος της ή μία ομάδα μελών της, οι οποίοι και θεωρούσαν ότι είναι απεσταλμένοι του Θεού, για να σκοτώσει τον επικεφαλής των εχθρών, σχεδόν πάντα μ' ένα σιλέτο.<sup>81</sup> Η δράση τους είχε απλώσει τρόπο στην περιοχή, στην οποία δρούσαν και η φήμη τους πέρασε στην Δύση μέσω των σταυροφόρων, ενώ το όνομά τους χρησιμοποιείται ως σήμερα σε πολλές γλώσσες λόγω της φήμης τους ως ικανών δολοφόνων.<sup>82</sup>

---

<sup>76</sup> Βλ. Λουγγής, Τ. (2002), «Βυζαντινός άνθρωπος και τρόμος», Ιστορικά, Ένθετο Εφημερίδας «Ελευθεροτυπία», τεύχος 155, (τόμ. 16<sup>ος</sup>), σσ. 12-15.

<sup>77</sup> Βλ. Μπαντάουη, Χ. (2001), «Η πολιτική τρομοκρατία», Ιστορικά, Ένθετο Εφημερίδας «Ελευθεροτυπία», τεύχος 108, (Τομ. 11<sup>ος</sup>), σσ. 12-16.

<sup>78</sup> Οι Ασασίνοι (Χασισίγια, Χασισιγίν ή Χασισίν στα αραβικά) ονομάστηκαν έτσι απ' τη λέξη Χασασούν, η οποία δηλώνει αυτούς που κάνουν χρήση χασίς.

<sup>79</sup> Οι Ισμαηλίτες ήταν ένα κίνημα με νεοπυθαγόρειες δοξασίες που αναπτύχθηκε μέσα στο χώρο των Σιιτών Μουσουλμάνων απ' τον Ισμαήλ (εξού και η ονομασία), που ήταν ένας απ' τους «σιωπηλούς» Ιμάμηδες, όπως ονομάζονταν, και που είχαν ως σκοπό με το κήρυγμά τους ν' αναπτύξουν ποιοτικά τον άνθρωπο. Βλ. Μπαντάουη, Χ. (2001), ό.π., σσ. 12-16.

<sup>80</sup> Βλ. Morgan, D. (1997), "The Assassins: a terror cult", *Encyclopedia of World Terrorism*, (Τομ. 1<sup>ος</sup>), Sharpe Reference, U.S.A., σσ. 38-39.

<sup>81</sup> Βλ. Morgan, D. (1997), "The Assassins: a terror cult", *Encyclopedia of World Terrorism*, (Τομ. 1<sup>ος</sup>), Sharpe Reference, U.S.A., σσ. 38-39.

<sup>82</sup> Οι Σταυροφόροι μετέφεραν το όνομα των Ασασίνων το οποίο εισήχθη σε πολλές ευρωπαϊκές γλώσσες με τη σημασία δολοφόνος, δολοφονία, δολοφονώ (**Αγγλικά**: assassin, assassination, assassinate, **Γαλλικά**: assassin-ine, assassinat, assassiner, **Ισπανικά**: asesino-a, asesinato, asesinar, **Ιταλικά**: assassino, assassinio, assassinare).

Παρουσιάσαμε λοιπόν ορισμένα ιστορικά παραδείγματα – τα οποία φυσικά δεν είναι τα μόνα – που θα μπορούσαμε να τα ονομάσουμε «πρόδρομες μορφές τρομοκρατίας» λόγω του ότι δεν υπήρχε προ της Γαλλικής Επανάστασης ο όρος τρομοκρατία και λόγω της ομοιότητάς τους με μεταγενέστερες μορφές τρομοκρατίας παρά τις όποιες επιμέρους διαφορές. Έτσι λοιπόν οι προγραφές στη Ρώμη θυμίζουν σε πολλά σημεία το «βασιλείο του τρόμου» της Γαλλικής Επανάστασης, οι δολοφονίες στην Αρχαία Ελλάδα και τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία έχουν κοινά στοιχεία με τις δολοφονίες που διαπράχθηκαν κατά το 19<sup>ο</sup> αιώνα από μεμονωμένα άτομα (κατά κύριο λόγο αναρχικούς) κατά φορέων της εξουσίας (Βασιλέων, Προέδρων, Πριγκίπων κ.ά.), ενώ οι Ασασίνοι προσομοιάζουν αρκετά σε μεταγενέστερες οργανώσεις που άσκησαν τρομοκρατία τόσο στον 20<sup>ο</sup> αιώνα όσο ακόμα και σήμερα. Βεβαίως ίσως υποστηρίξουν ορισμένοι ότι στις ιστορικές περιόδους στις οποίες αναφερόμαστε η βία, η άσκηση τρόμου και οι μαζικές διώξεις ήταν στοιχεία που δέσποζαν σ' όλο τον κόσμο. Η απάντηση σ' αυτό το επιχείρημα είναι ότι η βία – που κατά πολλούς είναι εγγενές στοιχείο τόσο της φύσης γενικότερα όσο και του ανθρώπου ειδικότερα (δαρβινική θεωρία) – δυστυχώς δεν έχει εξαλειφθεί απ' την ανθρωπότητα κι αν η μαζική χρήση της στις δυτικές λεγόμενες κοινωνίες δεν είναι ορατή δε σημαίνει ότι δεν υπάρχει τόσο με μία υποβόσκουσα μορφή στις κοινωνίες μας όσο και κατά τρόπο ορατό και εμφανή σε άλλα σημεία του πλανήτη μας. Συνεπώς κατά τη γνώμη μας η βία που υπάρχει σήμερα στον κόσμο δεν είναι λιγότερη από άλλες εποχές. Τέλος, οφείλουμε να τονίσουμε ότι, όπως προείπαμε, τα παραδείγματα που παραθέσαμε δεν είναι τα μόνα, που θα μπορούσαμε να ορίσουμε ως «πρόδρομες μορφές τρομοκρατίας».

Αρκετοί ιστορικοί ερευνητές της τρομοκρατίας κατατάσσουν σ' αυτά κι άλλες ιστορικές περιπτώσεις, όπως για παράδειγμα τις τακτικές που εφάρμοσαν οι Μογγόλοι την περίοδο της ακμής τους,<sup>83</sup> τις σταυροφορίες και τις συνακόλουθες πολιορκίες τους,<sup>84</sup> τη σφαγή των ιθαγενών πληθυσμών της νεοανακαληφθείσας ηπείρου της Αμερικής απ' τους Ευρωπαίους αποικιοκράτες<sup>85</sup> ή τέλος τις μαζικές διώξεις που έγιναν στο όνομα του Θεού απ' την Ιερά Εξέταση (Inquisitio Sacra) τόσο στην Ευρώπη (Ισπανία, Ιταλία, Γαλλία, Πορτογαλία) όσο και στη Λατινική Αμερική.<sup>86</sup>

### **Η τρομοκρατία μετά τη Γαλλική Επανάσταση**

Αμέσως μετά τη Γαλλική Επανάσταση δεν υπήρξε κάποια ραγδαία άνοδος της χρήσης της τρομοκρατίας και αυτό ίσως να προμήνυε το ξέσπασμα που θα ακολουθούσε στα τέλη του 19<sup>ου</sup> και κατά κύριο λόγο στον 20<sup>ο</sup> αιώνα, στη διάρκεια του οποίου θεμελιώθηκε κατά κάποιον τρόπο η χρήση της τρομοκρατίας τόσο ως μέσο όσο και ως όρος. Όλες αυτές τις μορφές τρομοκρατίας που εμφανίστηκαν ύστερα απ' τη Γαλλική Επανάσταση και τις οποίες ονομάζουμε «νεότερες και σύγχρονες μορφές τρομοκρατίας» θα τις παρουσιάσουμε διεξοδικότερα στην επόμενη ενότητα.

Γίνεται λοιπόν αντιληπτό απ' όσα αναφέραμε ως τώρα, ότι στην παρούσα εργασία χωρίζουμε την ιστορία της τρομοκρατίας σε δύο περιόδους ιστορικές με βάση τη Γαλλική Επανάσταση – σημείο-τομή όπως

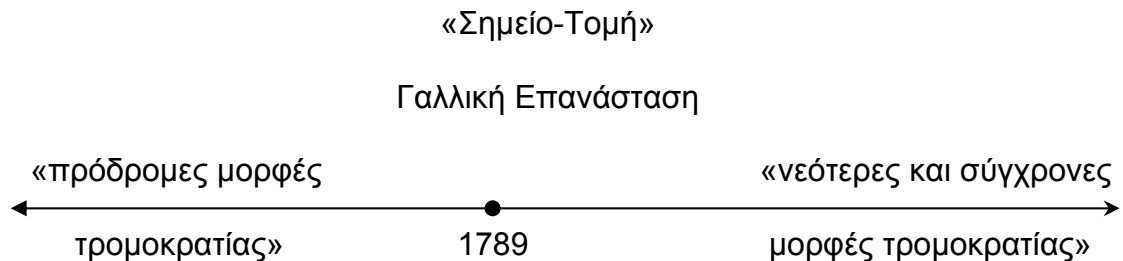
---

<sup>83</sup> Βλ. Morgan D. (1997), "Mongol Terror", *Encyclopedia of World Terrorism*, (Τομ. 1<sup>ος</sup>), Sharpe Reference, U.S.A., σσ. 40-41.

<sup>84</sup> Βλ. Shaw, A.B. (1997), "Medieval siege warfare as terror", *Encyclopedia of World Terrorism*, Sharpe Reference, U.S.A., σσ. 42-43 (Τομ. 1<sup>ος</sup>).

<sup>85</sup> Βλ. Brumwell, S. (1997), "Terror and American Indian resistance", *Encyclopedia of World Terrorism*, Sharpe Reference, U.S.A., σσ. 44-45 (Τομ. 1<sup>ος</sup>).

επανελημμένως τη χαρακτηρίσαμε – όπου στην πρώτη περιλαμβάνουμε τις «πρόδρομες μορφές τρομοκρατίας» και στη δεύτερη τις «νεότερες και σύγχρονες μορφές τρομοκρατίας», όπως τις ονομάσαμε, προσδιορισμένες χρονικά και παριστάμενες σχηματικά με τον ακόλουθο τρόπο:



### **Τί είναι η τρομοκρατία;**

Από όλα όσα αναφέραμε προηγουμένως αλλά και από όσα θα ακολουθήσουν, διαπιστώνει κανείς ότι αυτομάτως τίθεται το ερώτημα: τι είναι η τρομοκρατία; Είναι δεδομένο ότι προκειμένου να δυνηθούν οι άνθρωποι να επικοινωνήσουν και να συνεννοηθούν πάνω σε διάφορα θέματα χρειάζεται πάνω απ' όλα να συμφωνούν γύρω απ' τις έννοιες, τους όρους, τις λέξεις που χρησιμοποιούν είτε αυτές αφορούν την καθημερινή ζωή είτε το επιστημονικό πεδίο. Στο χώρο όμως των μελετών περί την τρομοκρατία φαίνεται να επικρατεί ένα είδος πύργου της Βαβέλ με διαφορετικούς ορισμούς του φαινομένου, οι οποίοι εκπορεύονται από διάφορες πηγές (οργανισμούς, κυβερνήσεις, πανεπιστήμια, μεμονωμένα άτομα, δημοσιογράφους, τους ίδιους τους τρομοκράτες) και οι οποίοι σαφώς προκαλούν σύγχυση και δεν επιλύουν τα υπάρχοντα προβλήματα. Αυτή τη στιγμή λοιπόν δεν υπάρχει ακόμα ένας κοινά αποδεκτός ορισμός της τρομοκρατίας, με άμεση συνέπεια να δυσχεραίνεται η αντιμετώπισή της αλλά

---

<sup>86</sup> Βλ. «Η Ιερά Εξέταση», Ιστορικά, Ένθετο Εφημερίδας «Ελευθεροτυπία», τεύχος 68, (τομ. 7<sup>ος</sup>), 1/2/2001.

και να δημιουργούνται πολλές παρερμηνείες γύρω απ' αυτό το θέμα. Είναι χαρακτηριστικό ότι μία έρευνα που πραγματοποιήσαν πριν από αρκετά χρόνια οι Alex Schmid και Albert Jongman στο Πανεπιστήμιο του Leiden (1988) έδειξε ότι υπήρχαν 109 διαφορετικοί ακαδημαϊκοί και επίσημοι ορισμοί της τρομοκρατίας.<sup>87</sup>

Θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι οι ορισμοί της τρομοκρατίας προέρχονται κατά κύριο λόγο από τρία σύνολα φορέων. Το πρώτο σύνολο είναι οι φορείς της εξουσίας και ιδίως το κράτος (Αστυνομία, Στρατός, Μυστικές Υπηρεσίες κ.ά.). Το δεύτερο σύνολο είναι διάφοροι ακαδημαϊκοί φορείς (Καθηγητές, Πανεπιστήμια) και το τρίτο σύνολο είναι όσοι ανήκουν σε αυτού του είδους τις οργανώσεις και οι συμπαθούντες αυτές. Το πρώτο σύνολο, το κράτος, ορίζει συνήθως την τρομοκρατία κατά πώς το βολεύει, στοχεύοντας στην εξαφάνιση των όποιων αντιπάλων του, δημιουργώντας ορισμούς και νόμους χωρίς ποτέ να υπολογίζει ότι και το ίδιο είναι πιθανό ν' ασκεί τρομοκρατία. Το δεύτερο σύνολο, οι ακαδημαϊκοί, έχει μία τάση αντικειμενικότερης εξέτασης του ζητήματος και ενός συμβιβασμού, δε λείπουν όμως κι εδώ οι διαφωνίες και οι διαφορετικοί ορισμοί. Τέλος, οι τρομοκράτες και οι υποστηρικτές τους, όπως και το κράτος, δε δέχονται ότι ασκούν τρομοκρατία σε καμία στιγμή της δραστηριότητάς τους και θεωρούν ότι η μόνη μορφή τρομοκρατίας που υπάρχει είναι η κρατική. Το συμπέρασμα απ' αυτή την αντιπαράθεση στο θέμα του ορισμού συνοψίζεται στη φράση που έχει επικρατήσει να λέγεται απ' αυτούς που ασχολούνται με το φαινόμενο της τρομοκρατίας: «ο τρομοκράτης για έναν άνθρωπο είναι για

---

<sup>87</sup> Βλ. Merari, A. (1993), "Terrorism as a strategy of insurgency", *Terrorism and political violence*, Vol. 5, No. 4, σ. 214.

κάποιον άλλο ένας αγωνιστής της ελευθερίας»<sup>88</sup> (one man's terrorist is another man's freedom fighter).

Οι ορισμοί λοιπόν για την τρομοκρατία είναι ήδη αρκετοί και συνεχώς αυξάνονται καθώς όλο και κάποιος καινούργιος προστίθεται.<sup>89</sup> Σ' αυτό το σημείο θα εξηγήσουμε εν συντομία το λόγο που επιλέχθηκε ο όρος τρομοκρατία στην εργασία μας, λόγος που δεν είναι μόνο πρακτικός. Συμφωνώντας με την άποψη ότι υπάρχει μία ισχυρή τάση να εμφανίζεται πάντοτε η τρομοκρατία ως κάτι το ανήθικο<sup>90</sup> και ως ο απόλυτος ορισμός του κακού,<sup>91</sup> άποψη που φυσικά εκκινεί από εξουσιαστικούς φορείς (κράτη, κυβερνήσεις κτλ.) και θεωρώντας ότι δεν είναι απαραίτητο να επιμένουμε να δηλώσουμε με μία μόνο λέξη πολλά νοήματα, συχνά παραποιώντας το πραγματικό της νόημα, χρησιμοποιούμε στην παρούσα εργασία τον όρο τρομοκρατία χωρίς επιπλέον συμπαραδηλώσεις, αποφορτισμένο και ουδετεροποιημένο. Η τρομοκρατία λοιπόν είναι η επικράτηση με τον τρόπο (τρόμος + κρατέω-ώ: επικρατώ). Επίσης είναι η διακυβέρνηση με σκληρά και βίαια μέσα και τέλος η χρησιμοποίηση βίας ή και απειλών βίας, ιδίως για πολιτικούς σκοπούς.<sup>92</sup> Κατ' αυτό τον τρόπο καλύπτεται λοιπόν τόσο η καθεστωτική όσο και η αντικαθεστωτική τρομοκρατία. Από κει κι ύστερα αν θέλουμε να προσδιορίσουμε το είδος της τρομοκρατίας μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε έναν αριθμό επιθετικών προσδιορισμών, που αυτή

---

<sup>88</sup> Βλ. Teichman, J. (1989), "How to define terrorism", *Philosophy*, 64, σ. 507 και Δασκαλοπούλου-Λιβαδά Φ. (1998), *Τρομοκρατία: Νεότερες Εξελίξεις στο διεθνές δίκαιο*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, σ. 82.

<sup>89</sup> Στο παράρτημα της εργασίας μας παραθέτουμε μία σειρά από ορισμούς που εντοπίσαμε κατά τη μελέτη της βιβλιογραφίας μας, των οποίων η παράθεση στο κύριο σώμα της εργασίας μας ήταν εκτός κεντρικών στόχων και θα χρειαζόταν πολύ χώρο και χρόνο.

<sup>90</sup> Βλ. Coady, C.A.J., (1985), "The morality of terrorism", *Philosophy*, 60, σ. 47.

<sup>91</sup> Βλ. Teichman, J. (1989), "How to define terrorism", *Philosophy*, 64, σ. 507.

<sup>92</sup> Βλ. Μείζον Ελληνικό Λεξικό, (1997), Τεγόπουλος-Φυτράκης, λήμματα: τρομοκρατία, τρομοκρατώ. Δεν ισχυριζόμαστε ότι αυτός είναι ένας πλήρης ορισμός της τρομοκρατίας,



ακριβώς είναι η αποστολή τους, να προσδιορίσουν ένα ουσιαστικό. Συνεπώς μπορούμε να χρησιμοποιούμε επίθετα για να προσδιορίσουμε τα μέσα που χρησιμοποιεί η τρομοκρατία (βιολογική, χημική, ηλεκτρονική), τον τρόπο εκδήλωσής της (μαζική, περιορισμένη), την ιδεολογία της (αριστερή, δεξιά), ποιος την ασκεί (καθεστωτική, αντικαθεστωτική), την οργάνωσή της (ατομική, οργανωμένη) και τα κίνητρά της (πολιτική, θρησκευτική, εθνικοαπελευθερωτική).

Νομίζουμε λοιπόν ότι η χρήση του όρου τρομοκρατία πρέπει να γίνεται μ' έναν τρόπο αποφορτισμένο και απενοχοποιημένο. Αυτό θα μας βοηθήσει ν' αναγνωρίζουμε το πού και πότε εμφανίζεται η τρομοκρατία. Εάν εν συνεχεία επιθυμούμε να εξετάσουμε αν είναι δικαιολογημένη ή όχι η χρήση της τρομοκρατίας, αυτό πρέπει να τελείται κάθε φορά ξεχωριστά και επί της συγκεκριμένης περίπτωσης στην οποία αναφερόμαστε. Θεωρούμε τέλος ότι δεν πρέπει να «αθωνούμε» ή να δαιμονοποιούμε συλλήβδην πρόσωπα και καταστάσεις, όπως ακριβώς πράττει η οργάνωση «17 Νοέμβρη» στην προσπάθειά της να ορίσει την τρομοκρατία, ισχυριζόμενη ότι υπάρχει μόνο τρομοκρατία κρατική, η οποία είναι μαζική και στρέφεται κατά του λαού, ενώ η δική της δραστηριότητα είναι δίκαιες ενέργειες κατά μίας ολιγαρχικής ομάδας που καταδυναστεύει τον ελληνικό λαό και περιλαμβάνει ντόπιους και ξένους παράγοντες.<sup>93</sup> Πρόκειται σαφώς για έναν επιλεκτικό ορισμό καθώς όπως προείπαμε η τρομοκρατία δεν ορίζεται μόνο απ' τη μαζικότητά της (αυτό είναι ένα είδος τρομοκρατίας). Σαφέστατα το κράτος είναι πιθανό να ασκεί τρομοκρατία, αυτό όμως δεν αναιρεί το γεγονός ότι και

---

αλλά ότι είναι η βάση απ' την οποία οφείλουμε να ξεκινήσουμε προκειμένου να επιτύχουμε έναν αντικειμενικό και ολοκληρωμένο ορισμό.

<sup>93</sup> Βλ. (2002), *17 ΝΟΕΜΒΡΗ, Οι Προκηρύξεις*, Κάκτος, Αθήνα, Προκήρυξη 4<sup>η</sup>, σσ. 50-51 και Προκήρυξη 10<sup>η</sup>, σ. 164.

η «17 Νοέμβρη» ασκεί τρομοκρατία απέναντι στο κράτος. Άλλωστε οι επιθέσεις της οργάνωσης σε επιχειρήσεις – ελληνικών και ξένων συμφερόντων – ενισχύουν το γεγονός οι εργαζόμενοι σ' αυτές (ο απλός λαός κατά τη «17 Νοέμβρη») να ένιωθαν φόβο και τρόμο τις επόμενες μέρες που πήγαιναν στην εργασία τους. Από κει κι έπειτα το αν οι στόχοι και τα κίνητρά της ήταν δίκαια, ευγενή – όπως υποστηρίζουν ορισμένοι – ή πολιτικά είναι ένα άλλο ζήτημα που χρήζει εξέτασης και ανάλυσης. Σίγουρα όμως τα όποια κίνητρά της, τις όποιες προτάσεις της και τους όποιους στόχους της, προσπαθούσε να τα καταστήσει γνωστά και να τα επιβάλλει με τη χρήση βίας και ενός αισθήματος τρόμου και όχι μέσω επιχειρημάτων και διαλόγου.

## **2.2 Μορφές τρομοκρατίας**

Σ' αυτή την ενότητα θα μιλήσουμε για τις μορφές, για τα είδη της τρομοκρατίας, τα οποία μπορεί να ποικίλουν ανάλογα με το ποιος την εφαρμόζει, πώς είναι οργανωμένος, ποια είναι η ιδεολογία και τα κίνητρά του και ποια μέσα χρησιμοποιεί. Ο κατ' αρχήν διαχωρισμός των μορφών τρομοκρατίας που κάνουμε είναι αυτός μεταξύ καθεστωτικής και αντικαθεστωτικής τρομοκρατίας, δίνοντας έμφαση στην αντικαθεστωτική, απ' τη στιγμή που η οργάνωση «17 Νοέμβρη» που εξετάζουμε στην παρούσα εργασία είναι αντικαθεστωτική, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει ότι δεν θ' αναφερθούμε και στην καθεστωτική τρομοκρατία, στα κίνητρά της, στις εκφάνσεις της, στην ιστορία της.

### **Η καθεστωτική τρομοκρατία**

Κατά τον Αμερικανό γλωσσολόγο και διανοητή Νόαμ Τσόμσκι «η τρομοκρατία δεν είναι όπλο των αδυνάτων. Είναι όπλο όσων είναι εναντίον

μας οπουδήποτε κι αν αυτό το «μας» αναφέρεται».<sup>94</sup> Κατά συνέπεια η τρομοκρατία μπορεί να είναι – και είναι όντως – όπλο των ισχυρών κατά των αδυνάτων, αν αυτοί οι αδύνατοι στρέφονται και εναντιώνονται στους ισχυρούς, όπως επίσης και όπλο των αδυνάτων απ’ τη στιγμή που οι ισχυροί στρέφονται κατά των αδυνάτων καθ’ οιονδήποτε τρόπο. Άλλοι ερευνητές, όπως ο Ιταλός G. Sanguinetti ισχυρίζονται ότι «την τρομοκρατία τη διευθύνει η εξουσία», ότι υπάρχει σχέση τρομοκρατίας και μυστικών υπηρεσιών και ότι «η τρομοκρατία είναι το κράτος, δηλαδή ένα απ’ τα πολλά παρακλάδια του»,<sup>95</sup> άρα ότι η μόνη μορφή τρομοκρατίας που υπάρχει είναι η καθεστωτική.<sup>96</sup> Βεβαίως, εκτός των δύο προαναφερθέντων απόψεων υπάρχει και μία τρίτη αυτή της εξουσίας, του καθεστώτος. Το καθεστώς δε δέχεται επ ουδενί ότι ασκεί το ίδιο τρομοκρατία. Θεωρεί ότι μόνο οι αντίπαλοί του έχουν αυτή την «ικανότητα» και γι’ αυτό το λόγο τους «βαφτίζει» τρομοκράτες – με αρνητική πάντοτε χροιά – προκειμένου να τους παρουσιάσει στα μάτια του κόσμου ως μισαλλόδοξους, φανατικούς και ποταπούς, που σκοπό τους έχουν την ανατροπή των πάντων, τη διατάραξη της τάξης και της ασφάλειας και την πρόκληση χάους. Εμείς στην παρούσα εργασία ασπάζομαστε την άποψη ότι καθεστωτική τρομοκρατία<sup>97</sup> υπήρχε, υπάρχει και πιθανώς θα υπάρχει και στο μέλλον καθώς αποτελεί ένα πρόσφορο μέσο στα χέρια του καθεστώτος προκειμένου αυτό να ενισχύει την εξουσία του, να εξοντώνει – άμεσα ή έμμεσα – τους πολιτικούς του

---

<sup>94</sup> Βλ. Μπισάρα Α., Σαϊντ Ε., Σάσεν Σ., Σένετ Ρ., Τσόμσκι Ν. (2002), *Η τρομοκρατία και η κοινωνία των πολιτών*, Μεταίχμιο, Αθήνα, σ. 99.

<sup>95</sup> Βλ. Γρίβας, Κλ. (2003), *Αντι-φάκελος 17Ν*, Κάκτος, Αθήνα, σσ. 34-36.

<sup>96</sup> Αυτή την άποψη ασπάζονται και οι αντι-καθεστωτικές τρομοκρατικές οργανώσεις στη συντριπτική τους πλειονότητα.

<sup>97</sup> Χρησιμοποιούμε τον όρο καθεστωτική αντί για κρατική όχι γιατί απαραίτητα είναι ορθότερος, αλλά διότι συνήθως η έννοια του καθεστώτος είναι ευρύτερη απ’ αυτή του κράτους και μπορεί να συμπεριλάβει και μυστικούς ή παρακρατικούς φορείς καθώς και άλλους φορείς που διαπλέκονται με το κράτος.

αντιπάλους και να εξαλείφει οποιαδήποτε διαφορετική φωνή εναντίον του, που προέρχεται από το λαό.

Μιλώντας για την καθεστωτική τρομοκρατία θα μπορούσαμε να τη χωρίσουμε σε δύο διαφορετικά είδη. Το πρώτο εξ αυτών είναι η τρομοκρατία, η οποία ασκείται απ' το καθεστώς εναντίον των πολιτικών αντιπάλων του, των ίδιων των πολιτών του και γενικώς των όποιων διαφωνούντων μ' αυτό, εντός των ορίων της χώρας, με απώτερο σκοπό την ενίσχυση της εξουσίας του και την υποταγή όλων σ' αυτό. Τέτοια είδη τρομοκρατίας υπάρχουν πολλά απ' την αρχαιότητα (Ρώμη) ως τις μέρες μας και βεβαίως, όπως ήδη έχουμε πει, η πρώτη «επίσημη» εμφάνιση της τρομοκρατίας (Γαλλική Επανάσταση) ήταν καθεστωτική. Το δεύτερο είδος είναι όταν καθεστώτα, κυβερνήσεις, έχουν ως όργανό τους τρομοκρατικές οργανώσεις, οι οποίες δρουν σε ξένες χώρες με σκοπό την προώθηση και υποστήριξη των συμφερόντων τους, είτε κατά τρόπο άμεσο (state-sponsored) είτε κατά τρόπο έμμεσο (state-supported), δηλαδή με τη μυστική παροχή χρημάτων και προμηθειών σε τρομοκρατικές οργανώσεις, που όμως δεν προέρχονται απ' τη χώρα που τις ενισχύει, ίσως και μόνο για λόγους συμπάθειας για τον αγώνα τους ή αντιπάθειας για το καθεστώς το οποίο μάχονται.<sup>98</sup>

Φυσικά, παραδείγματα ιστορικά πέραν των προγραφών στη Ρώμη και του «βασιλείου του τρόμου» στη Γαλλία υπάρχουν πολλά σχετικά με την καθεστωτική τρομοκρατία. Ένα εξ αυτών είναι το καθεστώς το οποίο θεμελιώθηκε στη Ρωσία ύστερα απ' την επανάσταση του 1917 και την πτώση του τσαρικού καθεστώτος κατ' αρχήν απ' τον Βλαντιμίρ Λένιν και εν

συνεχεία απ' τον διάδοχό του, τον Ιωσήφ Στάλιν, ο οποίος ανέλαβε την εξουσία το 1923. Ο Στάλιν απ' τη στιγμή που ανέλαβε την εξουσία θέλησε να έχει τον έλεγχο των πάντων και άρχισε σταδιακά να απομακρύνει τους εσωκομματικούς του αντιπάλους με αποτέλεσμα ως το 1934 να έχει εξαλείψει κάθε ενδεχόμενη αντίδραση απέναντί του στο κόμμα και στο κράτος.<sup>99</sup> Η δολοφονία όμως του συντρόφου του Σεργκέι Κίροφ<sup>100</sup> το 1934 του έδωσε την ευχέρεια να εξαπολύσει έναν τρομοκρατικό διωγμό σ' ολόκληρη τη χώρα εναντίον των διαφωνούντων, που έγινε γνωστός ως η περίοδος της «Μεγάλης Τρομοκρατίας», διήρκεσε περίπου τέσσερα χρόνια ως το 1938 και οδήγησε σε εκτεταμένες συλλήψεις και εκτελέσεις σ' όλη τη Ρωσία. Εκατομμύρια αθώα μέλη του κόμματος και πολίτες συνελήφθησαν και στάλθηκαν στα λεγόμενα στρατόπεδα εργασίας ή δολοφονήθηκαν σε φυλακές. Το 1933 στα Γκουλάγκ<sup>101</sup> ο συνολικός αριθμός κρατουμένων ήταν 2,5 εκατομμύρια, αριθμός που τις παραμονές του Β' Παγκοσμίου Πολέμου είχε φτάσει τα 3,3 εκατομμύρια.<sup>102</sup> Μεταξύ των διωχθέντων ήταν και πολλά υψηλόβαθμα στελέχη του κομμουνιστικού κόμματος και πρώην συνεργάτες του Στάλιν, όπως οι Γκ. Ζινόβιεφ, Λέον Κάμενεφ, Ν. Μπουχάριν, Κ.Μ. Ράντεκ, οι οποίοι, αφού κατηγορήθηκαν για αντικαθεστωτική δράση και συννομωσία, συνελήφθησαν, δικάστηκαν στις φημισμένες «Δίκες της Μόσχας» (1936, 1937, 1938) και καταδικάστηκαν σε θάνατο.<sup>103</sup> Η περίοδος

---

<sup>98</sup> Βλ. Gal – Or, N. (1997), "State versus non-state terrorism", *Encyclopedia of World Terrorism*, (Τομ. 1<sup>ος</sup>), Sharpe Reference, U.S.A., σσ. 206-207.

<sup>99</sup> Βλ. Σαμπατακάκης, Θ. (2002), «Κρατική Τρομοκρατία», Ιστορικά, Ένθετο Εφημερίδας «*Ελευθεροτυπία*», τεύχος 155 (Τομ. 16<sup>ος</sup>), σσ. 40-41.

<sup>100</sup> Βλ. Γιαλκέτσης, Θ. (15/3/2003), «Θύματα μίας άλλης τρομοκρατίας», *Ελευθεροτυπία*, σ. 10.

<sup>101</sup> Πρόκειται για σύντμηση των ρώσικων λέξεων *Glanvoe Upravlenie Ispravitel' no trudonogkh Lagerei* που σημαίνουν Γενική Διεύθυνση Αναμορφωτικών Στρατοπέδων Εργασίας. Βλ., *Μείζον Ελληνικό Λεξικό*, Τεγόπουλος-Φυτράκης, Αθήνα, λήμμα: γκουλάγκ.

<sup>102</sup> Βλ. Σαμπατακάκης, Θ. (2002), «Κρατική Τρομοκρατία», ό.π., σσ. 40-41.

<sup>103</sup> Βλ. Γιαλκέτσης Θ. (15/3/2003), ό.π., σ. 10.

αυτή της τρομοκρατίας άρχισε να υποχωρεί μετά το 1938, ενώ ο Ι. Στάλιν διατηρήθηκε στην εξουσία ως το 1953.

Ένα δεύτερο παράδειγμα καθεστωτικής τρομοκρατίας που έμεινε στην ιστορία για τη βαρβαρότητά του ήταν το ναζιστικό<sup>104</sup> καθεστώς στη Γερμανία. Ο Α. Χίτλερ κατόρθωσε να δημιουργήσει ένα μηχανισμό εξόντωσης των πολιτικών του αντιπάλων και των οποιωνδήποτε άλλων διαφωνούντων που έμεινε ιστορικός. Ο μηχανισμός αυτός αποτελείτο από τις Ναζιστικές Μονάδες Εφόδου (Strumabteilungen-SA) με 10.000 άνδρες, την Ομάδα Προστασίας (Schutzstaffel-SS) και τη Μυστική Αστυνομία του Κράτους, την Γκεστάπο (Geheime Staatspolizei-Gestapo).<sup>105</sup> Στόχος τους ήταν να ανακαλύπτουν, να χτυπούν, να συλλαμβάνουν και να δολοφονούν τους αντιπάλους του καθεστώτος ή όσους αρνούνταν να υπακούσουν στις διαταγές του. Η αποτελεσματικότητά τους ήταν τέτοια, ώστε το σύνολο σχεδόν της αντιπολίτευσης να έχει εξουδετερωθεί ως τα μέσα του 1933. Τις διώξεις αυτές υπέστησαν και πολλοί δημοσιογράφοι, όπως εκείνοι της αντι-Χιτλερικής Εφημερίδας Munich Post και άλλων εφημερίδων του Μονάχου, η πλειονότητα των οποίων μεταξύ 1920 και 1933 φυλακίστηκε ή δολοφονήθηκε. Ανάμεσα σ' αυτούς ήταν και μία αινιγματική προσωπικότητα, ο εκδότης μίας συντηρητικής, αντιμαρξιστικής, αντιναζιστικής εφημερίδας,<sup>106</sup> ο Φριτς Γκέρλιχ, ο οποίος σατίριζε τον Χίτλερ και ετοιμαζόταν να δημοσιεύσει ένα αποκαλυπτικό άρθρο για τη ζωή του. Δεν πρόλαβε όμως καθώς τη νύχτα της 9<sup>ης</sup> Μαρτίου 1933 στρατιώτες εισέβαλαν στο γραφείο του, τον χτύπησαν μέχρι αναισθησίας και τον έστειλαν στο Νταχάου, όπου δολοφονήθηκε τον Ιούνιο του 1934 μέσα στο κελί του με μία σφαίρα στο

---

<sup>104</sup>Ναζί είναι το μέλος του σοσιαλδημοκρατικού(χιτλερικού)κόμματος(national-so-zialist→ναζί)

κεφάλι. Ο τρόπος που το έμαθε η σύζυγός του ήταν ανατριχιαστικός. Η Γκεστάπο της έστειλε τα γυαλιά του πιτσιλισμένα με αίμα.<sup>107</sup>

Πέραν όμως αυτών των δύο ιστορικών κατά τη γνώμη μας παραδειγμάτων καθεστωτικής τρομοκρατίας σαφώς υπήρξαν και υπάρχουν και άλλα. Καθεστωτική τρομοκρατία ήταν για παράδειγμα η σφαγή περίπου 1.750.000 Αρμενίων απ' τους Τούρκους το 1915,<sup>108</sup> καθώς επίσης και οι διώξεις που έχουν υποστεί οι Κούρδοι ως τις μέρες μας απ' τους Τούρκους και τους Ιρακινούς.<sup>109</sup> Καθεστωτική τρομοκρατία άσκησαν δικτάτορες στο λεγόμενο τρίτο κόσμο, όπως ο Ίντι Αμίν στην Ουγκάντα, όπου μέσα σε τρία χρόνια 1972-74 υπολογίζεται ότι σκοτώθηκαν 250 με 350 χιλιάδες άνθρωποι,<sup>110</sup> οι Ερυθροί Χμερ υπό τον Πολ Ποτ (πραγματικό όνομα Σάλοθ Σαρ) στην Καμπότζη, όπου υπολογίζεται ότι 1,7 εκατομμύρια άνθρωποι σκοτώθηκαν μεταξύ 1975-78,<sup>111</sup> ο Ντιβαλιέ στην Αϊτή<sup>112</sup> και πολλοί άλλοι. Καθεστωτική τρομοκρατία άσκησαν – και πάντοτε ασκούν – οι δικτατορίες, οι οποίες ενέσκησαν σε πολλές χώρες της Λατινικής Αμερικής, όπως του Α. Πινοσέτ στη Χιλή απ' το 1973 ως το 1988,<sup>113</sup> στην Αργεντινή το 1976, όπου κατά τη διάρκεια του λεγόμενου βρώμικου πολέμου (la guerra sucia)

---

<sup>105</sup> Βλ. Σαμπατακάκης, Θ. (2002), ό.π., σσ. 40-41.

<sup>106</sup> Η εφημερίδα ονομαζόταν «Ο ορθός δρόμος» ή «Η ευθεία οδός» (Der Gerade Weg).

<sup>107</sup> Βλ., Ροζενμπάουμ Ρ. (1988), *Ερμηνεύοντας τον Χίτλερ*, Κέδρος, Αθήνα, σσ. 23-26.

<sup>108</sup> Βλ. Anderson, P.R. (1997), "The American massacres", *Encyclopedia of World Terrorism*, Sharpe Reference, U.S.A., σσ. 74-75, (Τομ. 1<sup>ος</sup>).

<sup>109</sup> Βλ. Rathmell, A. (1997), "Saddam Hussein's terror in Kurdistan", *Encyclopaedia of World Terrorism*, Sharpe Reference, U.S.A., σσ. 657-658 (Τομ. 3<sup>ος</sup>).

<sup>110</sup> Βλ. Westwell, I. (1997), "Terror in Idi Amin's Uganda", *Encyclopedia of World Terrorism*, Sharpe Reference, U.S.A., σσ. 663-664 (Τομ. 3<sup>ος</sup>).

<sup>111</sup> Βλ. Cawthorne, N. (1997), "Terror in Cambodia", *Encyclopedia of World Terrorism*, Sharpe Reference, U.S.A., σσ. 661-662, (Τομ. 3<sup>ος</sup>).

<sup>112</sup> Βλ. Μαλιγκούδης Φ. (17/1/2002), «Η τρομοκρατία: μία τυπολογική προσέγγιση», *Ελευθεροτυπία*, σ. 10.

<sup>113</sup> Βλ. Calvert, P. (1997), "Terrorism in Chile", *Encyclopedia of World Terrorism*, ό.π., σσ. 426-429 (Τομ. 2<sup>ος</sup>).

τουλάχιστον 15.000 άνθρωποι εξαφανίστηκαν,<sup>114</sup> στην Κούβα με τον Φ. Μπατίστα, στη Βολιβία, στη Βραζιλία, στο Περού κ.α. Βεβαίως, δικτατορίες υπήρξαν και στην Ευρώπη, οι οποίες δεν ήταν λιγότερο αιματηρές και τρομοκρατικές (Ελλάδα, Ισπανία, Πορτογαλία). Τα παραδείγματα ασφαλώς δε σταματούν εδώ και θα μπορούσαν να γραφτούν πολλές σελίδες για τα καθεστώτα τα οποία κατά τον Ν. Τσόμσκι διαπράττουν τις περισσότερες τρομοκρατικές ενέργειες,<sup>115</sup> θελήσαμε όμως απλώς να δώσουμε ένα στίγμα της υπαρκτής και αναμφισβήτητης καθεστωτικής τρομοκρατίας. Ως προς το αν υπάρχει καθεστωτική τρομοκρατία σήμερα καθώς και ποιες μορφές έχει, αυτό θα το δούμε σε επόμενη ενότητα στην οποία θα εξετάσουμε την τρομοκρατία στον κόσμο στη σημερινή εποχή.

### **Η αντικαθεστωτική τρομοκρατία**

Ύστερα από την αναφορά μας στην καθεστωτική τρομοκρατία, θα αναφερθούμε σ' αυτή την ενότητα στην αντικαθεστωτική τρομοκρατία, η οποία φυσικά έχει τον αντίθετο ακριβώς στόχο απ' αυτόν της καθεστωτικής. Ενώ λοιπόν η τρομοκρατία που εκπορεύεται από ένα καθεστώς έχει ως κύριο στόχο τη διατήρηση και την ενίσχυση της εξουσίας του, με άμεση συνέπεια τον έλεγχο και συχνότατα και την εξόντωση των όποιων αντιπάλων και σφετεριστών του, η τρομοκρατία που ονομάζουμε αντικαθεστωτική έχει ως κεντρικό στόχο της το υπάρχον καθεστώς, του οποίου επιθυμεί είτε τη βίαιη ανατροπή και την αντικατάστασή του με τη δική της εξουσία είτε την – κατά την άποψή της – βελτίωση και εξέλιξή του μέσω της αποδοχής των δικών της ιδεών και προτάσεων. Βεβαίως είναι πιθανό να υπάρχουν και

---

<sup>114</sup> Βλ. Calvert, P. (1997), "Theories of State Terror", *Encyclopedia of World Terrorism*, ό.π., σ.σ. 153-154, (Τομ. 1<sup>ος</sup>).

<sup>115</sup> Βλ. Calvert, P. (1997), "Theories of State Terror", *Encyclopedia of World Terrorism*, ό.π., σ.156. , (Τομ. 1<sup>ος</sup>).



περιπτώσεις αντικαθεστωτικής τρομοκρατίας, οι οποίες δεν έχουν αυτού του είδους τις βλέψεις, αλλά κυρίως αποσκοπούν στην εκδίκηση και στην ευθεία αντιπαράθεση και σύγκρουση με το καθεστώς. Αυτός λοιπόν είναι σε γενικές γραμμές ο στόχος της αντικαθεστωτικής τρομοκρατίας, της οποίας παραδείγματα θα παραθέσουμε ακολούθως.

Ο διαχωρισμός της τρομοκρατίας σε καθεστωτική και αντικαθεστωτική είναι ένας αρχικός και βασικός διαχωρισμός της τρομοκρατίας, που έχει ως κεντρικό του άξονα το πού κατευθύνεται η τρομοκρατική πράξη. Θα δούμε βεβαίως στη συνέχεια ότι υφίστανται και άλλες μορφές τρομοκρατίας επί τη βάσει άλλων χαρακτηριστικών, στις οποίες κατά κύριο λόγο θα παρουσιάσουμε παραδείγματα αντικαθεστωτικής τρομοκρατίας, διότι συνήθως σ' αυτή την περίπτωση τείνουμε να χαρακτηρίσουμε την αντίστοιχη πράξη κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να καταστούν σαφή τα κίνητρα, οι στόχοι, τα μέσα, η ιδεολογία, εν αντιθέσει με την καθεστωτική τρομοκρατία στην οποία όταν αναφερόμαστε γνωρίζουμε όλοι τι ακριβώς σημαίνει. Βεβαίως αυτό δε συνεπάγεται ότι δεν υπάρχουν και επιμέρους μορφές καθεστωτικής τρομοκρατίας, αντίστοιχα παραδείγματα της οποίας θα παρουσιάσουμε στη συνέχεια, όπου αυτά υπάρχουν.

Οι μορφές τρομοκρατίας τις οποίες θα παραθέσουμε στη συνέχεια είναι τεσσάρων ειδών και βασίζονται σε τέσσερις κεντρικούς άξονες. Ο πρώτος άξονας αναφέρεται στον τρόπο με τον οποίο είναι οργανωμένοι εκείνοι οι οποίοι ασκούν τρομοκρατία (ατομική ή οργανωμένη). Ο δεύτερος άξονας αναφέρεται στον τρόπο που εκδηλώνεται η εκάστοτε τρομοκρατική πράξη (μαζική ή ελεγχόμενη-επιλεκτική). Ο τρίτος άξονας αναφέρεται στα μέσα που χρησιμοποιούν οι ασκούντες τρομοκρατία (βιολογική, χημική,

πυρηνική, ηλεκτρονική, παραδοσιακή-κλασική, πολύμορφη) και ο τέταρτος σχετίζεται με τα κίνητρα και τους στόχους των ασκούντων την τρομοκρατία (ακρο-αριστερή, ακρο-δεξιά, απελευθερωτική, θρησκευτική). Διευκρινίζουμε σ' αυτό το σημείο ότι οι ανωτέρω μορφές δεν είναι αποκλειστικό χαρακτηριστικό της αντικαθεστωτικής τρομοκρατίας καθώς επίσης και ότι οι μορφές αυτές δεν είναι αποκλειστικές και αλληλοαποκλειόμενες καθώς είναι πιθανός ο μεταξύ τους συνδυασμός.

### **Ατομική και οργανωμένη τρομοκρατία**

Ο χωρισμός της τρομοκρατίας σε ατομική και οργανωμένη έχει να κάνει κυρίως με τον τρόπο οργάνωσης εκείνων που ασκούν την τρομοκρατία. Οφείλουμε να τονίσουμε σ' αυτό το σημείο ότι οι όποιες πληροφορίες έχουμε συνήθως για τον τρόπο λειτουργίας και τη δομή μίας τρομοκρατικής οργάνωσης προκύπτουν συνήθως ύστερα απ' την αποκάλυψη και σύλληψη ορισμένων ή όλων των μελών της καθώς μέχρι να συμβεί αυτό μπορούμε να κάνουμε μόνο εικασίες μελετώντας τον τρόπο δράσης της κάθε οργάνωσης. Κατ' αρχήν πρέπει να διευκρινίσουμε ότι όταν μιλάμε για ατομική τρομοκρατία εννοούμε ότι κάποιο μεμονωμένο άτομο διαπράττει τρομοκρατικές ενέργειες για οποιουσδήποτε σκοπούς και με οποιαδήποτε κίνητρα δρώντας μόνο του είτε για μία και μοναδική φορά είτε κατ' εξακολούθηση. Βεβαίως σ' αυτές τις περιπτώσεις δεν μπορούμε να είμαστε πάντοτε σίγουροι για την αυτονομία του δράστη καθώς αρκετές φορές μπορεί πίσω απ' αυτόν να υπάρχει κάποια οργάνωση, η οποία ίσως να είναι ακόμα και καθεστωτική. Συνεπώς κάποιες φορές το «φαίνεσθαι» διαφέρει απ' το «είναι» μίας τρομοκρατικής πράξης, στοιχείο βεβαίως που μπορεί να μην εξιχνιασθεί ποτέ. Ως ενέργειες ατομικής τρομοκρατίας

μπορούμε για παράδειγμα να θεωρήσουμε τις δολοφονίες που διαπράχθηκαν κατά τον 19<sup>ο</sup> αιώνα κατά κύριο λόγο από αναρχικούς εναντίον φορέων του καθεστώτος (βασιλέων, προέδρων κ.ά.), τη δολοφονία του Αμερικανού Προέδρου Τζ. Φ. Κένεντι, με τα αναπάντητα έως σήμερα ερωτηματικά και τις πολλές απορίες, τη δολοφονία του Πρωθυπουργού του Ισραήλ Ι. Ραμπίν από έναν φανατικό, όπως ελέχθη, Εβραίο και πολλές άλλες. Υπογραμμίζουμε βεβαίως ότι όταν κάνουμε λόγο για ατομική τρομοκρατία αυτό δε σημαίνει ότι η πράξη, η οποία τελείται γίνεται κατά τρόπο ανοργάνωτο χωρίς την ύπαρξη ενός σχεδίου δράσης. Απ' την άλλη μεριά όταν αναφερόμαστε στην οργανωμένη τρομοκρατία περιλαμβάνουμε σ' αυτή σίγουρα την καθεστωτική τρομοκρατία, η οποία δρα πάντα βάσει ενός οργανωμένου σχεδίου και επίσης αντικαθεστωτικές οργανώσεις, οι οποίες συνήθως έχουν μία συγκεκριμένη δομή, αποτελούνται από αρκετά μέλη, οι πράξεις τους διαρκούν για κάποιο χρονικό διάστημα, συχνά έχουν να παρουσιάσουν γραπτά κείμενα (προκηρύξεις) στα οποία εκθέτουν τις θέσεις τους και φέρουν και ένα όνομα, το οποίο δηλώνει το στίγμα και την παρουσία τους σε συγκεκριμένο χώρο και χρόνο. Τέτοιες οργανώσεις είναι η «17 Νοέμβρη» που μελετάμε στην παρούσα εργασία, οι Ερυθρές Ταξιαρχίες στην Ιταλία, η ETA στην Ισπανία και πολλές άλλες για τις οποίες θα μιλήσουμε ακολούθως.

### **Μαζική και ελεγχόμενη τρομοκρατία**

Ο δεύτερος άξονας βάσει του οποίου διαχωρίζουμε την τρομοκρατία σε μαζική και ελεγχόμενη (ή επιλεκτική) αναφέρεται κατά κύριο λόγο στο πώς εκδηλώνεται η τρομοκρατία και σε ποιούς στρέφεται. Συνεπώς όταν

μιλάμε για μαζική τρομοκρατία εννοούμε κυρίως τρομοκρατικές ενέργειες, οι οποίες τελούνται είτε σε πολύ κοντινά χρονικά διαστήματα, η μια μετά την άλλη είτε εκδηλώνονται αδιακρίτως τόσο εναντίον φορέων της εξουσίας όσο και ανυποψίαστων πολιτών (π.χ. τοποθετήσεις βομβών σε πολυσύχναστα μέρη, όπως τουριστικά θέρετρα, εμπορικά κέντρα κ.ά.) είτε και τα δύο. Διευκρινίζουμε σ' αυτό το σημείο ότι δε χρησιμοποιούμε τον όρο μαζική τρομοκρατία, για να δηλώσουμε τη μαζική συμμετοχή κατά την άσκηση της τρομοκρατίας. Σ' αυτή την περίπτωση κάνουμε λόγο για οργανωμένη τρομοκρατία, η οποία ενδέχεται να λάβει τη μορφή κινήματος, αν ασπαστούν τα κίνητρα και τους στόχους και συμφωνούν με τις ενέργειές της πλατιά στρώματα του λαού. Παραδείγματα μαζικής τρομοκρατίας είναι οι επιθέσεις των Παλαιστινίων κατά Ισραηλινών πολιτών, όπως και οι ανταπαντήσεις του Ισραήλ με επιθέσεις σε κατοικημένες περιοχές της Παλαιστίνης. Επίσης μαζική τρομοκρατία είναι οι επιθέσεις του δικτύου του Οσάμα Μπιν Λάντεν (Αλ Κάιντα) σε πολυσύχναστους χώρους σ' όλο τον κόσμο με συνέπεια να σκοτώνονται πολλοί πολίτες. Απ' την άλλη μεριά η ελεγχόμενη (ή επιλεκτική) τρομοκρατία είναι η τρομοκρατία εκείνη η οποία στρέφεται κατά φορέων της εξουσίας και εκπροσώπων του καθεστώτος, αποφεύγοντας να χτυπήσει ανυποψίαστους πολίτες. Τέτοια τρομοκρατία άσκησε π.χ. η «17 Νοέμβρη» καθ' όλα τα χρόνια της δράσης της, όπως και άλλες οργανώσεις αυτού του τύπου στη Δυτική Ευρώπη.

### **Τα μέσα της τρομοκρατίας**

Μία τρίτη κατάταξη των μορφών τρομοκρατίας που υπάρχουν παγκοσμίως, είναι εφικτή βάσει των μέσων που χρησιμοποιούν, καθώς και

μεν έχουμε τονίσει ήδη ότι η τρομοκρατία αποτελεί ένα μέσο για την επίτευξη ορισμένων σκοπών και η τρομοκρατία όμως για να εκδηλωθεί κάνει χρήση ορισμένων μέσων. Βεβαίως συχνά υπάρχει συνδυασμός των μέσων που χρησιμοποιεί μία τρομοκρατική οργάνωση ανάλογα με τους στόχους που θέλει να πλήξει και την αποτελεσματικότητα που επιδιώκει και επιθυμεί.

Μία πρώτη μορφή τρομοκρατίας θα μπορούσε να ονομαστεί *παραδοσιακή ή κλασική*. Πρόκειται για την τρομοκρατία εκείνη, που κάνει χρήση μέσων παλαιών αλλά αποτελεσματικών, όπως οι επιθέσεις με όπλα (πιστόλια, αυτόματα κτλ.), με βόμβες (εκρηκτικές και εμπρηστικές), με ρουκέτες, χειροβομβίδες κ.ά. Επίσης χρησιμοποιεί ως μέσα για την επίτευξη των στόχων της τις πειρατείες, τις αεροπειρατείες, τις απαγωγές, τις δολοφονίες.<sup>116</sup> Πρόκειται για την πιο κοινή μορφή τρομοκρατίας που υπάρχει λόγω της ευκολίας στην εξεύρεση των μέσων,<sup>117</sup> της απλότητας στη χρήση τους, σε συνδυασμό με την υψηλή τους αποτελεσματικότητα. Η «17 Νοέμβρη» που εξετάζουμε στην εργασία μας για παράδειγμα, θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι ανήκει στην κλασική-παραδοσιακή τρομοκρατία με βάση τα μέσα που χρησιμοποιούσε.

Μία δεύτερη μορφή τρομοκρατίας είναι η ονομαζόμενη *χημική*. Πρόκειται δηλαδή για τρομοκρατικές οργανώσεις, οι οποίες επιλέγουν να χρησιμοποιήσουν χημικά όπλα κατά τη διάρκεια των επιθέσεών τους, χωρίς αυτό να είναι αποκλειστικά δικό τους προνόμιο. Άλλωστε είναι πιο εύκολο

---

<sup>116</sup> Βλ. (1) Sommerville, D. (1997), "Bombing Operations", *Encyclopedia of World Terrorism*, Sharpe Reference, U.S.A. (Τομ. 1<sup>ος</sup>), σσ. 216-219, (2) Ranstorp, M. (1997), "Hijacking and kidnapping", ό.π., σσ. 220-227, (3) Bowyer-Bell, J. (1997), "Assassination", ό.π., σσ. 228-231, (4) Gurr, N. J. (1997), "Rockets, mortars and missiles", ό.π., σσ. 232-233.

<sup>117</sup> Βλ. Βέργου, Ντ. (2/7/2002), «Εγχειρίδια στο ίντερνετ», *Ελευθεροτυπία*, σ. 49.

Είναι χαρακτηριστικό ότι με τη διάδοση παγκοσμίως του διαδικτύου και την πληθώρα των πληροφοριών που αυτό περιέχει, υπάρχει η δυνατότητα εξεύρεσης οδηγιών για την κατασκευή εκρηκτικών μηχανισμών από όποιον ενδιαφέρεται.

για τα διάφορα καθεστώτα να παράγουν και να έχουν στη διάθεσή τους χημικά όπλα,<sup>118</sup> απ' ότι οι τρομοκρατικές οργανώσεις. Είναι χαρακτηριστική η περίπτωση των Κούρδων του Βορείου Ιράκ, οι οποίοι για πρώτη φορά δέχθηκαν επίθεση με χημικά όπλα απ' το καθεστώς του Σ. Χουσεΐν στις 15 Απριλίου 1987 στην περιοχή της Σουλεϊμανίγια, ενώ η χειρότερη επίθεση αυτού του είδους έλαβε χώρα στις 16 και 17 Μαρτίου 1988 στην Κουρδική συνοριακή πόλη Χαλάμπχα, όπου πάνω από 6.000 Κούρδοι πέθαναν έπειτα απ' το βομβαρδισμό της περιοχής με χημικά.<sup>119</sup> Όμως και τρομοκρατικές οργανώσεις έχουν χρησιμοποιήσει χημικά όπλα, όπως η Ιαπωνική Οργάνωση Αούμ Σινρικίο (Aum Shinri-kyu / Υπέρτατη αλήθεια), η οποία στις 20 Μαρτίου 1995 διέσπειρε το χημικό αέριο Σαρίν<sup>120</sup> (Sarin) στο μετρό του Τόκιο με αποτέλεσμα 12 άνθρωποι να σκοτωθούν και 5.500 να τραυματιστούν.<sup>121</sup> Παρόλα αυτά η χρήση χημικών όπλων από τρομοκρατικές οργανώσεις είναι σπάνια λόγω της δυσκολίας εύρεσης των χημικών και της επικινδυνότητας στη μεταφορά τους.

Εξίσου επικίνδυνη με τη χημική είναι και η *βιολογική τρομοκρατία*, η χρήση δηλαδή βιολογικών όπλων<sup>122</sup> σε τρομοκρατικές επιθέσεις. Η επίθεση όμως με βιολογικά όπλα σ' ένα δημόσιο χώρο δεν έχει άμεσα αποτελέσματα καθώς απαιτείται ένα χρονικό διάστημα για την επώαση των μικροβίων.<sup>123</sup>

---

<sup>118</sup> Τα κυριότερα χημικά όπλα κατατάσσονται στις ακόλουθες κατηγορίες: 1) Νευροτοξικά αέρια (π.χ. Tabun, Sarin κ.ά.), 2) Τοξικά του αίματος, 3) Τοξικά του δέρματος, 4) Βαρέα μέταλλα, 5) Πτητικά τοξικά. Βλ. Αστρινάκης, Α. (2001-2002), *Κοινωνική Υγιεινή II*, Πανεπιστημιακές Σημειώσεις, Τ.Ε.Ι. Αθήνας, σσ. 89-94.

<sup>119</sup> Βλ. Rathmell, A. (1997), "Saddam Hussein's terror in Kurdistan", *Encyclopedia of World Terrorism*, ό.π., (Τομ. 3<sup>ος</sup>), σσ. 657-658.

<sup>120</sup> Το αέριο Σαρίν κατασκευάστηκε το 1938 και μία ποσότητα περίπου 800 κιλών μπορεί να προκαλέσει σοβαρότατες απώλειες σε απόσταση ενός τετραγωνικού μιλίου.

<sup>121</sup> Βλ. Gurr, N. J. (1997), "Terrorists' use of chemical weapons", *Encyclopedia of World Terrorism*, ό.π., (τομ. 1<sup>ος</sup>), σσ. 234-235.

<sup>122</sup> Τα κυριότερα βιολογικά όπλα είναι η ευλογιά, ο άνθρακας, η πανώλη, η αλλαντίαση, οι αιμορραγικοί πυρετοί Ebola και Marburg κ.α. Βλ. Αστρινάκης, Α., ό.π., σσ. 95-117.

<sup>123</sup> Βλ. Αστρινάκης, Α., ό.π., σ. 97.

Ίσως γι' αυτό το λόγο η βιολογική, όπως και η χημική, τρομοκρατία χρησιμοποιείται σπάνια από αντικαθεστωτικές οργανώσεις, οι οποίες ως επί το πλείστον, επιθυμούν άμεσα αποτελέσματα.

Η πυρηνική είναι μία τέταρτη – θεωρητική προς το παρόν – μορφή τρομοκρατίας, καθώς οι τρομοκρατικές οργανώσεις δεν έχουν χρησιμοποιήσει ως τώρα πυρηνικά όπλα ίσως, διότι καταφέρνουν να πετύχουν τους στόχους τους με τη χρήση συμβατικών όπλων.<sup>124</sup> Παρόλα αυτά υπάρχουν πολλές υποθέσεις για το αν και κατά πόσο τρομοκρατικές οργανώσεις διαθέτουν πυρηνικά όπλα, ιδίως μετά τη διάλυση της Ε.Σ.Σ.Δ., όταν μία σειρά φημών έλεγε ότι το πυρηνικό της οπλοστάσιο ξεπουλήθηκε ουσιαστικά σε τρομοκρατικές ομάδες. Κάποιοι άλλοι ισχυρίζονται ότι μία μορφή πυρηνικής τρομοκρατίας ήταν η ρήψη των ατομικών βομβών τον Αύγουστο του 1945 στις ιαπωνικές πόλεις Χιροσίμα (6/8) και Ναγκασάκι (9/8) απ' τις Η.Π.Α. καθώς η Ιαπωνία βάδιζε ήδη προς την παράδοσή της και οι στόχοι οι οποίοι επλήγησαν δεν ήταν στρατιωτικοί και είχαν ως στόχο τη διάλυση του ηθικού των Ιαπώνων.<sup>125</sup>

Μία νεότερη μορφή τρομοκρατίας είναι η λεγόμενη *ηλεκτρονική*, η οποία φυσικά δεν έχει θύματα σε ανθρώπινες ζωές αλλά στοχεύει στην κατάρρευση των ηλεκτρονικών συστημάτων που υπάρχουν στις σύγχρονες κοινωνίες, τα οποία λόγω της αυξανόμενης πολυπλοκότητας και αλληλοσύνδεσής τους καθώς και της συγκέντρωσης του πλούτου, του ανθρώπινου δυναμικού και των τηλεπικοινωνιακών δεσμών σε λίγα μέρη του

---

<sup>124</sup> Βλ. Cameron G., (1997), "Nuclear Terrorism", *Encyclopedia of World Terrorism*, ό.π., (τομ. 1<sup>ος</sup>), σσ. 236-238.

<sup>125</sup> Βλ. Merari, A. (1993), "Terrorism as a strategy of insurgency", *Terrorism and Political Violence*, Vol. 5, No 4, σ. 216.

πλανήτη (αναπτυγμένες χώρες) αποτελούν εύκολο στόχο.<sup>126</sup> Συνεπώς η διασπορά ενός ιού μέσω ηλεκτρονικών υπολογιστών είναι πιθανό να προκαλέσει σοβαρότατα προβλήματα στα διεθνή χρηματιστήρια για παράδειγμα ή στις αερομεταφορές με άμεσο επακόλουθο τη μεγάλη οικονομική ζημιά. Ούτε αυτή η μορφή τρομοκρατίας είναι ιδιαίτεως ανεπτυγμένη, αν και η ενδεχόμενη ανάπτυξή της προξενεί τρόμο στους κατέχοντες την εξουσία καθώς μπορεί να προκαλέσει σοβαρότατες επιπλοκές.

Τέλος, μία άλλη μορφή τρομοκρατίας είναι εκείνη η οποία συνδυάζει πολλές, αν όχι όλες, απ' τις μορφές που προαναφέραμε και που γι' αυτό το λόγο ονομάζεται *πολύμορφη*. Σύμφωνα με τον Thomas-Homer Dixon<sup>127</sup> οι σύγχρονες κοινωνίες αντιμετωπίζουν ένα παράδοξο: ενώ απ' τη μία μεριά αναπτύσσονται οικονομικά και τεχνολογικά κατά ραγδαίο τρόπο εξασφαλίζοντας μία υψηλότερη ευημερία, απ' την άλλη είναι ιδιαίτεως ευάλωτες σε καταστροφικές και απρόβλεπτες επιθέσεις. Αυτό κατά τον συγκεκριμένο ερευνητή συμβαίνει διότι η αλματώδης ανάπτυξη των τεχνολογιών δεν είναι μόνο όπλο (μεταφορικά) στα χέρια του σύγχρονου χέρια των όποιων τρομοκρατών για την επίτευξη των στόχων τους. Έτσι για παράδειγμα μπορεί κάποιος να χρησιμοποιήσει μία μέθοδο που είναι γνωστή ως στεγανογραφία («κρυφή γραφή» - steganography) για να ενσωματώσει μηνύματα σε ψηφιακές φωτογραφίες ή μουσικά κλπ. με σκοπό να το λάβει κάποιος συνεργάτης του σ' ένα άλλο μέρος του κόσμου μέσω

---

<sup>126</sup> Βλ. Dixon, T.H. (2002), «Η άνοδος της πολύμορφης τρομοκρατίας», *Foreign Policy*, Ελληνική Έκδοση, τεύχος 1<sup>ο</sup>, σσ. 66-69 και Μπόση, Μ. (2000), *Περί του ορισμού της τρομοκρατίας*, Τραυλός, Αθήνα, σσ. 64-65.

<sup>127</sup> Ο Thomas-Homer Dixon είναι επίκουρος καθηγητής των πολιτικών επιστημών και διευθυντής του Κέντρου για τη μελέτη της ειρήνης και των συγκρούσεων στο Πανεπιστήμιο του Τορόντο.



του διαδικτύου χωρίς να γίνει αντιληπτός. Επίσης είναι χαρακτηριστικό του πώς οι τρομοκράτες εκμεταλλεύονται τις νέες τεχνολογίες, το χτύπημα της 11<sup>ης</sup> Σεπτεμβρίου 2001 στις Η.Π.Α., όπου κατάφεραν μόνο με τη χρήση ορισμένων κοπιδίων, να πάρουν στα χέρια τους ένα μέσο μεταφοράς υψηλής τεχνολογίας (αεροπλάνο) και να το μετατρέψουν σε φονικό όπλο επιτυγχάνοντας την κατάρρευση των δίδυμων πύργων χωρίς να χρησιμοποιήσουν ούτε μισό κιλό εκρηκτικής ύλης.<sup>128</sup> Θα μπορούσαμε λοιπόν να πούμε ότι η πολύμορφη τρομοκρατία είναι η συνδυαστική χρήση διαφόρων μορφών τρομοκρατίας καθώς και των τεχνολογικών – επιστημονικών επιτευγμάτων της κοινωνίας μας, προκειμένου οι τρομοκράτες να επιτύχουν τα καλύτερα δυνατά αποτελέσματα.

### **Τα κίνητρα της τρομοκρατίας**

Ένας άλλος διαχωρισμός της τρομοκρατίας σε επιμέρους μορφές μπορεί να γίνει με βάση τα κίνητρά της και γενικότερα το θεωρητικό της υπόβαθρο – αν μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε αυτόν τον όρο – πάνω στο οποίο θεμελιώνεται η οποιαδήποτε εκδήλωσή της. Αυτός ο προσδιορισμός της τρομοκρατίας είναι κατά τη γνώμη μας δυσχερέστερος απ’ τους προαναφερθέντες, διότι αναφέρεται σε ιδεολογίες, θεωρίες,πίστεις, έτσι ώστε να απαιτείται ιδιαίτερη προσοχή προκειμένου ν’ αποφεύγονται γενικεύσεις, συγχύσεις και παρερμηνείες. Κατά συνέπεια ο διαχωρισμός της τρομοκρατίας σε επιμέρους μορφές έχει να κάνει κυρίως με το αν αυτή εκκινεί από μία ιδέα (π.χ. εθνική απελευθέρωση), από μία θρησκευτική πίστη

---

<sup>128</sup> Βλ. Dixon, (2002), ό.π., σσ. 67-68.

ή από ένα σύνολο ιδεών (π.χ. πολιτική ή μη ιδεολογία), χωρίς να αποκλείεται ο συνδυασμός αυτών των χαρακτηριστικών. Σ' αυτή λοιπόν την υποενότητα θ' αναφερθούμε σε τρεις μορφές τρομοκρατίας με βάση τα κίνητρα: α) με θρησκευτικά κίνητρα, β) με απελευθερωτικά κίνητρα), γ) με πολιτικο-ιδεολογικά κίνητρα.

### **α) Τρομοκρατία με θρησκευτικά κίνητρα**

Η τρομοκρατία με αποκλειστικά θρησκευτικά κίνητρα είναι δύσκολο να εντοπιστεί, καθώς συνήθως η θρησκευτική «βάση» συνδυάζεται με κίνητρα ρατσιστικά, αντι-κυβερνητικά ή ακόμη και πολιτικά. Έτσι λοιπόν η οργάνωση Κου Κλουξ Κλαν (ΚΚΚ) στις Η.Π.Α., η οποία ξεκίνησε τη δράση της το 1865 στο Πουλάσκι του Τενεσί<sup>129</sup> ως λέσχη νεολαίας, ήταν μία προτεστάντικη οργάνωση, η οποία στρεφόταν κατά των μεταναστών και εν συνεχεία κατά των αφροαμερικανών, ασπαζόμενη τη θεωρία περί ανωτερότητας της λευκής φυλής και εξεδήλωνε τις πεπιοθήσεις της με βομβιστικές επιθέσεις, δολοφονίες, εμπρησμούς και λιντσαρίσματα.<sup>130</sup> Ένα άλλο γεγονός θρησκευτικής τρομοκρατίας θεωρείται η δολοφονία του πρωθυπουργού του Ισραήλ Ιτζάκ Ραμπίν (Νοέμβριος 1995) από ένα φανατικό Εβραίο τον Ιγκάλ Αμίρ, ο οποίος μετά τη σύλληψή του δήλωσε ότι έδρασε μόνος του με βάση εντολές απ' το Θεό.<sup>131</sup> Επίσης, ένα άλλο παράδειγμα είναι οι επιθέσεις των

---

<sup>129</sup> Βλ. Διαμαντής Α. (2002), «Η μαζική τρομοκρατία της Κου Κλουξ Κλαν», Ιστορικά, Ένθετο Εφημερίδας «Ελευθεροτυπία», τεύχος 155 (τομ. 16<sup>ος</sup>), σσ. 36-39.

<sup>130</sup> Βλ. Gough, A. J. (1997), «Ku Klux Klan Terror», *“Encyclopedia of World Terrorism”*, ό.π., (τομ. 3<sup>ος</sup>), σσ. 527-529.

<sup>131</sup> Βλ. Hoffman, B. (1997), “Religious extremism”, *“Encyclopedia of World Terrorism”*, ό.π., σσ. 210-212.

Παλαιστινίων Καμικάζι<sup>132</sup> στο Ισραήλ (Οργανώσεις Χαμάς, Χεσμπολάχ κ.ά.) καθώς και άλλων μουσουλμανικών οργανώσεων παγκοσμίως (Αδελφοί Μουσουλμάνοι, Ταξιαρχίες των Μαρτύρων του Αλ Άκσα, Αλ Κάιντα κ.ά.), οι οποίες ναι μεν έχουν κι άλλα κίνητρα (π.χ. απελευθέρωση της Παλαιστίνης), σαφέστατα όμως έχουν θρησκευτική βάση καθώς όπως ισχυρίζονται αντλούν τη δύναμή τους απ' τον Αλλάχ, ενώ προτού εκδηλώσουν την επίθεσή τους φωτογραφίζονται ή βιντεοσκοποούνται κρατώντας το ιερό τους βιβλίο, το Κοράνι, και διαβάζοντας στίχους απ' αυτό. Τέλος, θρησκευτική τρομοκρατία άσκησε η ιαπωνική θρησκευτική οργάνωση «Υπέρτατη Αλήθεια» (Aum-Shinri-kyu) του Σόκο Ασαχάρα, όταν διέσπειρε το θανατηφόρο αέριο Σαρίν στο μετρό του Τόκιο. Ασφαλώς τα παραδείγματα δε σταματούν εδώ καθώς άλλωστε θεωρείται ότι η θρησκευτική τρομοκρατία βρίσκεται σε άνοδο τα τελευταία χρόνια.

## **β) Τρομοκρατία με απελευθερωτικά κίνητρα**

Μία άλλη μορφή τρομοκρατίας είναι εκείνη, η οποία έχει ως κίνητρό της την απελευθέρωση μίας χώρας από έναν δυνάστη εξωτερικό ή εσωτερικό. Υπενθυμίζουμε σ' αυτό το σημείο ότι χρησιμοποιούμε τον όρο τρομοκρατία αποφορτισμένο και με τη σημασία του μέσου για την επίτευξη ορισμένων σκοπών, επιθυμώντας ν' αποφύγουμε την εξίσωση των κινήματων με την τρομοκρατία έτσι όπως την εννοεί η εξουσία.

---

<sup>132</sup> Καμικάζι στα Ιαπωνικά σημαίνει «Θεϊκός Άνεμος». Έτσι ονόμασαν οι Ιάπωνες έναν τυφώνα ο οποίος το 1281 κατέστρεψε το στόλο των Μογγόλων που ετοιμάζονταν να επιτεθούν στη χώρα τους. Στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο ονομάζονταν έτσι οι Ιάπωνες πιλότοι που αφού είχαν χτυπηθεί έπεφταν πάνω στους στόχους για να προκαλέσουν περισσότερα θύματα.

Η ιστορία βρήκει παραδειγμάτων λαών που αγωνίστηκαν για την απελευθέρωσή τους είτε από ξένους κατακτητές είτε από αιμοσταγείς δικτάτορες. Βεβαίως σ' αυτές τις περιπτώσεις μιλάμε συνήθως για αντιδικτατορικούς, αντιαποικιακούς, εθνικοαπελευθερωτικούς αγώνες και κινήματα εντός των οποίων δρουν οργανώσεις που χρησιμοποιούν την τρομοκρατία για την επίτευξη των στόχων τους. Μία τέτοια οργάνωση είναι η βασκική ETA (Euskadi 'ta Askatasuna – Βασκική πατρίδα και ελευθερία), η οποία ξεκίνησε τη δράση της το 1959 με στόχο την ανατροπή της δικτατορίας του Φράνκο στην Ισπανία και συνεχίζει τη δράση της έως σήμερα με στόχο την απόσχιση της βασκικής επαρχίας της Ισπανίας και τη δημιουργία ανεξάρτητου βασκικού κράτους.<sup>133</sup>

Άλλη οργάνωση είναι ο Ιρλανδικός Δημοκρατικός Στρατός (Irish Republican Army – IRA), ο οποίος μάχεται για την απελευθέρωση και την ανεξαρτητοποίηση της Β. Ιρλανδίας απ' τη Μ. Βρετανία εδώ και πάρα πολλά χρόνια. Βεβαίως εκτός απ' την εθνική υπάρχει και θρησκευτική διαφορά ανάμεσα στους δύο αντιπάλους καθώς οι μεν Ιρλανδοί είναι καθολικοί οι δε Βρετανοί είναι προτεστάντες. Και οι δύο πλευρές έχουν θρηνήσει πολλά θύματα μεταξύ των οποίων και ανυποψίαστοι πολίτες, όπως συνέβη στις 30/1/1972 όταν Βρετανοί στρατιώτες άνοιξαν πυρ κατά μίας παρέλασης Καθολικών στην πόλη Ντέρι σκοτώνοντας 13, μία μέρα που έμεινε στην ιστορία ως «ματωμένη Κυριακή» και οδήγησε σ' ένα ξέσπασμα βίας εκείνη τη χρονιά στη Β. Ιρλανδία με 474 νεκρούς.<sup>134</sup>

---

<sup>133</sup> Βλ. Llera J. F., Mata M. J., Irvin L.C., (1993), «ETA: From Secret army to social movement – The post-Franco schism of the Basque Nationalist Movement», *Terrorism and Political Violence*, Vol. 5, No 3, σσ. 106-134.

<sup>134</sup> Βλ. Roberts, B. (1997), "IRA: Origins and terror to 1976" και "Nationalist Terror in Northern Ireland 1970-1976", *Encyclopedia of World Terrorism*, ό.π., (τομ. 3<sup>ος</sup>), σσ. 577-585.

Οργανώσεις με απελευθερωτικά κίνητρα και με αποσχιστικά αιτήματα ήταν ή είναι ακόμα το «Μέτωπο για την απελευθέρωση του Κεμπέκ» (FLQ) στον Καναδά,<sup>135</sup> ο «Μυστικός Αρμένικος Στρατός για την Απελευθέρωση της Αρμενίας» (ASALA) που ιδρύθηκε επισήμως το 1975,<sup>136</sup> το «Κουρδικό Εργατικό Κόμμα» (PKK)<sup>137</sup> που ιδρύθηκε το 1978, το «Εθνικοαπελευθερωτικό Κίνημα της Κορσικής» (FLNC)<sup>138</sup> το 1976, η «Οργάνωση για την απελευθέρωση της Παλαιστίνης» (PLO), η εβραϊκή οργάνωση «Ιργκούν» του Μεναχέμ Μπέγκιν για τη δημιουργία ανεξάρτητου Ισραηλινού κράτους, που στις 22/7/1946 ανατίναξε το ξενοδοχείο «Βασιλεύς Δαυίδ» με συνέπεια να σκοτωθούν 91 άνθρωποι,<sup>139</sup> και πολλές άλλες.

Βεβαίως, όπως είναι γνωστό, μία από τις θερμότερες περιοχές του πλανήτη υπήρξε η Λατινική Αμερική, η οποία βίωσε δυσάρεστες καταστάσεις από αιμοσταγείς δικτάτορες συχνά υποστηριζόμενους απ' τις ΗΠΑ,<sup>140</sup> καθώς επίσης και από τα αντίστοιχα απελευθερωτικά κινήματα τα οποία δημιουργήθηκαν με σκοπό την αποτίναξη του δυναστικού ζυγού. Τέτοιες οργανώσεις ήταν οι "Montoneros" στην Αργεντινή,<sup>141</sup> η «Δράση για την Εθνική Απελευθέρωση» (ALN) και η «Λαϊκή Επαναστατική Εμπροσθοφυλακή» VPR στη Βραζιλία,<sup>142</sup> το «Κίνημα της Επαναστατικής Αριστεράς» (MIR) και το «Πατριωτικό Μέτωπο Μανουέλ Ροντρίγκες»

---

<sup>135</sup> Βλ. Cook W.C. (1997), "Terror by Quebec Separatists", *Encyclopedia of World Terrorism*, ό.π., σσ. 588-590.

<sup>136</sup> Βλ. Brown, A. (1997), "Terrorism in Turkey", *Encyclopedia of World Terrorism*, ό.π., σσ. 591-592.

<sup>137</sup> Βλ. Brown, A. (1997), "Terrorism in Turkey", *Encyclopedia of World Terrorism*, ό.π., σσ. 591-592.

<sup>138</sup> Βλ. Ζαχιώτη, Γ. (25/5/2003), «Αυτονομία Προσεχώς», *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, σ. 43.

<sup>139</sup> Βλ. Βουλέλης, Ν. (2002), «Η Διεθνής Τρομοκρατία», *Ιστορικά, Ένθετο Εφημερίδας «Ελευθεροτυπία»*, τεύχος 155, (τομ. 16<sup>ος</sup>), σ. 46.

<sup>140</sup> Βλ. Scowen, P. (2002), *Η μαύρη βίβλος της Αμερικής*, Διόπτρα, Αθήνα, σσ. 107-151.

<sup>141</sup> Βλ. *Encyclopedia of World Terrorism*, Sharpe Reference, U.S.A., Κεφ. 13<sup>ο</sup> (τομ. 2<sup>ος</sup>), "Terrorism in Latin America", σσ. 415-454.

<sup>142</sup> Βλ. *Encyclopedia of World Terrorism*, Sharpe Reference, U.S.A., ό.π.,

(FPMR) στη Χιλή,<sup>143</sup> το «Κίνημα της 19<sup>ης</sup> Απριλίου» (M-19) στη Κολομβία,<sup>144</sup> οι «Ζαπατίστας» στο Μεξικό,<sup>145</sup> οι «Σαντινίστας» στη Νικαράγουα,<sup>146</sup> το «Φωτεινό Μονοπάτι» (Sendero Luminoso) στο Περού,<sup>147</sup> οι «Τουπαμάρος» στην Ουρουγουάη<sup>148</sup> και πολλές άλλες, οι οποίες κατά κύριο λόγο ήταν ιδεολογικο-πολιτικά ενταγμένες στην αριστερά επιδιώκοντας την ανατροπή των συντηρητικών, αυταρχικών και αιματηρών καθεστώτων των χωρών τους.

### γ) Τρομοκρατία με ιδεολογικο-πολιτικά κίνητρα

Σ' αυτή την κατηγορία των μορφών της τρομοκρατίας τοποθετούμε οργανώσεις ή άτομα τα οποία διαπράττουν τρομοκρατικές ενέργειες εκκινώντας από μία ιδεολογία ή ανήκοντας σε μία πολιτική παράταξη, χωρίς αυτό να είναι απαραίτητως το μόνο που τους προσδιορίζει. Χωρίζουμε συνεπώς την τρομοκρατία με βάση τα ιδεολογικο-πολιτικά κίνητρα σε (ακρο)-αριστερή και (ακρο)-δεξιά. Είναι χρήσιμο να υπογραμμίσουμε σ' αυτό το σημείο ότι αρκετά συχνά η δεξιά ή ακρο-δεξιά τρομοκρατία είναι πιο έντονη και θανατηφόρα, αλλά αυτό δε γίνεται αντιληπτό καθώς οι εξουσίες εν γένει – αν δεν είναι ακραιφνώς αριστερές – προβάλλουν περισσότερο την αριστερή ή ακρο-αριστερή τρομοκρατία.

---

<sup>143</sup> Βλ. *Encyclopedia of World Terrorism*, Sharpe Reference, U.S.A., ό.π.

<sup>144</sup> Βλ. *Encyclopedia of World Terrorism*, Sharpe Reference, U.S.A., ό.π.

<sup>145</sup> Βλ. *Encyclopedia of World Terrorism*, Sharpe Reference, U.S.A., ό.π.

<sup>146</sup> Βλ. *Encyclopedia of World Terrorism*, Sharpe Reference, U.S.A., ό.π.

<sup>147</sup> Βλ. *Encyclopedia of World Terrorism*, Sharpe Reference, U.S.A., ό.π.

<sup>148</sup> Βλ. *Encyclopedia of World Terrorism*, Sharpe Reference, U.S.A., ό.π.

Έτσι για παράδειγμα η ακρο-δεξιά τρομοκρατία στην Ιταλία προξένησε περισσότερα θύματα απ'τις Ερυθρές Ταξιαρχίες<sup>149</sup> ιδίως κατά τα τέλη της δεκαετίας του '60 και στις αρχές του '70 με χτυπήματα όπως, βόμβα στην Αγροτική Τράπεζα στο Μιλάνο (12/12/69) με 17 νεκρούς, βόμβα σε τρένο τον Ιούλιο του '70 με 6 νεκρούς, βόμβα σε συγκέντρωση στη Μπρέσια με 12 νεκρούς κ.ά., οι οποίες όπως γίνεται αντιληπτό ήταν τυφλά χτυπήματα κατά ανυποψίαστων πολιτών.<sup>150</sup> Αποτέλεσμα ακρο-δεξιάς τρομοκρατίας ήταν και η δολοφονία του υπουργού εξωτερικών της Γερμανίας, Βάλτερ Ραδενάου στις 24/6/1922, λόγω των αριστερών και σοσιαλιστικών του αρχών και λόγω του ότι ήταν Εβραίος.<sup>151</sup>

Άλλες μορφές ακρο-δεξιάς τρομοκρατίας είναι φυσικά οι διάφορες νέο-ναζιστικές οργανώσεις<sup>152</sup> τόσο στη Γερμανία όσο και σε άλλες χώρες της Ευρώπης με επιθέσεις σε ξένους μετανάστες, Εβραίους και μαύρους, ενώ σε ακροδεξιούς αποδόθηκε και η επίθεση με εκρηκτικά στην Οκλαχόμα στις Η.Π.Α. στις 19/4/1995 με 169 νεκρούς και 500 τραυματίες.<sup>153</sup> Αρκετοί είναι εκείνοι που υποστηρίζουν ότι η μόνη τρομοκρατία που υπάρχει είναι η δεξιά ή ακρο-δεξιά που εκπορεύεται απ' την εξουσία και συντελείται από διάφορα όργανά της, όπως είναι οι μυστικές υπηρεσίες,<sup>154</sup> κάτι τέτοιο όμως αντικρούεται από άλλους οι οποίοι ισχυρίζονται ότι και η αριστερά έχει

---

<sup>149</sup> Βλ. Βουλέλης Ν. (2002), «Η Διεθνής Τρομοκρατία», Ιστορικά, Ένθετο Εφημερίδας «Ελευθεροτυπία», τεύχος 155, (τομ. 16<sup>ος</sup>), σ. 44.

<sup>150</sup> Βλ. della Porta, D. (1992), "Institutional Responses to Terrorism: The Italian Case", *Terrorism and Political Violence*, vol. 4, σ. 153.

<sup>151</sup> Βλ. Otte G.T. (1997), "The murder of Rathenau", *Encyclopedia of World Terrorism*, ό.π., (τομ. 1<sup>ος</sup>), σ. 76.

<sup>152</sup> Βλ. Bjorgo, T. (1997), "Far-Right Extremism", *Encyclopedia of World Terrorism*, ό.π., (τομ. 1<sup>ος</sup>), σσ. 197-199.

<sup>153</sup> Βλ. Perlstein R.G. (1997), "The Oklahoma city bombing and the militias", *Encyclopedia of World Terrorism*, ό.π., σσ. 545-550, (τομ. 3<sup>ος</sup>).

<sup>154</sup> Βλ. Γρίβας, Κ. (2003), *Αντι-φάκελος 17Ν*, Κάκτος, Αθήνα, σσ. 34-40.

χρησιμοποιήσει την τρομοκρατία κατά το παρελθόν<sup>155</sup> και ότι δεν είναι όλα αποτέλεσμα συννομωσιών και «σκηνοθεσίας» απ' τη μεριά του εκάστοτε καθεστώτος.

Ως προς τη λεγόμενη αριστερή ή ακρο-αριστερή τρομοκρατία αυτά που μπορεί να γραφτούν είναι πάρα πολλά. Ήδη είπαμε ότι όλες σχεδόν οι οργανώσεις οι οποίες δραστηριοποιήθηκαν στην Λ. Αμερική πέρα απ' το γενικό στόχο απελευθέρωσης των χωρών τους ανήκαν ιδεολογικά στην αριστερά. Στην Ευρώπη είχαμε τις οργανώσεις, οι οποίες άρχισαν ν' αναπτύσσονται κυρίως μετά το Μάη του '68.

Στην Ιταλία την πρωτοκαθεδρία την είχαν οι Ερυθρές Ταξιαρχίες (Brigate Rosse),<sup>156</sup> οι οποίες ξεκίνησαν τη δράση τους το 69 έχοντας ως στόχο την αλλαγή του υπάρχοντος καθεστώτος, το οποίο ονόμαζαν Ιμπεριαλιστικό Κράτος των Πολυεθνικών (Stato Imperialista delle Multinazionali).<sup>157</sup> Στο ρεπερτόριό τους περιλαμβάνονταν απαγωγές, ληστείες, δολοφονίες και οι λεγόμενες «γαμποποιήσεις», ο πυροβολισμός δηλαδή του θύματος μόνο στα πόδια για παραδειγματισμό. Κορυφαία στιγμή της δράσης τους θεωρείται η απαγωγή και η δολοφονία του Προέδρου του Χριστιανοδημοκρατικού Κόμματος και πρώην Πρωθυπουργού Ά. Μόρο το Μάιο του 78.<sup>158</sup> Εκτός απ' τις Ε.Τ. υπήρχαν κι άλλες οργανώσεις όπως οι «Ένοπλοι Προλεταριακοί Πυρήνες» (Nuclei Armati Proletari-NAP) το 1974,<sup>159</sup> η «Διαρκής Μάχη» (Lotta Continua) και πολλές άλλες, οι οποίες

---

<sup>155</sup> Βλ. Ρούσσης, Γ. (19/3/2003), «Αριστερά και Τρομοκρατία», *Ελευθεροτυπία*, σ. 46.

<sup>156</sup> Βλ. Μπόση, Μ. (1996), *Ελλάδα και Τρομοκρατία*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, σσ. 97-101.

<sup>157</sup> Βλ. Bocca, G. (1993), *Εμείς οι τρομοκράτες*, INDEX, Αθήνα, σσ. 95-97.

<sup>158</sup> Βλ. Σάσα, Λ. (2002), *Η υπόθεση Μόρο*, Πατάκης, Αθήνα, σσ. 195-209.

<sup>159</sup> Βλ. (2002), *Κείμενα και ντοκουμέντα των Ενόπλων Προλεταριακών πυρήνων*, PARABELLUM, Αθήνα, σσ. 115-150.



δέχθηκαν κριτική απ' το αριστερό κίνημα και συχνά κατηγορήθηκαν για σταλινισμό καθώς και για παθητικοποίηση των μαζών.<sup>160</sup>

Στη Γαλλία η εξέγερση του Μάη του '68 υπήρξε καθοριστική. Η οργάνωση η οποία άφησε το στίγμα της στη γαλλική κοινωνία ήταν η Action Directe (Άμεση Δράση), η οποία έδρασε απ' το 1979 ως το 1987 και συχνά συνεργάστηκε και με άλλες ομοειδείς οργανώσεις, όπως η γερμανική RAF και η βελγική CCC (Cellules Communistes Combattantes – Μαχόμενοι Κομμουνιστικοί Πυρήνες).<sup>161</sup>

Στη Γερμανία η σημαντικότερη οργάνωση ήταν η Φράξια Κόκκινος Στρατός (Rotee Armee Fraktion – RAF), ή Οργάνωση Μπάαντερ – Μάινχοφ όπως έγινε γνωστή, απ' τα ονόματα των δύο ιδρυτικών μελών της, η οποία ξεκίνησε τη δράση της το 1970 και βασίστηκε στο μοντέλο των «Τουπαμάρος»<sup>162</sup> της Ουρουγουάης.<sup>163</sup> Η RAF συνεργάστηκε όπως προείπαμε με τη γαλλική Action Directe, είχε διαβουλεύσεις και με άλλες γερμανικές οργανώσεις για το ενδεχόμενο συνεργασίας, όπως το «Κίνημα 2 Ιούνη»<sup>164</sup> και ουσιαστικά σταμάτησε τη δράση της το 1992.<sup>165</sup>

Στις Η.Π.Α. αυτού του είδους οι οργανώσεις δεν ήταν συχνό φαινόμενο. Στη δεκαετία του '60 όμως εξαιτίας και του γενικότερου παγκόσμιου κλίματος (πόλεμος στο Βιετνάμ, Μάης '68 κτλ.) έκαναν την

---

<sup>160</sup> Βλ. Insurrejone (2003), *Ένοπλη πάλη και επαναστατικό κίνημα*, Ελεύθερος Τύπος, Αθήνα, σσ. 32, 93.

<sup>161</sup> Βλ. Μπόση, Μ. (1996), *Ελλάδα και Τρομοκρατία*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, σσ. 79-82.

<sup>162</sup> Οι «Τουπαμάρος» ονομάστηκαν έτσι απ' τον Tupac Amaru, έναν Ίνκα περουβιανό αρχηγό ο οποίος ήταν επικεφαλής μίας ανεπιτυχούς εξέγερσης εναντίον των Ισπανών κατακτητών το 1782 και ο οποίος κήκε στην πυρά.

<sup>163</sup> Βλ. Groenewold, K. (1992), "The German Federal Republic's Response and civil Liberties", *Terrorism and Political Violence*, vol. 4, σσ. 136-150.

<sup>164</sup> Το «Κίνημα 2 Ιούνη» δημιουργήθηκε προς τιμήν του Γερμανού φοιτητή Benno Ohnesorg ο οποίος στις 2/6/67 χτυπήθηκε στη σπονδυλική στήλη από σφαίρα αστυνομικού σε διαδήλωση εναντίον του Σάχη και πέθανε. Βλ. Moroni, P. (2002), *Μιλώντας για τον ένοπλο αγώνα*, Ελευθεριακή Κουλτούρα, Αθήνα, σ. 21.

εμφάνισή τους ορισμένες οργανώσεις όπως οι “Weathermen”, οι οποίοι αργότερα ονομάστηκαν “Weather Underground” (WU) και οι οποίοι μαζί με τους «Μαύρους Πάνθηρες»<sup>166</sup> αποτέλεσαν το μοναδικό τμήμα του λεγόμενου «αμερικάνικου κινήματος», που υιοθέτησε κι έκανε πράξη τον ένοπλο αγώνα με άνω των 200 βομβιστικών επιθέσεων μεταξύ των ετών 1969-1972 και με κεντρικό σύνθημα «να φέρουμε τον πόλεμο μέσα στη χώρα».<sup>167</sup>

Οι μορφές της τρομοκρατίας που μπορούν να ενταχθούν στα προαναφερθέντα είναι πάρα πολλές και η πραγματοποιηθείσα επιλογή είναι απλώς ενδεικτική.

Σ’ αυτό το σημείο θα επιχειρήσουμε μία σύντομη και ουσιαστική διευκρίνιση ορισμένων στερεοτύπων που σχετίζονται με τα ιδεολογικο-πολιτικά κίνητρα της τρομοκρατίας και κατά κύριο λόγο με την ευρύτερη αριστερή ιδεολογία. Βεβαίως κάτι τέτοιο δεν είναι σημερινό μόνο φαινόμενο καθώς κατά καιρούς διάφοροι – κυρίως οι ιδεολογικο-πολιτικοί αντίπαλοι της αριστεράς – **προσπάθησαν να ταυτίσουν πλήρως την τρομοκρατία με την αριστερά και ιδίως με τον κομμουνισμό, τον αναρχισμό και εσχάτως τον τροτσκισμό.** Αφορμή για αυτή την αναφορά μας αποτέλεσε και η προ ενός έτους έξαρση τρομο-λογίας και τρομο-λαγνείας απ’ τα ελληνικά Μ.Μ.Ε. σχετικά με τη σύλληψη των φερομένων ως μελών της οργάνωσης «17 Νοέμβρη». Δεν ισχυριζόμαστε ότι η αριστερά εν συνόλω ή εν μέρει δε χρησιμοποίησε καθ’ όλη τη διάρκεια της ιστορίας της την

---

<sup>165</sup> Βλ. Moroni, P. (2002), ό.π., σ. 29.

<sup>166</sup> Οι «Μαύροι Πάνθηρες» δημιουργήθηκαν απ’ τους H.P. Newton και B. Seale στο Όκλαντ της Καλιφόρνια τον Οκτώβριο του 1966 και αγωνίζονταν για τα δικαιώματα των μαύρων στις ΗΠΑ. Βλ. Mann, M.C. (1997), “Black Panthers and Terror”, *Encyclopedia of World Terrorism*, (τομ. 3<sup>ος</sup>), σσ. 532-533.

τρομοκρατία, αλλά ότι μία τέτοια πλήρης ταύτιση είναι εκ του πονηρού καθώς, όπως έχουμε κατ' εξακολούθηση τονίσει τρομοκρατία έχουν ασκήσει επίσης οργανώσεις και καθεστώτα με δεξιά ή ακρο-δεξιά ιδεολογία με σαφώς χειρότερα αποτελέσματα.

Στη συζήτηση σχετικά με το συσχετισμό *αριστεράς και τρομοκρατίας* υπάρχουν δύο πόλοι με διαφορετικές απόψεις. Υπάρχει η μία πλευρά που δε δέχεται επ' ουδενί τη σχέση της αριστεράς με την τρομοκρατία ιδίως του τύπου «17 Νοέμβρη» ή Κάρλος και κάνει λόγο για ανατρεπτική στρατηγική της αριστεράς<sup>167</sup> και υπάρχει και ο άλλος πόλος που υποστηρίζει ότι σαφώς η τρομοκρατία δεν είναι μόνο αριστερή.<sup>168</sup> Ο Κάρλ Μαρξ για παράδειγμα δεν αρνήθηκε τη χρησιμότητα της βίας υποστηρίζοντας μάλιστα ότι «το όπλο της κριτικής δεν μπορεί ν' αντικαταστήσει την κριτική των όπλων, η υλική βία πρέπει ν' ανατραπεί με υλική βία»<sup>170</sup> (1844), ενώ στο «Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος» (1848) που συνέγραψε με τον Φρίντριχ Ένγκελς, υποστηρίζει τη «βίαιη ανατροπή κάθε κατεστημένης κοινωνικής οργάνωσης» μέσω της κομμουνιστικής επανάστασης, της ανατροπής της κυρίαρχης τάξης και την κατάκτηση της εξουσίας απ' το προλεταριάτο.<sup>171</sup> Βεβαίως ο Μαρξ δεν κάνει λόγο για τρομοκρατία, αλλά για επανάσταση καταδικάζοντας εκείνους που επιδιώκουν την επανάσταση χωρίς τις προϋποθέσεις γι' αυτήν μέσω μίας μυστικής συνωμοτικής πρωτοπορίας.<sup>172</sup> Τις ιδέες και τις σκέψεις του Μαρξ αυτούσιες ή αλλαγμένες τις ακολούθησαν

---

<sup>167</sup> Βλ. Φακατσέλης, Α. (25/5/2003), «Μέρες οργής, μνήμες εξέγερσης», *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, σ. 44.

<sup>168</sup> Βλ. Καρκαγιάννης Α. (2002), *Τρομοκρατία και Αριστερά*, Πόλις, Αθήνα, σσ. 10-12.

<sup>169</sup> Βλ. Ρούσσης, Γ. (19/3/2003), «Αριστερά και Τρομοκρατία», *Ελευθεροτυπία*, σ. 46.

<sup>170</sup> Βλ. Κουρτουά Σ., Βέρτ Ν., Πανέ Ζ.Λ., Πατσκόφσκι Α., Μπάρτοσεκ Κ., Μαργκολέν Ζ. Λ., (2001), *Η μαύρη βίβλος του κομμουνισμού*, Εστία, Αθήνα, σ. 18.

<sup>171</sup> Βλ. Μαρξ Κ., Ένγκελς Φ. (1999), *Το μανιφέστο του κομμουνιστικού κόμματος*, Θεμέλιο, Αθήνα, σσ. 64-65, 93.

<sup>172</sup> Βλ. Γιαλκέτσης Θ. (17/8/2002), «Φταίει μήπως ο Μαρξ;», *Ελευθεροτυπία*, σ. 10.

πολλοί. Ένας εξ αυτών ήταν ο ηγέτης των μπολσεβίκων κατά τη Ρωσική Επανάσταση του 1917, ο Β. Λένιν. Ο Λένιν δεν απέρριπτε την τρομοκρατία αλλά την τοποθετούσε εντός ενός στρατού εν εκστρατεία. Υποστήριζε ότι η τρομοκρατία πρέπει να έχει κεντρική επαναστατική οργάνωση και να μην είναι ατομική, διότι τέτοιες μορφές βίας απαιτούν προετοιμασία και εξασφάλιση της συμμετοχής των μαζών. Παρόλα αυτά ο Λένιν έλεγε: «είμαστε πολύ μακριά απ' το ν' αρνηθούμε στα μεμονωμένα ηρωικά χτυπήματα κάθε σημασία».<sup>173</sup> Γίνεται λοιπόν αντιληπτό ότι σ' αυτά τα χρόνια που αναφερόμαστε η βία και η τρομοκρατία εντάσσονται σε μία μαζική και οργανωμένη επαναστατικότητα με σκοπό την άνοδο στην εξουσία του προλεταριάτου και τη δημιουργία μίας «καλύτερης» κοινωνίας. Ύστερα όμως απ' την άνοδο στην εξουσία του Ι. Στάλιν και την επέκταση των κομμουνιστικών καθεστώτων σε πολλά σημεία του πλανήτη, η τρομοκρατία από επαναστατική έγινε καθεστωτική με σκοπό την εξόντωση πολιτικών αντιπάλων και διαφωνούντων και άρχισε να προσομοιάζει σε δεξιά και δικτατορικά καθεστώτα, τα οποία χρησιμοποιούσαν την ίδια τακτική για την ισχυροποίηση της εξουσίας τους.<sup>174</sup> Συνεπώς, θεωρούμε ότι η αριστερά και ο κομμουνισμός δεν πρέπει να ταυτίζονται πλήρως με την τρομοκρατία, αν και συχνά την εφάρμοσαν. Επίσης, οφείλουμε να μελετάμε τα γεγονότα (ιστορικά, πολιτικά, κοινωνικά) εντός των συνθηκών στις οποίες αναδύθηκαν και όχι με ετεροχρονισμένα κριτήρια.

Σ' αυτή την αιτία έγκειται και η δεύτερη παρεξήγηση που υφίσταται στον ευρύτερο χώρο της αριστεράς που αφορά την ταύτιση *αναρχισμού και τρομοκρατίας*. Είναι αλήθεια ότι ο μαχητικός αναρχισμός στην ιστορική του

---

<sup>173</sup> Βλ. Λένιν Β.Ι., Λούξεμπουργκ Ρ., Τρότσκι Λ., (2003), *Για την ατομική τρομοκρατία, τη βία*

έκφραση κατά τους δύο τελευταίους αιώνες χρησιμοποίησε ευρύτητα και την τρομοκρατική βία χωρίς όμως αυτή να είναι το μοναδικό μέσο στο οποίο κατέφυγε για την πραγμάτωσή του.<sup>175</sup> Οι περισσότερες ενέργειες των αναρχικών στρέφονταν κατά προσώπων με εξουσία όπως πρόεδροι, πρωθυπουργοί, βασιλείς, πρίγκιπες και πραγματοποιήθηκαν στα τέλη του 19<sup>ου</sup> και στις αρχές του 20<sup>ου</sup> αιώνα. Στη διάρκεια μόνο μίας χρονιάς (1892) καταγράφηκαν στις ΗΠΑ 500 και στην Ευρώπη πάνω από 1.000 βομβιστικές επιθέσεις,<sup>176</sup> πολλές απ' τις οποίες πραγματοποιήθηκαν από αναρχικούς, όπως κατά του πρίγκιπα Σαγκάν στο Παρίσι, κατά δικαστικών, κατά της Βουλής απ' τον Αύγουστο Βεγιέν, ο οποίος καρατομήθηκε γι' αυτή του την ενέργεια φωνάζοντας: «θάνατος στην κοινωνία των αστών, ζήτω η αναρχία».<sup>177</sup> Άλλες επιθέσεις ήταν η δολοφονία του Γάλλου προέδρου Σαντί Καρνό στη Λιόν (1894) απ' τον ιταλό αναρχικό Καζέριο, του βασιλιά της Ιταλίας Ουμβέρτου του Α' στη Μόντσα (1897) και του Ισπανού πρωθυπουργού Ντελ Καστίγιο την ίδια χρονιά, της αυτοκράτειρας της Αυστρίας Ελισάβετ (Σίσι) στη Γενεύη το 1898 και του Αμερικανού Προέδρου ΜακΚίνλει το 1901 μετά την οποία δημιουργήθηκε νόμος κατά της αναρχίας.<sup>178</sup> Οι κυριότεροι εκπρόσωποι του αναρχισμού ήταν ο Άγγλος Ου. Γκόντγουιν, ο Γάλλος Π.Ζ. Προυντόν, ο Μ. Στίρνερ και φυσικά ο Ρώσος πρίγκιπας Πιότρ Αλεξέγιεβιτς Κροπότκιν, ο επίσης Ρώσος Μιχαήλ

---

και την επανάσταση, Κορόντζης, Αθήνα, σσ. 20-21, 27.

<sup>174</sup> Βλ. Κουρτουά Σ. κά., (2001), *Η μαύρη βίβλος του κομμουνισμού*, ό.π.

<sup>175</sup> Βλ. Παπαδάτος Π. (1987), *Η τρομοκρατία*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, σ. 42.

<sup>176</sup> Βλ. Εντσενσμπέργκερ Χ.Μ. (28/1/2003), «Διάλογοι περί τρομοκρατίας», *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, σσ. 24, 41.

<sup>177</sup> Βλ. Καραπιδάκης Ν.Ε. (2002), «Μηδενισμός και Τρομοκρατία», *Ιστορικά, Ένθετο Εφημερίδας «Ελευθεροτυπία»*, Τεύχος 155, (Τομ. 16<sup>ος</sup>), σ. 33.

<sup>178</sup> Βλ. Καραπιδάκης Ν.Ε. (2002), ό.π., σσ. 34-35.

Αλεξαντρόβιτς Μπακούνιν και ο Ισπανός Μπουοναβεντούρα Ντουρούτι.<sup>179</sup> Όλοι αυτοί και πολλοί άλλοι αναρχικοί δεν υποστήριζαν την τρομοκρατία ως το μόνο μέσο επίτευξης της αναρχικής κοινωνίας και όπως αναφέρθηκε οι ενέργειές τους πρέπει κι αυτές να εξετασθούν εντός των συνθηκών της εποχής τους. Ο Μ. Μπακούνιν μάλιστα έλεγε ότι «το να χύνεται αίμα με ψυχρό υπολογισμό με όλη τη νομική υποκρισία που τον συνοδεύει είναι κάτι μισητό και αποτρόπαιο. Όταν κάνουμε επανάσταση για την απελευθέρωση της ανθρωπότητας πρέπει να σεβόμαστε τη ζωή και την ελευθερία των ανθρώπων».<sup>180</sup> Έτσι, λοιπόν, εκτός του βίαιου υπάρχει και ο ειρηνικός αναρχισμός ο οποίος υποστηρίζει την προάσπιση της ατομικής ελευθερίας, την κατάφαση του εγώ και τη σθεναρή θέληση για την πλήρη ανάληψη ευθύνης από το άτομο.<sup>181</sup> Κατά την πρώτη Διεθνή οι μαρξιστές και οι αναρχικοί διαφώνησαν με αποτέλεσμα οι αναρχικοί να διαγραφούν και έτσι να χωρίσουν οι δρόμοι τους.<sup>182</sup>

Το τρίτο και τελευταίο στερεότυπο σχετίζεται με την ταύτιση *τροτσκισμού και τρομοκρατίας*, ίσως διότι ο Λέων Τρότσκι (πραγματικό όνομα Λέβ Νταβίντοβιτς Μπρονστάιν 1879-1940) υπήρξε ο δημιουργός του πρώτου πραγματικά επαναστατικού στρατού στην ιστορία, του Κόκκινου Στρατού στη Ρωσία και της επιβολής ύστερα απ' την επικράτηση του Λένιν της λεγόμενης κόκκινης τρομοκρατίας σε αντιδιαστολή με την ονομαζόμενη λευκή τρομοκρατία των υποστηρικτών του τσαρικού καθεστώτος. Και ο

---

<sup>179</sup> Βλ. Παπαδάτος Π. (1987), ό.π., σσ. 44-54 και Ηλεκτρονική Διεύθυνση: [www.flash.gr](http://www.flash.gr), Θωμά Χ. Λαμπρινή, «Μπουοναβεντούρα Ντουρούτι: El Solidario», «Πρίγκηψ Κροπτόκιν: Ο Άγιος Πέτρος της Επανάστασης», (<http://www.flash.gr/articles/2002/1/7/1897id/> και <http://www.flash.gr/articles/2001/2/7/495id/>).

<sup>180</sup> Βλ. Natali Fr. (1973), Μπακούνιν, *Οι Μεγάλοι Αμφισβητίες*, Ο Τύπος, Αθήνα, σσ. 140-141.

<sup>181</sup> Βλ. Παπαδάτος Π. (1987), ό.π., σ. 61.

<sup>182</sup> Βλ. Ηλεκτρονική Διεύθυνση: <http://flashfiles.flash.gr/greece/Rid16/> («Η πρώτη Διεθνής»)

Τρότσκι όπως και ο Λένιν, του οποίου υπήρξε στενός συνεργάτης, θεωρούσε τον τρόπο αναγκαίο όχι μόνο για την υπεράσπιση του σοβιετικού καθεστώτος αλλά και για τη στήριξη του σοσιαλισμού.<sup>183</sup> Θεωρούσε δηλαδή ότι η τρομοκρατία μπορούσε να ασκείται μόνο απ' τις μάζες και το κίνημα συλλογικά – και όχι με τη μορφή της ατομικής τρομοκρατίας – με σκοπό την προστασία του καθεστώτος, όπως συνέβη το 1921 με την αιματηρή καταστολή των ναυτών απεργών της Κρονστάνδης.<sup>184</sup> Υποστήριζε ότι η ατομική τρομοκρατία είναι ανίκανη ν' ανατρέψει τη γραφειοκρατική ολιγαρχία, είναι το όπλο των απομονωμένων που είναι ανυπόμονοι ή απελπισμένοι και τις περισσότερες φορές ανήκουν κι αυτοί οι ίδιοι στη νέα γενιά της γραφειοκρατίας.<sup>185</sup> Θεωρούσε σημαντικότερη την ταξική οργάνωση, το κόμμα, τις συγκεντρώσεις, τις ζυμώσεις, τις εκλογές και την ατομική τρομοκρατία απαράδεκτη καθώς «οι απελπισμένες πράξεις δεν αλλάζουν τίποτα απ' το σύστημα και το μόνο που κάνουν είναι να διευκολύνουν τους σφετεριστές στις αιματηρές καταστολές τους».<sup>186</sup>

Έπειτα απ' το θάνατο του Λένιν και την άνοδο του Στάλιν στην εξουσία ο Τρότσκι συγκρούστηκε μαζί του, απελάθηκε το 1929, του αφαίρεσαν την υπηκοότητα και περιπλανήθηκε σ' όλα τα μήκη και τα πλάτη του κόσμου καταδιωκόμενος τόσο ο ίδιος όσο και η οικογένειά του και έμαθε για το θάνατο και των τεσσάρων παιδιών του προτού πέσει κι ο ίδιος νεκρός

---

<sup>183</sup> Βλ. Μπελ, Ντ. (28/1/2003), «Διάλογοι περί τρομοκρατίας», *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, σσ. 24,41.

<sup>184</sup> Βλ. Μπελ, Ντ. (28/1/2003), ό.π.

<sup>185</sup> Βλ. Τρότσκι Λ. (1994), *Προδομένη Επανάσταση*, Πρωτοποριακή Βιβλιοθήκη, Αθήνα, σ. 327.

<sup>186</sup> Βλ. Σακκάτος Β. (8/8/2003), «Τροτσκισμός και ατομική τρομοκρατία», *Ελευθεροτυπία*.

στο Μεξικό από έναν πράκτορα του σταλινικού καθεστώτος, χτυπημένος στο κεφάλι μ' έναν παγοκόφτη.<sup>187</sup>

Ο τροτσκισμός για τον οποίον τόσος λόγος γίνεται δε σχετίζεται με τη χρήση βίας και τρομοκρατίας, αλλά με την προσπάθεια συμβιβασμού μεταξύ Μπολσεβίκων και Μενσεβίκων στη Ρωσία καθώς και με τη θεωρία του Τρότσκι περί «Διαρκούς Επανάστασης» σύμφωνα με την οποία το οικονομικό σύστημα πρέπει να αντιμετωπίζεται σε παγκόσμια κλίμακα κι όχι σε εθνική και ότι η κάθε επανάσταση για να πετύχει απαιτεί την επανάσταση και στις υπόλοιπες χώρες.<sup>188</sup> Απ' όσα αναφέραμε ως τώρα γίνεται κατανοητό ότι και τα τρία αυτά στερεότυπα δεν ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα και χρησιμοποιούνται κατά κύριο λόγο για την πρόκληση εντυπώσεων.

### **2.3 Η τρομοκρατία στον κόσμο σήμερα**

Αν δεχθούμε την άποψη του J. Baudrillard ότι η τρομοκρατία βρίσκεται στην ίδια την καρδιά αυτού του πολιτισμού που την πολεμάει και ότι συνοδεύει σε σκιά κάθε σύστημα κυριαρχίας,<sup>189</sup> τότε καθίσταται σαφές ότι η τρομοκρατία είναι σχεδόν αδύνατο να εκλείψει απ' τη στιγμή που δεν εκλείπουν τα συστήματα κυριαρχίας και ότι όπως υπήρχε στο παρελθόν έτσι υπάρχει και στην εποχή μας και φυσικά θα υπάρχει και στο μέλλον.

Στην Ευρώπη σήμερα οι οργανώσεις οι οποίες ασκούν τρομοκρατία έχουν μειωθεί πάρα πολύ και όσες υπάρχουν δεν έχουν τη δράση και ίσως

---

<sup>187</sup> Βλ. Ηλεκτρονική Διεύθυνση <http://www.flash.gr/articles/2001/10/26/1653id/> Χρόνη Τ., «Λέον Τρότσκι: ο αιρετικός».

<sup>188</sup> Βλ. ηλεκτρονικές Διευθύνσεις: α) <http://flashfiles.flash.gr/greece/Rid16/>, β) [http://www.trotsky.net/trotsky\\_year/in\\_memory\\_of\\_Trotsky.html](http://www.trotsky.net/trotsky_year/in_memory_of_Trotsky.html) (by Alan Woods).

<sup>189</sup> Βλ. Baudrillard, J. (2002), *Το πνεύμα της τρομοκρατίας*, Κριτική, Αθήνα, σ. 16.



την ακτινοβολία που είχαν παλαιότερες οργανώσεις, όπως οι Ερυθρές Ταξιαρχίες, η RAF κ.ά. Μερικές από τις κυριότερες οργανώσεις που υπάρχουν σήμερα στην ευρωπαϊκή ήπειρο είναι οι εξής: Η ETA, η οποία παρά τις όποιες συνομιλίες έχουν διεξαχθεί με τις ισπανικές κυβερνήσεις για κατάπαυση του πυρός συνεχίζει τη δράση της. Στόχος είναι η ανεξαρτησία των βασκικών επαρχιών στο βορρά της Ισπανίας, αυξάνοντας μάλιστα τις επιθέσεις της τα τελευταία χρόνια τις οποίες και επεκτείνει σ' όλη την επικράτεια της Ισπανίας.<sup>190</sup> Μία άλλη οργάνωση, η οποία θεωρείται η εγκληματικότερη μετά την ETA είναι η GRAPO (Grupos de Resistencia Antifascista Primero de Octubre – Ομάδες Αντιφασιστικής Αντίστασης 1<sup>η</sup> Οκτώβρη), η οποία δρα εδώ και 27 χρόνια στην Ισπανία, παρά τις όποιες συλλήψεις και θανάτους των μελών της. Έχει στο ενεργητικό της 100 περίπου θύματα, 1.700 βομβιστικές επιθέσεις και 1.000 απαλλοτριώσεις ή ενέργειες «επαναστατικής φορολογίας», όπως τις ονομάζει.<sup>191</sup>

Στην Ιταλία ύστερα απ' τη διάλυση των Ερυθρών Ταξιαρχιών έχουν κάνει την εμφάνισή τους τα τελευταία χρόνια οι «Νέες Ερυθρές Ταξιαρχίες», οι οποίες ξύπνησαν μνήμες προηγούμενων δεκαετιών με δύο δολοφονίες απ' το 1999 έως σήμερα εναντίον καθεστωτικών στόχων ένας εκ των οποίων ήταν ο καθηγητής Ντ' Αντόνα σύμβουλος της Κυβέρνησης.<sup>192</sup>

Αν όμως στην Ευρώπη η τρομοκρατία βρίσκεται σε μία περίοδο ύφεσης, δε συμβαίνει το ίδιο και με τη Μέση Ανατολή, όπου η συνεχιζόμενη αντιπαράθεση Ισραηλινών – Παλαιστινίων οδηγεί στην εκδήλωση

---

<sup>190</sup> Βλ. Κοχαϊμίδου, Ε. (19/11/2002), «Ζει και... βασιλεύει», *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, σ. 28.

<sup>191</sup> Βλ. Φακατσέλης, Α. (1/12/2002), «Μία υπόθεση «17N» αλά ισπανικά», *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*.

<sup>192</sup> Βλ. Γαλλικό Πρακτορείο, Ασοσιέντετ Πρες, Καριέρε ντελα Σέρα, Λα Στάμπα (22/7/2002), «Και νέες απειλές από τις νέες Ερυθρές Ταξιαρχίες», Ρώμη, *Ελευθεροτυπία*, σ. 48.

αλληπάλληλων τρομοκρατικών ενεργειών τόσο απ' τη μεριά των Παλαιστινίων όσο και απ' τη μεριά του Ισραήλ με άμεση συνέπεια τα θύματα ν' αυξάνονται συνεχώς χωρίς να φαίνεται δυνατότητα ειρήνης στην περιοχή. Έτσι λοιπόν μία επίθεση ενός Παλαιστινίου καμικάζι σε κάποια ισραηλινή πόλη ακολουθείται σχεδόν αναπόφευκτα από μία επίθεση του ισραηλινού στρατού στην πολύπαθη περιοχή της Παλαιστίνης.<sup>193</sup>

Αυτό που χρήζει επισήμανσης είναι ότι στις μέρες μας υπάρχει μία αυξητική τάση της τρομοκρατίας που ονομάζεται θρησκευτική και ιδίως εκείνης που εκπορεύεται από μουσουλμανικές οργανώσεις, συνδεδεμένες – αρκετές εξ αυτών – μεταξύ τους μ' ένα παγκόσμιο ευρύ δίκτυο, οι οποίες έχουν στο στόχαστρό τους το λεγόμενο δυτικό πολιτισμό και κυρίως τις ΗΠΑ και τους στενούς συμμάχους τους. Κορυφαίο γεγονός αυτής της δράσης ήταν ασφαλώς η επίθεση, που κατά τα φαινόμενα οργανώθηκε και εκτελέστηκε απ' την Οργάνωση του Σαουδάραβα πολυεκατομμυριούχου – παλαιού συμμάχου των Αμερικανών<sup>194</sup> - Οσάμα Μπιν Λάντεν, την Αλ Κάιντα, στο Παγκόσμιο Κέντρο Εμπορίου (World Trade Center) στη Ν. Υόρκη και στο αμερικανικό Πεντάγωνο στην Ουάσινγκτον στις 11 Σεπτεμβρίου του 2001. Απ' τη στιγμή εκείνη κατά τη γνώμη μας ο πλανήτης εισήλθε σ' έναν φαύλο κύκλο βίας και τρομοκρατίας, και είναι δύσκολο να προβλέψουμε πού θα καταλήξει. Αυτός ο φαύλος κύκλος περιλαμβάνει αφενός επιθέσεις των ΗΠΑ σε κράτη που τα ονομάζουν «παρίες» και που θεωρούν ότι βοηθούν τρομοκρατικές οργανώσεις (Αφγανιστάν, Ιράκ) κι

---

<sup>193</sup> Οι Παλαιστίνιοι δε δέχονται τον όρο βομβιστής αυτοκτονίας διότι στο Ισλάμ η αυτοκτονία απαγορεύεται, γι' αυτό ονομάζουν τους βομβιστές «σαχίντ» που σημαίνει μάρτυρας. Βλ. Μίχας, Τ. (13/1/2003), «Ποιος είναι ο βομβιστής αυτοκτονίας;», *Ελευθεροτυπία*, σ. 62.

<sup>194</sup> Ο Ο. Μ. Λάντεν ξεκίνησε τη δράση του απ' το '79 στρατολογώντας μέλη από 50 χώρες, ενισχυόμενος απ' τις Η.Π.Α. που επιθυμούσαν τη διατήρηση του αντάρτικου στο

αφετέρου το δίκτυο της Αλ Κάιντα και συνεργαζόμενες μ' αυτό οργανώσεις, που επιτίθενται σε διάφορους στόχους «δυτικών» συμφερόντων σ' όλο τον κόσμο, όπως στο τουριστικό νησί της Ινδονησίας, Μπαλί, με 190 περίπου νεκρούς (Οκτώβριος 2002)<sup>195</sup> στο Ριάντ της Σ. Αραβίας με 90 περίπου νεκρούς (Μάιος 2003),<sup>196</sup> στην Καζαμπλάνκα του Μαρόκου (Μάιος 2003)<sup>197</sup> κ.α.

Μία άλλη εστία αντιπαράθεσης είναι η περιοχή της Τσετσενίας, η οποία επιδιώκει την πλήρη ανεξαρτησία της από τη Ρωσία και προκειμένου να την επιτύχει εκδηλώνει τρομοκρατικές επιθέσεις τόσο σε ρωσικούς στόχους στην Τσετσενία όσο και σε άλλες περιοχές της Ρωσίας ακόμα και στη Μόσχα, όπου μάλιστα τον Οκτώβριο του 2002 Τσετσένοι αυτονομιστές εισέβαλαν σ' ένα θέατρο κρατώντας 400 ομήρους. Η κατάληξη αυτού του επεισοδίου ήταν τραγική καθώς οι ρωσικές δυνάμεις στην προσπάθεια απελευθέρωσης των ομήρων χρησιμοποίησαν αναισθητικά, κατά τον ισχυρισμό τους, αέρια, ενώ συγκρούστηκαν και με τους Τσετσένους με αποτέλεσμα ο απολογισμός να είναι 120 περίπου νεκροί και πολλοί τραυματίες.<sup>198</sup>

Εκτός, όμως αυτή τη μορφή της μαζικής τρομοκρατίας, που ίσως είναι και η σοβαρότερη, υπάρχουν κάποιες άλλες οργανώσεις που ασκούν τρομοκρατία και ονομάζονται «οργανώσεις του ενός θέματος».<sup>199</sup> Τέτοιες οργανώσεις είναι π.χ. αυτές οι οποίες εναντιώνονται στις εκτρώσεις («Αμνοί

---

Αφγανιστάν, το οποίο μαχόταν κατά της Ε.Σ.ΣΔ., Βλ. Βουλέλης, Ν. (2002), «Η Διεθνής Τρομοκρατία», *Ιστορικά*, ό.π., τεύχος 155 (τομ. 16<sup>ος</sup>), σ. 48.

<sup>195</sup> Βλ. «Το Μπαλί βάφτηκε στο αίμα», *Ελευθεροτυπία*, 14/10/2002, σσ. 22, 51.

<sup>196</sup> Βλ. «Μήνυμα με αίμα», *Ελευθεροτυπία*, 14/5/2003, σ. 11.

<sup>197</sup> Βλ. Κοχαϊμίδου Ε., Σεϊτανίδης Δ. (18/5/2003), «Σοκ στο Μαρόκο, δέος στις ΗΠΑ», *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, σ. 33.

<sup>198</sup> Βλ. Αυγερινός, Θ. (29/10/2002), «Η αυλαία της φρίκης», *Ελευθεροτυπία*, σσ. 16-17.

<sup>199</sup> Βλ. Dodge T. (1997), "Single-issue group terrorism", *Encyclopedia of World Terrorism*, ό.π., (Τομ. 1<sup>ος</sup>), σσ. 200-201.

του Χριστού» κ.ά.) οι οποίες επιτίθενται σε κλινικές και σε γιατρούς που κάνουν εκτρώσεις επιδιώκοντας την απαγόρευσή τους.<sup>200</sup> Αυτές οι οργανώσεις θα μπορούσαν να τοποθετηθούν και στις οργανώσεις με θρησκευτικά κίνητρα καθώς οι θέσεις τους κατά των εκτρώσεων βασίζονται κυρίως στις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις. Άλλες οργανώσεις του ενός θέματος είναι ορισμένες περιβαλλοντικές («Πρώτα η Γη») οι οποίες επιτίθενται με βόμβες σε ατομικά – πυρηνικά εργοστάσια, σε επιχειρήσεις υλοτομίας κ.α. προκειμένου να εκδηλώσουν την αντίθεσή τους στην υπερεκμετάλλευση και τη μόλυνση του περιβάλλοντος. Τέλος, υπάρχουν και οργανώσεις για τα δικαιώματα των ζώων («Μέτωπο για την απελευθέρωση των ζώων» - ALF) οι οποίες επιτίθενται σε εργαστήρια που κάνουν πειράματα σε ζώα, σε επιστήμονες-ερευνητές, στα αυτοκίνητά τους κ.α.

Μελετώντας κάποιος τα προαναφερθέντα παραδείγματα για τη σημερινή κατάσταση περί την τρομοκρατία καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η πλειονότητα των οργανώσεων που επικρατεί σήμερα στον κόσμο είναι αντικαθεστωτική. Κάτι τέτοιο βεβαίως είναι σχετικά παραπλανητικό καθώς υπάρχουν πολλά καθεστώτα στον πλανήτη, ακόμα και στο λεγόμενο πολιτισμένο δυτικό κόσμο, που τρομοκρατούν τους πολίτες τους ή όσους θεωρούν υπόπτους για τρομοκρατία – έτσι όπως εκείνα την αντιλαμβάνονται – έχοντας πάντα ως άλλοθι την ανάγκη για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας. Η Διεθνής Αμνηστία έχει κατ' εξακολούθηση τονίσει ότι σε πολλές χώρες του κόσμου καταπατώνται τα ανθρώπινα δικαιώματα είτε από αυταρχικά – δικτατορικά καθεστώτα είτε από δημοκρατικά ή «δημοκρατικά» καθεστώτα με τρομοκρατικές μεθόδους, όπως είναι οι εκτελέσεις χωρίς δίκη,

---

<sup>200</sup> Βλ. Perlstein R.G. (1997), "Anti-abortion activists' terror campaign", *Encyclopedia of*

οι εξαφανίσεις, τα βασανιστήρια και η κακομεταχείριση, οι κρατούμενοι συνείδησης, οι κρατήσεις χωρίς απαγγελία κατηγορίας ή δίκη και η θανατική ποινή. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της αμερικανικής βάσης στο Γκουαντανάμο της Κούβας, όπου 680 άνθρωποι κρατούνται χωρίς αναγνώριση των δικαιωμάτων τους.<sup>201</sup> Σύμφωνα με την τελευταία Έκθεση της Διεθνούς Αμνηστίας το πρώτο τρίμηνο του 2003 η εσωτερική σύγκρουση στην Αλγερία κοστίζει τη ζωή σε 100 ανθρώπους περίπου το μήνα, στην επαρχία Ιτούρι στη Λαϊκή Δημοκρατία του Κονγκό η απειλή γενοκτονίας είναι άμεση, ενώ στην Κολομβία το 2002 φονεύθηκαν με πολιτικά κίνητρα πάνω από 4.000 άμαχοι και 170 συνδικαλιστές, 500 άνθρωποι εξαφανίστηκαν και πάνω από 350.000 εκτοπίστηκαν, ενώ 2.700 απήχθησαν από αντάρτικες ή παραστρατιωτικές οργανώσεις.<sup>202</sup>

Διαπιστώνουμε λοιπόν ότι η τρομοκρατία σήμερα εξακολουθεί να είναι αισθητή σ' ένα μεγάλο μέρος του πλανήτη. Η καθεστωτική αφενός προσπαθεί να διαφυλάξει την εξουσία και τα προνόμιά της, όπως πάντα, εκλεπτύνοντας ίσως τις μεθόδους της, ενώ η αντικαθεστωτική αφετέρου με κύριο εκφραστή την ονομαζόμενη θρησκευτική και ιδίως η προερχόμενη απ' το Ισλάμ τρομοκρατία διακρίνεται για μία τάση παγκοσμιοποίησης τόσο ως προς τη δομή της (συνεργασία οργανώσεων) όσο και ως προς την εκδήλωσή της (ενέργειες σ' όλο τον κόσμο) με βασικό στόχο της το λεγόμενο «δυτικό» πολιτισμό.

---

*World Terrorism*, ό.π., (Τομ. 3<sup>ος</sup>), σσ. 542-544.

<sup>201</sup> Βλ. ηλεκτρονική διεύθυνση Διεθνούς Αμνηστίας : <http://www.amnesty.org>

<sup>202</sup> Βλ. ό.π., <http://www.amnesty.org>

## **2.4 Η τρομοκρατία στην Ελλάδα**

Σ' αυτή την ενότητα θα γίνει αναφορά στην τρομοκρατία που αναπτύχθηκε στη χώρα μας κυρίως μετά τη μεταπολίτευση τόσο από εγχώριες οργανώσεις όσο και από οργανώσεις της λεγόμενης διεθνούς τρομοκρατίας. Θέλουμε κατ' αυτό τον τρόπο να προσδιορίσουμε το κλίμα εντός του οποίου εμφανίζονται και δρουν αυτές οι οργανώσεις, όπως είναι και η «17 Νοέμβρη» για την οποία θα μιλήσουμε αναλυτικότερα στο τέταρτο κεφάλαιο. Κρίνουμε βεβαίως σκόπιμο να ξεκαθαρίσουμε εξ αρχής ότι τρομοκρατία δεν άσκησαν μόνο αυτές οι οργανώσεις, απλώς θα επικεντρωθούμε σ' αυτές λόγω του ότι η «17 Νοέμβρη» που εξετάζουμε σ' αυτή την εργασία ανήκει σ' αυτό το φάσμα. Έτσι, λοιπόν τρομοκρατική ενέργεια είναι κατά τη γνώμη μας η δολοφονία του Γρηγόρη Λαμπράκη, βουλευτή της Ε.Δ.Α. στη Θεσσαλονίκη το 1963, προερχόμενη απ' το καθεστώς, με απώτερο σκοπό την τρομοκράτηση και τον εκφοβισμό μέρους του πληθυσμού που αντιδρούσε στο υπάρχον καθεστώς. Τρομοκρατία καθεστωτική σε ευρύτερη ασφαλώς κλίμακα ασκήθηκε κατά τη διάρκεια της επτάχρονης δικτατορίας (1967-1974) που επιβλήθηκε στις 21/4/1967 απ' τον Γ. Παπαδόπουλο, με τις αμέτρητες εξορίες, τα βασανιστήρια, τις φυλακίσεις και τις δολοφονίες όχι μόνο κομμουνιστών και γενικότερα αριστερών αλλά και οποιουδήποτε πολίτη ή πολιτικού αντιπάλου αντιδρούσε στο νεοπαγές καθεστώς. Τρομοκρατία επίσης έχουν ασκήσει κατά καιρούς διάφορες νεο-ναζιστικές οργανώσεις επιτιθέμενες σε μετανάστες, μέλη αριστερών οργανώσεων κ.ά. χωρίς ευτυχώς να φτάσουν στα επίπεδα των ακρο-δεξιών οργανώσεων άλλων χωρών, όπως της Ιταλίας, με την τοποθέτηση βομβών σε πολυσύχναστους χώρους.

Με την πτώση της δικτατορίας και την αποκατάσταση της δημοκρατίας στη χώρα μας κάνουν την εμφάνισή τους οι πρώτες οργανώσεις που χρησιμοποίησαν την τρομοκρατία για την επίτευξη των στόχων τους σε μία χρονική στιγμή που στην υπόλοιπη Ευρώπη οι οργανώσεις αυτές έχουν ήδη διαμορφωθεί και βρίσκονται στην κορύφωσή τους. Η δημιουργία αυτών των οργανώσεων ήταν κάτι το πρωτόγνωρο για τα ελληνικά δεδομένα καθώς έως τώρα οι όποιες μορφές βίας και τρομοκρατίας είχαν εμφανιστεί εντός ιδιαίτερων συνθηκών, όπως ο εμφύλιος πόλεμος, η κατοχή, η δικτατορία. Ήταν η πρώτη φορά που κάποιες οργανώσεις διεκδικούσαν και πρότειναν ορισμένα πράγματα υπό καθεστώς δημοκρατίας κάνοντας χρήση βίας και τρομοκρατίας. Η ιδεολογία αυτών των οργανώσεων έτσι όπως εκφράζεται στα κείμενα με τα οποία αναλάμβαναν την ευθύνη των πράξεών τους, τις τοποθετεί στο χώρο της αριστερής τρομοκρατίας, που δρα εναντίον της εξουσίας, του καθεστώτος, των συμβόλων και των υποστηρικτών του.<sup>203</sup>

Η πρώτη οργάνωση που κάνει την εμφάνισή της στη χώρα μας αμέσως μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας είναι ο «Επαναστατικός Λαϊκός Αγώνας» (Ε.Λ.Α.), ο οποίος ξεκινάει τη δράση του το καλοκαίρι του 1974 με επιθέσεις σε αμερικάνικα αυτοκίνητα και συνεχίζει ως το 1995 οπότε και σταμάτησε τη δράση του (βομβιστική επίθεση στην Α.Σ.Ο.Ε.Ε.). Σ' όλα αυτά τα χρόνια πραγματοποίησε πολλές βομβιστικές, ως επί το πλείστον, επιθέσεις, ενώ συγχρόνως εξέδιδε και διάφορα έντυπα κυριότερο εκ των οποίων ήταν η «αντι-πληροφόρηση» για την παρουσίαση και διάδοση των

---

<sup>203</sup> Βλ. Μπόση, Μ. (1996), *Ελλάδα και Τρομοκρατία*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, σ. 115.

απόψεών του, με 44 τεύχη απ' τις 21/5/1975 ως το Φεβρουάριο του 1982.<sup>204</sup> Θεωρείται οργάνωση με πολλά μέλη χωρισμένα σε αυτοδύναμες ομάδες με κυριότερους στόχους αυτοκίνητα αμερικάνικων υπηρεσιών, περιουσίες ελληνικών και ξένων επιχειρήσεων και αστυνομικές αρχές.<sup>205</sup> Το Φεβρουάριο του 2003 έγιναν οι πρώτες συλλήψεις τεσσάρων προσώπων φερομένων ως μελών του Ε.Λ.Α. χωρίς ακόμη να έχει ξεκινήσει η δίκη τους. Από τους συλληφθέντες μόνο ένας έχει αποδεχθεί τη συμμετοχή του.<sup>206</sup>

Άλλες οργανώσεις που εμφανίστηκαν ύστερα απ' τον Ε.Λ.Α. – εκτός της «17 Νοέμβρη» - είναι η ομάδα «Ιούνης '78», η οποία στις 31/1/1979 δολοφόνησε τον αστυνομικό Πέτρο Μπάμπαλη στην Αθήνα, ο «Λαϊκός Επαναστατικός Αγώνας» (Λ.Ε.Α.), ο οποίος εμφανίστηκε για πρώτη φορά το 1975 στη Θεσσαλονίκη, στην οποία έδρασε κυρίως, η «Επαναστατική Οργάνωση Οκτώβρης '80», η οποία έκανε την παρθενική της εμφάνιση στις 19/12/1980 με τον εμπρησμό των πολυκαταστημάτων «Μινιόν» και «Κατράντζος Σπορ» και ανέλαβε την ευθύνη για έξι συνολικά βομβιστικές επιθέσεις.<sup>207</sup> Εκτός όμως των ανωτέρω οργανώσεων που θεωρούνται και οι σημαντικότερες στην ιστορία των οργανώσεων τρομοκρατίας (ή «ένοπλης βίας», «ένοπλης πάλης», «ένοπλου αντάρτικου», «αντάρτικου πόλεων», όπως πολλοί τις ονομάζουν) στη χώρα μας, υπάρχουν κι άλλες που έχουν κάνει την εμφάνισή τους κατά καιρούς και οι οποίες παρατίθενται στον παρακάτω πίνακα.<sup>208</sup>

---

<sup>204</sup> Βλ. «Ο Ιός της Κυριακής» (23/2/2003), «Το κόκκινο περιοδικό της μεταπολίτευσης», *Ελευθεροτυπία*, σσ. 43-45. Περιοδικό μ' αυτόν τον τίτλο χρησιμοποιούσε και η ιταλική οργάνωση «Ένοπλοι Προλεταριακοί Πυρήνες» (NAP) – “Controinformazione”. Βλ. κείμενα και ντοκουμέντα των Ένοπλων Προλεταριακών Πυρήνων, PARABELLUM, Αθήνα, 2002.

<sup>205</sup> Βλ. Καράμπελας Γ. (1985), *Το ελληνικό αντάρτικο των πόλεων 1974-1985*, Γραφές, Αθήνα, σσ. 113-114.

<sup>206</sup> Βλ. Μαρνέλλος Γ. (3/2/2003), «Αρχεία και νέα στοιχεία», *Ελευθεροτυπία*, σσ. 17-19.

<sup>207</sup> Βλ. Καράμπελας Γ. (1985), *ό.π.*, σσ. 139-159.

<sup>208</sup> Βλ. Καράμπελας Γ. (1985), *ό.π.*, σσ. 159-183.



1. 1<sup>η</sup> Μάη
2. Αυτόνομη Αντίσταση
3. Αυτόνομη Ομάδα Επαναστατικής Αλληλεγγύης
4. Αυτόνομοι Πυρήνες
5. Επαναστατική Αλληλεγγύη
6. Επαναστατική Αριστερά
7. Επαναστατική Ομάδα Άρης
8. Λαϊκή Αγωνιστική Συσπείρωση
9. Λαϊκή Επαναστατική Πρωτοβουλία (Λ.Ε.Π.)
10. Λαϊκός Αγώνας
11. Λαϊκός Στρατός
12. Ομάδα Αυτόνομης Επαναστατικής Δράσης
13. Ομάδα Επαναστατικής Λαϊκής Αλληλεγγύης
14. Ομάδες Λαϊκής Αντίστασης
15. Οργάνωση 1<sup>η</sup> Οκτώβρη
16. Οργάνωση Αντιεξουσιαστών Κομμουνιστών
17. Οργάνωση Κανάρης
18. Προλεταριακοί Πυρήνες Εξέγερσης

### **Πίνακας 1.**

Βεβαίως, αυτές οι οργανώσεις δεν είναι οι μοναδικές και υπάρχουν κι άλλες πολλές οι οποίες κατά καιρούς επιτίθενται με βόμβες σε διάφορους στόχους. Μάλιστα υπολογίζεται ότι κατά τη διετία 1998-1999 διαπράχθηκαν

165 βομβιστικές επιθέσεις (κυρίως εμπρηστικές) την ευθύνη των οποίων ανέλαβαν 51 οργανώσεις.<sup>209</sup>

Πέραν όμως των προαναφερθέντων οργανώσεων που ανήκουν στο ευρύτερο φάσμα της εξω-κοινοβουλευτικής αριστεράς, χωρίς φυσικά αυτό να σημαίνει ότι οποιαδήποτε οργάνωση αυτού του φάσματος χρησιμοποιεί τρομοκρατικές μεθόδους για τη διάδοση των ιδεών της, στη χώρα μας έδρασαν κατά καιρούς και διάφορες οργανώσεις της λεγόμενης διεθνούς τρομοκρατίας. Δεν μπορούμε βεβαίως να ισχυριστούμε ότι οι οργανώσεις αυτές είχαν μία συστηματική και συνεχή παρουσία στη χώρα μας καθώς οι όποιες ενέργειές τους ήταν σποραδικές. Κυριότερες ήταν η αεροπειρατεία από έξι Παλαιστίνιους στις 22/7/1970 σε αεροσκάφος της «Ολυμπιακής» πάνω από τη Ρόδο με αίτημα την απελευθέρωση επτά συμπατριωτών τους από τις Ελληνικές φυλακές,<sup>210</sup> η βομβιστική επίθεση στις 11/7/1988 στο κρουαζιερόπλοιο «City of Poros» και η ανατίναξη ενός αυτοκινήτου στο Τροκαντερό του Φαλήρου που στοίχισαν τη ζωή σε εννιά Έλληνες και ξένους επιβάτες και οδήγησαν στον τραυματισμό άλλων 45 ανθρώπων (χωρίς οι δράστες να είναι ακόμα γνωστοί) και τέλος η βομβιστική ενέργεια με 10-12 κιλά εκρηκτικής ύλης TNT στις 19/4/1991 στην Πάτρα από Παλαιστίνιους, ενέργεια με αρκετά ερωτηματικά – την αρνήθηκε η επίσημη οργάνωση για την απελευθέρωση της Παλαιστίνης (PLO) – που οδήγησε στο θάνατο επτά ανθρώπων και στον τραυματισμό άλλων εννιά.<sup>211</sup>

---

<sup>209</sup> Βλ. Τσάτσης, Θ. (2/7/2002), «Από τα γκαζάκια στις βόμβες», *Ελευθεροτυπία*, σσ. 48-49.

<sup>210</sup> Βλ. Μπόση, Μ. (1996), *Ελλάδα και τρομοκρατία*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, σσ. 123-124.

<sup>211</sup> Βλ. Μπόση, Μ. (1996), *ό.π.*, σσ. 143-144.

## **2.5 Η αντιμετώπιση της τρομοκρατίας**

Σ' αυτή την τελευταία ενότητα θ' αναφερθούμε στους τρόπους τους οποίους χρησιμοποιούν οι κοινωνίες για την αντιμετώπιση της τρομοκρατίας. Το βάρος ασφαλώς πέφτει κατά κύριο λόγο, αν όχι αποκλειστικά, στην αντιμετώπιση της αντικαθεστωτικής τρομοκρατίας αφού το καθεστώς δε δέχεται ποτέ, όπως έχουμε ήδη πει, ότι μπορεί ν' ασκεί τρομοκρατία, ενώ είναι και εκείνο που διαθέτει την εξουσία να νομοθετεί και να καταστέλλει κατά βούληση. Προτού όμως αναφερθούμε στους τρόπους αντιμετώπισης της τρομοκρατίας θα πούμε δύο λόγια για τα πιθανά αίτιά της.

Υπάρχει κατ' αρχήν η άποψη σύμφωνα με την οποία για την πλειονότητα των ανθρώπων που υποφέρει από δυσβάσταχτη φτώχεια και καταπίεση η πικρία είναι πολύ μεγαλύτερη και είναι η πηγή της μανίας και της απελπισίας που οδηγεί σε τρομοκρατικές επιθέσεις.<sup>212</sup> Σύμφωνα μ' αυτή την άποψη λοιπόν η τρομοκρατία αποτελεί μία αντίδραση στις δυσβάσταχτες συνθήκες που δημιουργούνται λόγω της αδικίας, της φτώχειας, της ξένης κατοχής και της καταπίεσης στις διάφορες μορφές της.<sup>213</sup> Συνεπώς οι ρίζες της αντικαθεστωτικής τρομοκρατίας βρίσκονται στις άσχημες οικονομικές, πολιτικές, κοινωνικές συνθήκες που επικρατούν στις διάφορες γωνιές του πλανήτη. Ως προς την καθεστωτική τρομοκρατία βεβαίως νομίζουμε ότι δε χρειάζεται ιδιαίτερη προσπάθεια για να διαφανούν οι αιτίες της, οι οποίες δεν είναι άλλες απ' την επιθυμία για εξουσία, για τη διατήρηση και την εδραίωσή της. Επανερχόμενοι στα αίτια της αντικαθεστωτικής τρομοκρατίας υπάρχει μία δεύτερη άποψη που λέει ότι δεν έχει τεκμηριωθεί καμία σχέση μεταξύ

---

<sup>212</sup> Βλ. Σαϊντ Ε., Σάσεν Σ., Τσόμσκι Ν., Μπισάρα Α., Σένετ Ρ. (2002), *Μεταίχμιο*, Αθήνα, σ. 75.

<sup>213</sup> Βλ. Σαϊντ Ε., Σάσεν Σ., Τσόμσκι Ν., Μπισάρα Α., Σένετ Ρ. (2002), *ό.π.*, σσ. 144-145.

τρομοκρατίας και οικονομικής ανέχειας ή αποικιοκρατικού παρελθόντος μίας χώρας,<sup>214</sup> άρα ως προς αυτό μόνο υποθέσεις μπορούμε να κάνουμε. Αν όμως δε δεχτούμε τις άσχημες συνθήκες (κοινωνικές, πολιτικές, κ.ά.) ως αίτια της τρομοκρατίας ελλοχεύει ο κίνδυνος να αποδεχθούμε ως άποψη αυτό που κατά κόρον λέγεται σε τέτοιες περιπτώσεις, ότι δηλαδή οι τρομοκράτες είναι ψυχικά διαταραγμένοι και γι' αυτό οδηγούνται σε τέτοιες πράξεις. Αυτή η άποψη όμως καταρρίπτεται από ειδικούς μελετητές, οι οποίοι ισχυρίζονται ότι όσοι ασκούν τρομοκρατία ακόμα και επιθέσεις αυτοκτονίας δεν είναι «τρελοί», διότι κάτι τέτοιο θα ήταν επικίνδυνο για μία τρομοκρατική οργάνωση, όπως θα ήταν επικίνδυνο και για τις ειδικές δυνάμεις μίας χώρας.<sup>215</sup> Μάλιστα όπως υποστηρίζει και ο νομπελίστας οικονομολόγος Γκάρι Μπέκερ, «οι τρομοκράτες είναι λογικά όντα στο βαθμό που επιθυμούν να πετύχει η πράξη τους».<sup>216</sup> Υπάρχουν φυσικά και περιπτώσεις όπου γίνεται μία συντονισμένη προσπάθεια να θεωρηθεί η τρέλα και η ψυχολογική διαταραχή ως αίτια της τρομοκρατίας, προκειμένου ν' απενοχοποιηθεί πλήρως η κοινωνία και το καθεστώς. Μία περίπτωση αυτού του είδους είναι της Ούλρικε Μάινχοφ, εκ των ιδρυτών της οργάνωσης «Φράξια Κόκκινος Στρατός» (RAF) στη Γερμανία, της οποίας ο εγκέφαλος έπειτα απ' το θάνατό της στις φυλακές του Στανχάιμ πέρασε στα χέρια ερευνητών, οι οποίοι και κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι η Μάινχοφ υπέφερε από εγκεφαλικές εκφυλιστικές αλλοιώσεις που θα μπορούσαν να εξηγήσουν τη βίαιη συμπεριφορά της.<sup>217</sup> Η ψυχολογία λοιπόν και η ψυχιατρική

---

<sup>214</sup> Βλ. Μίχας Τ. (15/11/2002), «Η τρομοκρατία και τα βαθύτερα αίτιά της», *Ελευθεροτυπία*, σ. 10.

<sup>215</sup> Βλ. (24/5/2003), «Καμικάζι: πρότυπο συμπεριφοράς στη χώρα του», *Ελευθεροτυπία*.

<sup>216</sup> Βλ. Μίχας Τ. (15/11/2002), ό.π.

<sup>217</sup> Βλ. «Ο Ιός» (7/12/2003), «Ο εγκέφαλος του τρόμου», *Ελευθεροτυπία* και «Υπέφερε από εγκεφαλικές εκφυλιστικές αλλοιώσεις η Ου. Μάινχοφ», (13/11/2002), *Ελευθεροτυπία*.

προσπαθούν συχνά να βρουν τα αίτια της τρομοκρατίας και να επιβάλλουν τις απόψεις τους σχετικά μ' αυτά. Δε νομίζουμε όμως ότι η τρομοκρατία σχετίζεται με ιδιαίτερα ψυχολογικά χαρακτηριστικά. Άλλωστε οι ψυχοπαθείς που σκοτώνουν είναι ελάχιστοι στους κόλπους των τρομοκρατών, διότι λόγω της ασθένειάς τους είναι ανίκανοι να εργαστούν για έναν σκοπό.<sup>218</sup>

Για την αντιμετώπιση της τρομοκρατίας τα καθεστώτα σε κάθε μέρος του κόσμου βρίσκονται πάντοτε σε εγρήγορση και ενισχύονται διαρκώς με σκοπό την εξάλειψή της. Οι προσπάθειές τους κατευθύνονται προς τη βελτίωση των υπηρεσιών πληροφοριών, την εξειδίκευση των διαπραγματευτών για περιπτώσεις ομηρίας και την ανάπτυξη νέων όπλων και συσκευών για την καλύτερη ασφάλεια αεροπλάνων, αεροδρομίων κι άλλων δημόσιων χώρων.<sup>219</sup>

Εκτός όμως απ' τον τεχνολογικό εξοπλισμό και την ενίσχυση σε εκπαιδευμένο ανθρώπινο δυναμικό τα διάφορα καθεστώτα δημιουργούν είτε μονομερώς είτε σε συνεργασίες ένα νομικό πλέγμα με το οποίο ορίζουν όπως επιθυμούν αυτά την τρομοκρατία και θεσπίζουν τους τρόπους με τους οποίους θα αντιμετωπίζεται στην πράξη, οι οποίοι είναι ιδιαιτέρως αυστηροί. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα – όχι βεβαίως το μόνο – προέρχεται απ' τη Γαλλία, όπου ύστερα απ' τη διάλυση της οργάνωσης, μαοϊκής ιδεολογίας, «Προλεταριακή Αριστερά» (27/5/1970) πολλά στελέχη της φυλακίστηκαν με την κατηγορία της ανασύστασης απαγορευμένης οργάνωσης, αδίκημα για τη στοιχειοθέτηση του οποίου αρκούσε η πώληση της εφημερίδας «La cause de peuple» (ο λόγος του λαού).<sup>220</sup>

---

<sup>218</sup> Βλ. Knutson N. J. (1980), "The Terrorists' Dilemmas. Some Implicit Rules of the Game", *Terrorism: An International Journal*, vol. 4, σ. 198.

<sup>219</sup> Βλ. Knutson N. J. (1980), ό.π., σ. 195.

<sup>220</sup> Βλ. Φουκό Μ. (1999), *Ο Μεγάλος Εγκλεισμός*, Μαύρη Λίστα, Αθήνα, σ. 9.

Στην Ιταλία η τρομοκρατία αντιμετωπίστηκε με το νομοσχέδιο του 1986 με το οποίο κατηγορήθηκαν 7.000 άτομα για σύσταση ένοπλης συμμορίας, ανατρεπτική δράση και τρομοκρατική δραστηριότητα,<sup>221</sup> ενώ γνωστή είναι και η δημιουργία του θεσμού των μεταμεληθέντων που θεσπίστηκε για την καλύτερη αντιμετώπιση της τρομοκρατίας και προέβλεπε ευνοϊκή αντιμετώπιση σ' όσους παρείχαν στις αρχές περισσότερα στοιχεία για τις τρομοκρατικές οργανώσεις, δημιουργώντας τριών ειδών μεταμεληθέντες.<sup>222</sup> Στη Γερμανία επίσης η τρομοκρατία αντιμετωπίστηκε με ιδιαίτερη σκληρότητα τόσο ως προς τους συλληφθέντες όσο και ως προς τους δικηγόρους τους, τους οποίους έφτασαν σε σημείο να κατηγορούν για τρομοκρατική δραστηριότητα.<sup>223</sup> Η σκληρότητα αυτή του καθεστώτος τόσο στη Γερμανία όσο και σε άλλες χώρες εκδηλώνεται και με τη δημιουργία ειδικών κελιών στις φυλακές – άλλοτε «λευκά» άλλοτε «τύπου F» - στα οποία τοποθετούνται οι φερόμενοι ως τρομοκράτες (συνήθως όσοι αντιδρούν σθεναρά στο καθεστώς) τα οποία έχουν καταγγεληθεί απ' τη Διεθνή Αμνηστία και άλλες οργανώσεις για πρόκληση σωματικών και ψυχικών διαταραχών στον άνθρωπο.<sup>224</sup>

Στο πλαίσιο της διεθνούς συνεργασίας των κρατών για την αντιμετώπιση της τρομοκρατίας οι άξονες που κυριαρχούν είναι δύο: ο πρώτος αφορά την υπογραφή διμερών συμφωνιών, ενώ ο δεύτερος την υπογραφή συμβάσεων μέσω διεθνών οργανισμών, όπως ο Ο.Η.Ε., η

---

<sup>221</sup> Βλ. Χατζηκυριάκος Λ. (15/7/2002), «Οι μεταμεληθέντες έγραψαν το τέλος των Ερυθρών Ταξιαρχιών», *Ελευθεροτυπία*, σσ. 46-47.

<sup>222</sup> Βλ. Χατζηκυριάκος Λ. (7/7/2002), «1978, η πτώση των Brigade Rosse», *Ελευθεροτυπία*, σ. 14.

<sup>223</sup> Βλ. Αφιέρωμα Εφημερίδας «*Ελευθεροτυπία*» (24/2/2003 ως 1/3/2003), «Οι δίκες της τρομοκρατίας» (τόσο για τη Γερμανία όσο και για άλλες χώρες).

<sup>224</sup> Βλ. Βέργου Ντ. (24/7/2002), «Από τα «λευκά κελιά» στις φυλακές τύπου F», *Ελευθεροτυπία*, σ. 19.

Ευρωπαϊκή Ένωση, ο Οργανισμός Αμερικανικών Κρατών κ.α. Κατά καιρούς έχουν διατυπωθεί ποικίλλες απόψεις γύρω απ' το θέμα της τρομοκρατίας – υφίσταται κι εδώ το πρόβλημα του ορισμού – και έχουν δημιουργηθεί διάφοροι φορείς για την αντιμετώπισή της, όπως η ομάδα TREVΙ (Terrorism, Radicalism, Extremism, Violence International) το 1976, η οποία όμως έπαψε να λειτουργεί μετά την υπογραφή της Συνθήκης του Μάαστριχτ, η Συνθήκη Σένγκεν κ.ά.<sup>225</sup> Τα προαναφερθέντα δημιουργήθηκαν στο χώρο της Ε.Ε. και ο Ο.Η.Ε. όμως έχει ανάλογο έργο με υπογραφές απ' τα μέλη του συμβάσεων, όπως για την προστασία των αεροσκαφών (Τόκιο 1963), της πολιτικής αεροπορίας (Μόντρεαλ 1971), της ναυσιπλοΐας (Ρώμη 1988) κ.ά.<sup>226</sup>

Σήμερα η διεθνής συνεργασία για την αντιμετώπιση της τρομοκρατίας διαπνέεται από δύο βασικές κατευθύνσεις. Η πρώτη κατεύθυνση έχει να κάνει με την αρχή *aut dedere aut judicare* (ή εκδίδειν ή δικάζειν) που σημαίνει ότι η οποιαδήποτε συμφωνία μεταξύ κρατών πρέπει να στηρίζεται σ' αυτή την αρχή, δηλαδή όποιος συλλαμβάνεται για τρομοκρατική δράση ή θα πρέπει να δικάζεται στη χώρα που συλλαμβάνεται ή να εκδίδεται για να δικαστεί στη χώρα που το ζητάει.<sup>227</sup> Η δεύτερη κατεύθυνση αφορά την προσπάθεια ταύτισης της τρομοκρατίας με το οργανωμένο έγκλημα τόσο ως προς το θέμα του ορισμού όσο και ως προς το θέμα της αντιμετώπισής της.<sup>228</sup> Αυτή η κατεύθυνση έχει περάσει και στο δικό μας νομικό σύστημα όπως θα δούμε παρακάτω. Η τελευταία εξέλιξη είναι η υπογραφή συμφωνίας εκδόσεως ανάμεσα στην Ε.Ε. και τις Η.Π.Α., η οποία θα

---

<sup>225</sup> Βλ. Δασκαλοπούλου-Λιβαδά Φ. (1998), *Τρομοκρατία: νεότερες εξελίξεις στο διεθνές δίκαιο*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, σσ. 66-70.

<sup>226</sup> Βλ. Δασκαλοπούλου-Λιβαδά Φ. (1998), *ό.π.*, σσ. 33-35.

<sup>227</sup> Βλ. Δασκαλοπούλου-Λιβαδά Φ. (1998), *ό.π.*, σσ. 35-37.

περιλαμβάνει κατηγορούμενους για πάσης φύσεως αδικήματα και έχει προκαλέσει σωρεία αντιδράσεων από την ευρωπαϊκή κυρίως πλευρά.<sup>229</sup> Όλοι αυτοί οι νόμοι όμως που έχουν θεσπιστεί και θεσπίζονται διατηρούν σε επαγρύπνηση διάφορες οργανώσεις για τα ανθρώπινα δικαιώματα, οι οποίες έχουν καταφέρει να δημιουργηθεί μία χάρτα για τα δικαιώματα ακόμα κι όσων κατηγορούνται για τρομοκρατική δράση (π.χ. νομική υποστήριξη, ανθρώπινες συνθήκες φυλάκισης, έλλειψη βασανιστηρίων κ.ά.).<sup>230</sup>

Μία τελευταία πρακτική των καθεστώτων για την αντιμετώπιση της τρομοκρατίας είναι η εισχώρηση πρακτόρων των μυστικών υπηρεσιών σ' αυτές τις οργανώσεις με σκοπό την αποκάλυψή τους. Κάτι τέτοιο βεβαίως δεν είναι εύκολο να πραγματοποιηθεί, αν και ορισμένοι ισχυρίζονται ότι δε χρειάζεται η εισχώρηση μυστικών πρακτόρων για την αποκάλυψη των τρομοκρατών, διότι οι τρομοκράτες ανήκουν στο κράτος και τις μυστικές υπηρεσίες του. Μία τέτοια περίπτωση είναι του Γερμανού Till Meyer, ο οποίος συμμετείχε στην «αντι-ιμπεριαλιστική» πτέρυγα του κινήματος «2 Ιούνη», όπως και του επίσης Γερμανού Bommi Bauman, χωρίς όμως να υπάρχουν ακριβείς πληροφορίες που να επιβεβαιώνουν ότι και οι δύο ήταν πράκτορες της ανατολικογερμανικής μυστικής υπηρεσίας Στάζι (Stasi), απ' τις αρχές της δεκαετίας του '70, δηλαδή απ' την αρχή της δράσης του κινήματος.<sup>231</sup> Προσφάτως έγινε γνωστή και μία αντίστοιχη περίπτωση στους κόλπους του IRA, όταν οι Βρετανοί ανακοίνωσαν ότι ο Αλφρέντο Σκαπατίτσι,

---

<sup>228</sup> Βλ. Δασκαλοπούλου-Λιβαδά Φ. (1998), ό.π., σσ. 27-28.

<sup>229</sup> Βλ. Αδάμ Κ. (6/6/2003), «Έκδοση στις ΗΠΑ ακόμη και χωρίς καταδίκη», *Ελευθεροτυπία*, σ. 5.

<sup>230</sup> Βλ. Στρασβούργο (16/7/2002), «Χάρτα για τα δικαιώματα του τρομοκράτη», *Ελευθεροτυπία*, σσ. 20, 45 και Ζέρβας Χ. (22/7/2002), «Οι «τρομονόμοι» περιορίζουν τα δικαιώματα των κατηγορουμένων», *Ελευθεροτυπία*, σ. 49.

<sup>231</sup> Βλ. Moroni P. (2002), *Μιλώντας για τον ένοπλο αγώνα*, *Ελευθεριακή Κουλτούρα*, Αθήνα, σ. 18.



προσωπικός φίλος του Τζέρι Άνταμς (ηγέτης του Σιν Φέιν, πολιτική πτέρυγα του IRA) και Νο 2 της οργάνωσης υπήρξε κατάσκοπός τους επί 25 χρόνια.<sup>232</sup> Πολλοί είναι εκείνοι που δεν πιστεύουν κάτι τέτοιο, ενώ ο περίγυρός του το διέψευσε απερίφραστα, χωρίς όμως κανείς να είναι βέβαιος αν είναι αλήθεια ή ψέματα.

Στη χώρα μας η αντιμετώπιση της τρομοκρατίας δε διαφέρει σε τίποτα απ' τις άλλες χώρες του λεγόμενου δυτικού κόσμου και ιδίως της Ε.Ε. στην οποία και ανήκει και της οποίας τις συνθήκες έχει υπογράψει (Σένγκεν, Μάαστριχτ κ.ά.). Επίσης έχει υπογράψει και μία σειρά διεθνών συμβάσεων όπως «για την καταστολή της παρανόμου καταλήψεως αεροσκαφών» (Χάγη, 1970), «κατά της σύλληψης ομήρων» (Ν. Υόρκη, 1979), «για την καταστολή της τρομοκρατίας» (Στρασβούργο, 1977), «για τη σήμανση των πλαστικών εκρηκτικών με σκοπό τον εντοπισμό τους» (Μόντρεαλ, 1991) κ.ά., ενώ βεβαίως συμμετέχει και στην εσχάτως υπογραφείσα συμφωνία ανάμεσα στις Η.Π.Α. και την Ε.Ε. για την έκδοση κατηγορουμένων για πάσης φύσεως αδικήματα. Στο εσωτερικό της χώρας μας η τρομοκρατία αντιμετωπίστηκε με τη θέσπιση τριών νόμων απ' το 1978 ως σήμερα. Ο πρώτος νόμος με τίτλο «περί καταστολής της τρομοκρατίας και προστασίας του Δημοκρατικού Πολιτεύματος» (774/1978) ψηφίστηκε επί κυβερνήσεως Ν.Δ. και ξεσήκωσε θύελλα αντιδράσεων απ' την αντιπολίτευση που θεωρούσε ότι οι υπάρχοντες νόμοι ήταν αρκετοί καθώς επίσης και ότι δεν οριζόταν σαφώς η τρομοκρατία. Ο νόμος αυτός αδράνησε όταν το ΠΑ.ΣΟ.Κ. ανέλαβε τη διακυβέρνηση της χώρας το 1981 και τελικά καταργήθηκε το

---

<sup>232</sup>Βλ. Ζαχιώτη Γ. (18/5/2003), «Τόσο φίλος όσο και κατάσκοπος», *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*.

1983.<sup>233</sup> Ο δεύτερος νόμος «Για την προστασία της κοινωνίας απ' το οργανωμένο έγκλημα» (1916/1990) ψηφίστηκε πάλι από κυβέρνηση της Ν.Δ. και προκάλεσε μεγαλύτερες αντιδράσεις από τον προηγούμενο, διότι περιείχε μία διάταξη (Άρθρο 6) που έδινε το δικαίωμα στον επ' αυτών των θεμάτων αρμόδιο εισαγγελέα ν' απαγορεύει τη δια του τύπου και των Μ.Μ.Ε. δημοσίευση ανακοινώσεων, προκηρύξεων κ.ά. δηλώσεων, δικαίωμα που θεωρήθηκε ότι καταστρατηγεί το άρθρο 14 (παράγραφος 2) του Συντάγματος περί ελευθερίας του τύπου. Είναι δε χαρακτηριστικό ότι στο συγκεκριμένο νόμο δεν υπάρχει ούτε μία αναφορά της λέξης τρομοκρατία ή παραγώγων της. Τελικώς κι αυτός ο νόμος καταργήθηκε με την επάνοδο του ΠΑ.ΣΟ.Κ. στην εξουσία στις 28/12/1993.<sup>234</sup> Ο τρίτος νόμος(2928/2001), «Τροποποίηση διατάξεων του Ποινικού Κώδικα και του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας και άλλες διατάξεις για την προστασία του πολίτη από αξιόποινες πράξεις εγκληματικών οργανώσεων», ψηφίστηκε επί κυβερνήσεως ΠΑ.ΣΟ.Κ. βρίσκεται σήμερα σε ισχύ χωρίς ούτε σ' αυτόν ν' αναφέρεται κάπου η λέξη τρομοκρατία ή παράγωγά της, κάνει λόγο μόνο για εγκληματική οργάνωση, ενώ εισάγει και ορισμένα νέα μέτρα, όπως μέτρα επιείκειας για τους μεταμεληθέντες συλληφθέντες και ανάλυση D.N.A. για την ταυτοποίηση του δράστη ενός εγκλήματος.

Απ' όσα αναφέραμε γίνεται αντιληπτό ότι και η ελληνική αντιμετώπιση της τρομοκρατίας εντάσσεται στο διεθνές κλίμα ταύτισης οργανωμένου εγκλήματος και τρομοκρατίας και βεβαίως είναι κι εδώ αισθητή η απουσία

---

<sup>233</sup> Βλ. Μπόση, Μ. (1996), *Ελλάδα και Τρομοκρατία*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, σσ. 149-151.

<sup>234</sup> Βλ. Μπόση, Μ. (1996), ό.π., σσ. 154-161.

ορισμού της τρομοκρατίας. Σύμφωνα πάντως με ορισμένα δημοσιεύματα<sup>235</sup> προετοιμάζεται ένας νέος νόμος για την τρομοκρατία, ο οποίος θα ορίζει τις τρομοκρατικές πράξεις ως εξής: «Τιμωρείται ως τρομοκρατική πράξη η τέλεση ενός ή περισσότερων εγκλημάτων απ' τα προβλεπόμενα στον οικείο κατάλογο (δεν έχει διαμορφωθεί ακόμα) όταν η τέλεση αυτή, αντικειμενικά μεν λαμβάνει χώρα με τρόπο ή σε έκταση ή υπό συνθήκες τέτοιες που να είναι δυνατόν να βλάψουν μία χώρα ή ένα διεθνή οργανισμό. Υποκειμενικά δε όταν ο δράστης της πράξεως αποσκοπεί είτε στο σοβαρό εκφοβισμό ενός πληθυσμού είτε στον παράνομο εξαναγκασμό μίας δημόσιας αρχής ή ενός διεθνούς οργανισμού να εκτελέσει οποιαδήποτε πράξη ή να απόσχει απ' την εκτέλεσή της, είτε στη σοβαρή αποσταθεροποίηση ή στην καταστροφή των θεμελιωδών συνταγματικών, πολιτικών, οικονομικών ή κοινωνικών δομών μίας χώρας ή ενός διεθνούς οργανισμού.

---

<sup>235</sup> Βλ.Μανή,Μ.(8/12/2002), «Νόμος για τη νέα γενιά ενόπλων», *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, σ. 16.

**ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ: Η ΜΕΘΟΔΟΣ: ΑΝΑΛΥΣΗ**  
**ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ**

---

## Κεφάλαιο Τρίτο: Η μέθοδος: ανάλυση περιεχομένου

Σ' αυτό το κεφάλαιο θα αναφερθούμε στη μέθοδο την οποία θα χρησιμοποιήσουμε παράλληλα, όπως εξαρχής δηλώσαμε, με το τριαδικό μοντέλο την οποία εφαρμόζουμε προκειμένου να μελετήσουμε το φαινόμενο της τρομοκρατίας και ειδικότερα την οργάνωση «17 Νοέμβρη».

Η μέθοδος αυτή είναι η ανάλυση περιεχομένου των προκηρύξεων της «17 Νοέμβρη». Η ανάλυση περιεχομένου είναι μία μέθοδος ελεγχόμενης επεξεργασίας της πληροφορίας που περιέχεται στα κείμενα,<sup>236</sup> ένα σύνολο τεχνικών ανάλυσης που έχει σκοπό να μας δώσει «δείκτες», οι οποίοι να επιτρέπουν την επαγωγή πληροφοριών σχετικών με τις συνθήκες παραγωγής και πρόσληψης των μηνυμάτων.<sup>237</sup>

Κατά μία έννοια η ανάλυση περιεχομένου είναι τόσο παλιά όσο και η ανάγνωση, πρόκειται όμως για μία επιστημονική μέθοδο που έχει αναπτυχθεί και αναπτύσσεται περισσότερο προκειμένου να περιγράψει τις διάφορες όψεις του περιεχομένου της επικοινωνίας.<sup>238</sup> Ως μέθοδος ξεκίνησε και αναπτύχθηκε απ' τους ειδικούς στην επικοινωνία, αλλά δεν υπάρχει αμφιβολία ότι σχετίζεται και με άλλα πεδία επίσης και εφαρμόζεται πέραν των κειμένων και σε έργα ζωγραφικής, γλυπτικής, μουσικής ακόμα και κοινωνικής συμπεριφοράς.<sup>239</sup> Στόχος της ανάλυσης περιεχομένου είναι α) η περιγραφή του περιεχομένου, β) η συναγωγή γνώσεων και συμπερασμάτων αναφορικά με τις συνθήκες παραγωγής ή αποδοχής και ερμηνείας του

---

<sup>236</sup> Βλ. Maingueneau D. (χ.χ.), *Εισαγωγή στις μεθόδους της ανάλυσης του λόγου*, Hachette Universite', σ. 8.

<sup>237</sup> Βλ. Bardin L. (1977), *Η ανάλυση περιεχομένου*, P.U.F., σ. 43.

<sup>238</sup> Βλ. Berelson B. (1952), *Content Analysis in communication research*, HAFNER PRESS, USA, σ. 13.

μηνύματος, γ) και τα δύο με τρόπο είτε ποσοτικό είτε ποιοτικό.<sup>240</sup> Εμείς στην εργασία μας θα ακολουθήσουμε την περιγραφική-ποιοτική ανάλυση περιεχομένου, αν και η συγκεκριμένη τεχνική δέχεται αρκετές επικρίσεις περί εγκυρότητας και αξιοπιστίας, κυρίως απ' όσους ακολουθούν την ποσοτική ανάλυση περιεχομένου. Βεβαίως η ποιοτική ανάλυση περιεχομένου είναι οίονει ποσοτική, χρησιμοποιεί λιγότερο τυποποιημένες κατηγορίες απ' την ποσοτική, χρησιμοποιεί πιο περίπλοκα θέματα κ.ά.<sup>241</sup> Αν στη διαδικασία της επικοινωνίας εξετάζουμε το τί λέει κάποιος, σε ποιόν, πώς και με ποιό αποτέλεσμα, το περιεχόμενο της ανάλυσης είναι το τι λέει κάποιος.<sup>242</sup> Έτσι λοιπόν στην εργασία μας εξετάζουμε το τί λέει η οργάνωση «17 Νοέμβρη» μέσω των γραπτών κειμένων της, των προκηρύξεων, κάνοντας όπως προείπαμε χρήση της ποιοτικής ανάλυσης περιεχομένου, θεωρώντας ότι ποσοτικά στοιχεία επί των κατηγοριών της ανάλυσης και πληθώρα στατιστικών δε θα είχαν να προσφέρουν ιδιαίτερος σ' ένα τέτοιο θέμα ιστορικο-κοινωνικό.

### **3.1 Το δείγμα**

Το δείγμα το οποίο χρησιμοποιήσαμε για την ανάλυση περιεχομένου είναι οι προκηρύξεις της οργάνωσης «17 Νοέμβρη» από το βιβλίο των εκδόσεων «Κάκτος» όπου βρίσκονται συγκεντρωμένες υπό τον τίτλο «17N, οι προκηρύξεις 1975-2002». Σ' αυτό το βιβλίο περιλαμβάνονται 84 προκηρύξεις απ' όλα τα χρόνια δράσης της οργάνωσης που είτε βρέθηκαν σε τόπους επιθέσεων είτε στάλθηκαν σε διάφορα Μ.Μ.Ε. Απ' αυτές τις 84

---

<sup>239</sup>Βλ. Shapiro G., Markoff J. (1998), *Revolutionary demands, a content analysis of the cahiers de doléances of 1789*, Stanford University Press, California, σ. 18.

<sup>240</sup> Βλ. Σακαλάκη Μ. (2001), *Εισαγωγή στην Κοινωνική Ψυχολογία*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, σ. 478.

<sup>241</sup> Βλ. Berelson, B. (1952), ό.π., σ.σ. 114-134.

εμείς χρησιμοποιούμε τις 76 καθώς ένας εκ των κατηγορουμένων ως μέλος της «17 Νοέμβρη», ο Δημήτρης Κουφοντίνας, με επιστολή του απ' τη φυλακή, που δημοσιεύθηκε και στον Τύπο,<sup>243</sup> προς τις εκδόσεις «Κάκτος» δήλωσε ότι έξι εκ των προκηρύξεων που περιλαμβάνονται στο βιβλίο είναι κατασκευάσματα των μυστικών υπηρεσιών (50<sup>η</sup>, 52<sup>η</sup>, 58<sup>η</sup>, 60<sup>η</sup>, 61<sup>η</sup>, 63<sup>η</sup>), ενώ δύο που στάλθηκαν μετά τις πρώτες συλλήψεις των φερομένων ως μελών της οργάνωσης (83<sup>η</sup>, 84<sup>η</sup>) δεν είναι γραμμένες απ' τη «17N». Σ' αυτές προσθέτουμε μία ακόμα που εστάλη το Μάρτιο του '76 στη γαλλική εφημερίδα Liberation σχετικά με την εκτέλεση Γουέλς και βρίσκεται στο βιβλίο του Γ. Καράμπελα «Το Ελληνικό Αντάρτικο των Πόλεων» (εκδ. Γραφές, σσ. 35-37), άρα συνολικά έχουμε 77 προκηρύξεις.

Οι λόγοι που αποδεχόμαστε αυτό το δείγμα είναι τρεις: **(α)** ο συγκεκριμένος κατηγορούμενος είναι ο μόνος που ευθαρσώς έχει αναλάβει την ευθύνη (την πολιτική όπως ισχυρίζεται) ύπαρξης και δράσης της οργάνωσης καθώς και της συμμετοχής του ως το τέλος, **(β)** κανείς εκ των συγκατηγορουμένων του δεν τον διέψευσε ως σήμερα πάνω σ' αυτό το ζήτημα και **(γ)** ούτε καν οι ίδιες οι αρχές (μυστικές υπηρεσίες, αστυνομία) τον διέψευσαν παρά το ότι η επιστολή του δημοσιεύθηκε στον Τύπο, έγινε ευρέως γνωστή και έκτοτε συνοδεύει και τις νέες εκδόσεις του βιβλίου.

Το δείγμα ασφαλώς είναι αρκετά μεγάλο και αυτό είχε μία ιδιαίτερη δυσκολία στον εντοπισμό των απαιτούμενων στοιχείων που αναζητούσαμε καθώς παρότι η ποσοτικοποίηση απουσίαζε, η μελέτη και η καταγραφή των στοιχείων ήταν χρονοβόρα και επίπονη. Γι' αυτό το λόγο επιλέξαμε λίγες κατηγορίες, σχετικές πάντα με το θέμα μας, έτσι ώστε να είναι ευχερέστερη η

---

<sup>242</sup> Βλ. Berelson B. (1952), ό.π., σ. 13.

διαχείριση του υλικού και να οδηγηθούμε κατά τρόπο ασφαλή – όσο αυτό είναι δυνατό – σε εποικοδομητικά και όσο γίνεται αντικειμενικά συμπεράσματα. Βεβαίως, τα όποια στοιχεία εξήχθησαν δε διεκδικούν το απόλυτο της ορθότητας και όπως είναι φυσικό τίθενται υπό τη βάσανο της επιστημονικής αντιπαράθεσης και επανεξέτασης.

Η μονάδα καταγραφής που χρησιμοποιούμε είναι ένας συνδυασμός ανάλογα με το υλικό που διαθέσαμε και τις υπό ανάλυση κατηγορίες και περιλαμβάνει τη λέξη, τη φράση και σπανιότερα την πρόταση.<sup>244</sup> Έχουμε ήδη τονίσει ότι βασικός μας στόχος με την ανάλυση περιεχομένου των προκηρύξεων ήταν μία περιγραφική – ποιοτική προσέγγιση του λόγου της οργάνωσης, που μας παρείχε απ' τη μία μεριά ενισχυτικά ως προς την υπόθεσή μας στοιχεία και απ' την άλλη ορισμένες πληροφορίες σχετικά με την ταυτότητα αυτής της οργάνωσης που από πολλούς έχει χαρακτηριστεί ως «οργάνωση-φάντασμα». Συνεπώς απ' τη στιγμή που αποφύγαμε τα ποσοτικά – στατιστικά στοιχεία και χρησιμοποιήσαμε την ποιοτική μορφή της ανάλυσης περιεχομένου που έχει μία μεγαλύτερη ευελιξία, γνωρίζαμε τον κίνδυνο της κριτικής – που κατά τη γνώμη μας υπάρχει σ' όλες τις επιστήμες – θεωρήσαμε όμως ότι αυτή η μορφή (ποιοτική – περιγραφική) ήταν η καταλληλότερη για το θέμα μας και τους στόχους που είχαμε θέσει.

### **3.2 Οι κατηγορίες**

Οι κατηγορίες τις οποίες χρησιμοποιήσαμε στην ανάλυση περιεχομένου των προκηρύξεων της «17 Νοέμβρη» είναι επτά, εκ των

---

<sup>243</sup>Βλ.ΜαρνέλλοςΓ.(12/12/2002),«Κουφοντίνας:6 ροκηρύξεις έργο των μουσικών υπηρεσιών», *Ελευθεροτυπία*, σ. 47.



οποίων οι πέντε σχετίζονται με την βασική μας υπόθεση ότι η «17 Νοέμβρη» είναι ενεργός μειονότητα βάσει του τριαδικού μοντέλου μειονοτικής επιρροής και οι άλλες δύο με περαιτέρω στοιχεία της ταυτότητας της οργάνωσης κοινωνικά και ιδεολογικο-πολιτικά. Βεβαίως και οι πέντε κατηγορίες που αναφέρονται στα της υπόθεσής μας περί ενεργού μειονότητας σχετίζονται με την ταυτότητα της οργάνωσης και δη τη μειονοτική.

Οι κατηγορίες που αναφέρονται στη μειονοτική ταυτότητα είναι:

**(1) «Οι κοινωνικο-πολιτικοί στόχοι της 17N».** Σ' αυτή την κατηγορία

αναφερόμαστε στο πού στοχεύει η «17 Νοέμβρη» με τις πράξεις της. Οι στόχοι της χωρίζονται σε «*αποδιοργανωτικούς*» δηλαδή τι είναι αυτό που επιθυμεί ν' ανατρέψει η οργάνωση (π.χ. κατάργηση MAT-MEA, αλλαγή οικονομικής πολιτικής κ.ά.) και σε «*οργανωτικούς*» δηλαδή τι θέλει να φέρει στη θέση του ανατραπέντος καθεστώτος (π.χ. Λαϊκή Εξουσία, Σοσιαλισμός κ.ά.). Ονομάζουμε αυτούς τους στόχους της οργάνωσης κοινωνικο-πολιτικούς, για να τους διαχωρίσουμε απ' τους επιχειρησιακούς, δηλαδή ποιους χτυπούσε η «17 Νοέμβρη» στα 27 χρόνια της δράσης της στους οποίους επίσης θ' αναφερθούμε στο τέταρτο κεφάλαιο, ξέχωρα όμως απ' την ανάλυση περιεχομένου.

**(2) «Οι προτάσεις της 17N».** Στη δεύτερη κατηγορία τοποθετούμε τις

*προτάσεις της οργάνωσης*, δηλαδή λύσεις συγκεκριμένες σε ζητήματα που θεωρεί σημαντικά, που είναι όμως ειδικότερες απ' τους κοινωνικο-πολιτικούς στόχους που προαναφέραμε (π.χ. η διοίκηση των εργοστασίων από εργάτες, η δημιουργία αστυνομικών σωμάτων απ' το λαό κ.ά.).

---

<sup>244</sup> Βλ. Krippendorf K.(1985), *Content Analysis, an introduction to its methodology*, Sage

**(3) «Οι κοινωνικοί αντίπαλοι της 17N».** Στην κατηγορία αυτή τοποθετούμε τους *κοινωνικούς αντιπάλους* της οργάνωσης, όπως προκύπτουν απ' τα κείμενά της είτε σε «θεωρητικό» (π.χ. καπιταλισμός) είτε σε «πρακτικό» επίπεδο (π.χ. αστυνομία, κυβέρνηση).

**(4) «Η στάση της «17N» απέναντι στην εξουσία».** Σ' αυτή την κατηγορία μελετάμε το λεξιλόγιο που χρησιμοποιεί η «17 Νοέμβρη» προς την εξουσία, δηλαδή τους κοινωνικούς της αντιπάλους, το οποίο και χωρίζουμε σε δύο είδη: (α) *Επιθετικό – υβριστικό* και (β) *Ειρωνικό*. Βεβαίως πέραν της ανάλυσης μελετάμε και τις ενέργειες που έχει διαπράξει κατά φορέων της εξουσίας σε συνδυασμό με το λεξιλόγιο.

**(5) «Η στάση της «17N» απέναντι στον πληθυσμό».** Και σ' αυτή την κατηγορία εξετάζουμε το *λεξιλόγιο* που χρησιμοποιεί η οργάνωση *απευθυνόμενη στον πληθυσμό*, επίσης σε συνδυασμό με το αν και ποιες ενέργειες έχει διαπράξει εναντίον του.

Οι κατηγορίες εκείνες οι οποίες αναφέρονται σε κοινωνικά και ιδεολογικο-πολιτικά στοιχεία της ταυτότητας της «17 Νοέμβρη» είναι οι εξής δύο:

**(1) «Ο αυτο-προσδιορισμός της 17N».** Στην κατηγορία αυτή αναζητάμε τον τρόπο με τον οποίο προσδιορίζεται η οργάνωση μέσω των κειμένων της, δηλαδή που κατατάσσει τον εαυτό της τόσο κοινωνικά-ταξικά (π.χ. «είμαστε απλοί λαϊκοί αγωνιστές»), όσο και ιδεολογικο-πολιτικά (π.χ. «είμαστε τμήμα της επαναστατικής αριστεράς» κ.ά.).

**(2) «Οι «ηγέτες» της αριστεράς».** Στην τελευταία αυτή κατηγορία εξετάζουμε αν και σε ποιο βαθμό η «17 Νοέμβρη» αναφέρεται σε

διάφορους θεωρητικούς, διανοούμενους ή πολιτικούς της αριστεράς και με ποιο τρόπο γίνεται αυτό (θετικό ή αρνητικό) εξαιτίας του γεγονότος ότι πολύς λόγος γίνεται για το αν η οργάνωση ανήκε ιδεολογικά στην αριστερά.

Η «17 Νοέμβρη» στα 27 χρόνια δράσης της συνέγραψε και απέστειλε 77 προκηρύξεις (1<sup>η</sup>: 24/12/1974, 77<sup>η</sup>: Ιούνιος 2001), κάποιες εκ των οποίων ήταν πολυσέλιδες, άλλες είχαν τη μορφή φειγβολάν, ορισμένες αφήνονταν στο σημείο της επίθεσης, άλλες αποστέλλονταν στα Μ.Μ.Ε. και άλλες τοποθετούνταν σε κάδους σκουπιδιών και ειδοποιούνταν κυρίως τα Μ.Μ.Ε. για να τις παραλάβουν. Προκύπτει συνεπώς ότι όλα αυτά τα χρόνια η «17 Νοέμβρη» έστελνε κατά μέσο όρο 2,8 προκηρύξεις το χρόνο .

Απ' αυτές τις προκηρύξεις ορισμένες αποστέλλονταν έπειτα από κάποια ενέργεια της οργάνωσης, συνήθως την ίδια ημέρα, προκειμένου να αιτιολογήσει την πράξη της και να εκθέσει τις απόψεις της (40 από τις 77), ενώ άλλες (37 από τις 77) αποστέλλονταν χωρίς προηγουμένως να έχει τελεστεί κάποια ενέργεια της οργάνωσης είτε για λόγους διευκρινιστικούς σχετικά με προηγούμενη ενέργεια είτε ως απάντηση σε δημοσιεύματα στον Τύπο που κατά τη γνώμη της «17 Νοέμβρη» ήταν ψευδή και συκοφαντικά, είτε τέλος για το σχολιασμό της τρέχουσας πολιτικο-κοινωνικής πραγματικότητας .

Οι περισσότερες προκηρύξεις στάλθηκαν το 1989, χρονιά βεβαίως σημαντικών πολιτικών εξελίξεων στη χώρα μας, 13 στον αριθμό, και ακολουθούν τα δύο έτη προ και μετά αυτής της χρονιάς με 9 (1988) και 8 (1990) και ακολούθως τα έτη 1991, 1992 με επτά προκηρύξεις στο καθένα.

Απ' τα 27 χρόνια της δράσης της μόνο στη διάρκεια έξι εξ αυτών δεν έστειλε καμία προκήρυξη (1978, 1979, 1982, 1993, 1996, 2002). (Πιν. 2).

#### ΟΙ ΠΡΟΚΗΡΥΞΕΙΣ ΤΗΣ «17Ν» ΑΝΑ ΕΤΟΣ ΔΡΑΣΗΣ

ΕΤΟΣ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΠΡΟΚΗΡΥΞΕΩΝ
1975	2
1976	2
1977	1
1978	-
1979	-
1980	1
1981	1
1982	-
1983	1
1984	2
1985	4
1986	4
1987	5
1988	9
1989	13
1990	8
1991	7
1992	7
1993	-

ΕΤΟΣ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΠΡΟΚΗΡΥΞΕΩΝ
1994	2
1995	2
1996	-
1997	1
1998	1
1999	1
2000	2
2001	1
2002	-
Σύνολο	77

**Πίνακας 2.**

Αν χωρίσουμε το συνολικό αυτό διάστημα δράσης της «17 Νοέμβρη» βάσει των κυβερνήσεων που υπήρχαν στη χώρα, τότε καταλήγουμε στο αποτέλεσμα 42 προκηρύξεις να έχουν αποσταλεί επί κυβερνήσεων του ΠΑ.ΣΟ.Κ. (1981-1989: 32, 1993-2002:10), 28 επί κυβερνήσεων Νέας Δημοκρατίας (1975-1981:7, 1990-1993:21) και 7 την περίοδο 1989-1990 επί προσωρινών και οικουμενικών κυβερνήσεων (Πιν. 3). Το χρονικό διάστημα, το οποίο αναλύεται σ' αυτό τον Πίνακα σε σχέση με τις κυβερνήσεις που Νοέμβρη», δηλαδή από 23/12/1975 ως 29/6/2002 και όχι τα έτη διακυβέρνησης απ' τα δύο μεγάλα κόμματα (ΠΑ.ΣΟ.Κ. και Ν.Δ.). Γι' αυτό το λόγο αφαιρούμε το έτος 1974 (έτος διακυβέρνησης απ' τη Ν.Δ.) και ό,τι ακολουθεί το 2002 (διακυβέρνηση ΠΑ.ΣΟ.Κ.). Επίσης δε λαμβάνουμε ως τελευταίο έτος το 2001 που απεστάλη η τελευταία προκήρυξη (Ιούνιος), διότι

(α) σ' αυτή την προκήρυξη η «17 Νοέμβρη» δε δήλωσε ότι σταματάει τη δράση της, όπως ο Επαναστατικός Λαϊκός Αγώνας (Ε.Λ.Α.) το 1995 και (β) διότι στις 29/6/2002 ακολούθησε η σημαδιακή πλέον ενέργεια της οργάνωσης που οδήγησε στη σύλληψη των φερομένων ως μελών της, ενέργεια που δηλώνει φυσικά ότι δεν είχε καμία πρόθεση ν' αυτοδιαλυθεί. Συνεπώς αυτό που πράττουμε σ' αυτό τον Πίνακα είναι ουσιαστικά να χωρίσουμε το συνολικό διάστημα δράσης της «17 Νοέμβρη» σε χρονικές περιόδους βάσει των κυβερνήσεων που υπήρχαν. Βεβαίως αν και σε απόλυτους αριθμούς οι περισσότερες προκηρύξεις στάλθηκαν επί ΠΑ.ΣΟ.Κ. – γεγονός που αιτιολογείται απ' τα περισσότερα χρόνια διακυβέρνησης αυτού του κόμματος – εντούτοις σε μέσους όρους υπάρχει σχετική ισορροπία με τη Ν.Δ. να «προηγείται» ελαφρά.

<b>ΟΙ ΠΡΟΚΗΡΥΞΕΙΣ ΤΗΣ «17 ΝΟΕΜΒΡΗ»</b>		
Χρονικό Διάστημα	Κυβέρνηση	Αριθμός Προκηρύξεων
1975-1981	Ν.Δ.	7
1981-1989	ΠΑ.ΣΟ.Κ.	32
1989-1990	Προσωρινή – Οικουμενική Κυβέρνηση	7
1990-1993	Ν.Δ.	21
1993-2002	ΠΑ.ΣΟ.Κ.	10
Σύνολο: Ν.Δ.: 28		77
ΠΑ.ΣΟ.Κ.: 42		
Προσωρινή – Οικουμενική: 7		

**Πίνακας 3.**

Είπαμε προηγουμένως ότι αν συγκρίνουμε με μέσους όρους τις προκηρύξεις που εστάλησαν επί κυβερνήσεων ΠΑ.ΣΟ.Κ. και Ν.Δ. διαπιστώνουμε ότι επί Ν.Δ. στέλνονταν 3,1 προκηρύξεις κατά μέσο όρο, ενώ επί ΠΑ.ΣΟ.Κ. 2,47 προκηρύξεις (Πίν. 4), αν και σε απόλυτους αριθμούς επί ΠΑ.ΣΟ.Κ. στάλθηκαν 42 και επί Ν.Δ. 28 προκηρύξεις.

Αν και η σύγκριση με μέσους όρους θεωρείται σ' αυτή την περίπτωση πιο αξιόπιστη λόγω της διαφοράς που υφίσταται στα χρόνια διακυβέρνησης (ΠΑ.ΣΟ.Κ. 17, Ν.Δ. 9), εξηγείται αυτή η ανεπαίσθητη κατά τη γνώμη μας διαφορά περίπου μισής προκήρυξης ανά έτος (0,6) **(α)** Κατ' αρχήν απ' το γεγονός ότι η Ν.Δ. σχημάτισε πρώτη κυβέρνηση ύστερα απ' τη δικτατορία που σημαίνει ότι το κλίμα δεν είχε πλήρως εξομαλυνθεί, **(β)** Αυτό αποδεικνύεται κι απ' το γεγονός ότι ο οργάνωση έδωσε μία «περίοδο χάριτος» στο ΠΑ.ΣΟ.Κ. το 1981 για να εφαρμόσει το σοσιαλιστικό του πρόγραμμα (ενέργεια μετά από 4 σχεδόν χρόνια, προκήρυξη μετά από 2 σχεδόν χρόνια) και **(γ)** Απ' το γεγονός ότι η Ν.Δ. ήταν κυβέρνηση κατά την παραχώδη περίοδο 1989-1990 και εξής (σκάνδαλο Κοσκωτά, νόμος κατά της τρομοκρατίας, συνεργασία Ν.Δ. – Αριστεράς, απανωτές εκλογικές αναμετρήσεις).

<b>ΑΝΑΛΟΓΙΑ ΠΡΟΚΗΡΥΞΕΩΝ – ΕΤΩΝ ΔΡΑΣΗΣ «17Ν»</b>			
<b>ΣΕ ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΙΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΙΣ ΠΑ.ΣΟ.Κ.-Ν.Δ.</b>			
<b>ΚΟΜΜΑ</b>	<b>ΠΡΟΚΗΡΥΞΕΙΣ</b>	<b>ΕΤΗ</b>	<b>Μ.Ο.</b>
ΠΑ.ΣΟ.Κ.	42	17	2,47
Ν.Δ.	28	9	3,1

**Πίνακας 4.**

Κατά την προσωπική μας άποψη λοιπόν αυτή η διαφορά είναι τελείως ασήμαντη και δεν προσφέρεται – ευτυχώς – για εικασίες και για τη δημιουργία μύθων. Υπογραμμίζουμε βεβαίως ότι τα ακριβή χρόνια δράσης της «17 Νοέμβρη» είναι 26,5, χρησιμοποιούμε όμως τα 27 ως αριθμό χωρίς κάτι τέτοιο να αλλοιώνει τους αριθμούς που παραθέτουμε στους προηγούμενους πίνακες, για λόγους κυρίως πρακτικούς.



## **ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ: Η ΣΥΓΚΡΟΥΣΗ**

---

## **ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ: Η Σύγκρουση**

Εισερχόμαστε λοιπόν σ' αυτό το σημείο στο τέταρτο κεφάλαιο της εργασίας μας στο οποίο και θα υποστηρίξουμε την υπόθεσή μας, ότι η οργάνωση «17 Νοέμβρη» είναι ενεργός μειονότητα σύμφωνα με το τριαδικό μοντέλο μειονοτικής επιρροής, μέσω της επεξεργασίας του θεωρητικού μοντέλου, που έχουμε ήδη παρουσιάσει στο πρώτο κεφάλαιο και της ταυτόχρονης παράθεσης στοιχείων απ' την ανάλυση περιεχομένου των προκηρύξεων της «17 Νοέμβρη».

Θέσαμε σ' αυτό το κεφάλαιο τον τίτλο «Η σύγκρουση» διότι σύμφωνα με τις θεωρίες για τη μειονοτική επιρροή η σύγκρουση, η κοινωνική σύγκρουση εν προκειμένω, αποτελεί ένα κεντρικό σημείο στις διαδικασίες μειονοτικής επιρροής. Εκείνο δηλαδή που μία πλειονότητα το αντιλαμβάνεται με όρους προβλήματος, μία μειονότητα μπορεί να το αντιλαμβάνεται με όρους σύγκρουσης και αντίθεσης.<sup>245</sup> Η σύγκρουση συνεπώς είναι ένα κεντρικό σημείο, όπως έχουμε ξανατονίσει, στην προσπάθεια μία μειονότητας να επηρεάσει και γι' αυτό το λόγο τη θέσαμε ως τίτλο.

Ο όρος της σύγκρουσης περιλαμβάνει ένα ευρύ φάσμα φαινομένων από το διάλογο, τη διαπραγμάτευση, την απόκλιση, τη διαφορά, την αντιπαλότητα ως τις ακραίες μορφές της διαφθοράς, της βίας, του πραξικοπήματος, της δολοφονίας και του πολέμου. Θα μπορούσαμε λοιπόν να ορίσουμε τη σύγκρουση ως μία κοινωνιοψυχολογική κατάσταση στην οποία εμπλέκονται τα άτομα ή οι ομάδες όταν υπάρχει διαφορά (πραγματική

---

<sup>245</sup> Βλ. Perez J.A., Mugny G. (1996), *Η θεωρία της επεξεργασίας της σύγκρουσης*, Οδυσσέας, Αθήνα, σ. 19.

ή συμβολική) μεταξύ τους, η οποία μπορεί να λάβει τη μορφή κοινωνικών κανόνων, στόχων, συμφερόντων, προσδοκιών, αξιών, πεπιοθήσεων κτλ.<sup>246</sup>

Πολλοί είναι εκείνοι οι οποίοι κατά καιρούς έχουν μελετήσει κι έχουν μιλήσει για τη σύγκρουση είτε από κοινωνιολογική είτε από κοινωνιοψυχολογική σκοπιά. Ένας εξ' αυτών είναι και ο Gonn (1971) ο οποίος αναφερόμενος στα χαρακτηριστικά των συγκρούσεων και εμπνεόμενος απ' τη θεωρία των παγνίων διακρίνει τις συγκρούσεις σε μηδενικές (zero-sum conflict) και μη-μηδενικές (non-zero-sum conflict). Οι μηδενικές είναι αυτές που οι πρωταγωνιστές έχουν εντελώς αντίθετες προτιμήσεις ή συμφέροντα, χωρίς να υπάρχει η δυνατότητα συνεργασίας, ενώ στις μη-μηδενικές η δυνατότητα συνεργασίας είναι υπαρκτή. Επίσης ο Gonn χωρίζει τις συγκρούσεις βάσει των κινήτρων τους, τα οποία και ανάγει σε δύο κατηγορίες, στο κέρδος και στη διαφύλαξη των κεκτημένων, εκ των οποίων το πρώτο είναι επιθετικό και κινείται προς την απόκτηση, επέκταση ή επίτευξη κάποιου «αντικειμένου», ενώ το δεύτερο είναι αμυντικό και έχει ως στόχο την αποφυγή απώλειας των ήδη κεκτημένων, όταν αυτά τίθενται εν κινδύνω.<sup>247</sup>

Εμείς σ' αυτό το κεφάλαιο χαρακτηρίζουμε τη σύγκρουση ανάμεσα στη «17 Νοέμβρη» και το Ελληνικό καθεστώς, για την οποία θα μιλήσουμε αναλυτικότερα ακολούθως, ως μηδενική σύγκρουση (zero-sum conflict), της οποίας τα κίνητρα είναι επιθετικά και ανάγονται στο όφελος κι αυτό διότι δεν υφίσταται καμία δυνατότητα συνεργασίας μεταξύ των δύο κοινωνικών αντιπάλων, ενώ σαφώς τα κίνητρα της «17 Νοέμβρη» εκκινούν απ' την

---

<sup>246</sup> Βλ. Μαντόγλου Α. (1999), *Κοινωνιοψυχολογικές διαδικασίες μειονοτικής επιρροής και αντιστάσεις στην επιρροή των μειονοτήτων*, (Πανεπιστημιακές Σημειώσεις), Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, (Κείμενο 3), σ. 3.

<sup>247</sup> Βλ. Μαντόγλου Α. (1999), ό.π., Κείμενο 3, σσ. 10-11.

επιθυμία για την επίτευξη ορισμένων σκοπών και την αλλαγή του υπάρχοντος καθεστώτος. Ας πάρουμε όμως τα πράγματα με τη σειρά.

#### **4.1 Η ανάδυση της «17 Νοέμβρη»**

Στις 23 Δεκεμβρίου του 1975 στις έντεκα περίπου το βράδυ συνέβη ένα περιστατικό που έμελλε να σημαδέψει τη νεότερη ιστορία της χώρας μας για 27 ολόκληρα χρόνια. Επρόκειτο για τη δολοφονία του σταθμάρχη της CIA στην Αθήνα Ρίτσαρντ Γουέλς την ώρα που επέστρεφε στο σπίτι του απ' τον κινηματογράφο, από κάποιους αγνώστους ως τότε, που στη συνέχεια έγιναν «γνωστοί» ως «Επαναστατική Οργάνωση 17 Νοέμβρη». Αυτό ήταν το γεγονός με το οποίο αναδύθηκε η «17 Νοέμβρη» στην ελληνική κοινωνία.

Η ανάδυση ως κοινωνιοψυχολογική έννοια χαρακτηρίζεται απ' τον Moscovici απ' τη ρευστότητα των σχέσεων και των κανόνων, απ' την αναζήτηση μίας νέας λύσης στα κοινωνικά προβλήματα, ενώ ο E. Morin υποστηρίζει ότι ανάδυση μπορεί να υπάρξει απ' την παρουσία ενός νέου φαινομένου, το οποίο προκαλεί αναδόμηση των στοιχείων του συστήματος, προκαλεί μία νέα ποιότητα.<sup>248</sup> Βεβαίως προκειμένου ν' αναδυθεί μία μειονότητα πρέπει να συναντήσει μία κοινωνία σε αναστάτωση, εξουσιαζόμενη, που να προσδοκά την απελευθέρωσή της.<sup>249</sup>

Εξετάζοντας την ελληνική ιστορία, διαπιστώνουμε ότι κατ' αρχήν οι ξένες δυνάμεις, προστάτιδες ή μη, έχουν μία μακρά παράδοση άμεσης και έμμεσης εμπλοκής στα ελληνικά πράγματα ήδη απ' την Επανάσταση του 1821. Χώρες όπως η Γαλλία, η Αγγλία και η Ρωσία αρχικά και οι ΗΠΑ στη

---

<sup>248</sup> Βλ. Μαντόγλου Α., Χαραλάμπους Κ. (1998), «Πολιτική Εξουσία και Κοινωνική Επιρροή», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τεύχος 11<sup>ο</sup>, Αθήνα, σσ. 64-65.

συνέχεια θέλησαν να έχουν υπό τον έλεγχό τους τη χώρα μας κυρίως για γεωπολιτικούς λόγους, αφού ο φυσικός πλούτος της χώρας μας δεν περιλαμβάνει πετρέλαιο, διαμάντια, χρυσό και άλλα παρόμοια θύλακτα. Μία δεύτερη διαπίστωση είναι ότι ως το 1974 και πιθανώς ως τα τέλη της δεκαετίας του '80 η ελληνική κοινωνία δοκιμαζόταν συχνά από γεγονότα εσωτερικά ή διεθνή τα οποία σαφέστατα προκαλούσαν αναταραχή στις τάξεις της, άλλοτε μικρότερη κι άλλοτε μεγαλύτερη. Μερικά απ' τα γεγονότα αυτά είναι οι Βαλκανικοί Πόλεμοι που οδήγησαν στην απελευθέρωση ελληνικών εδαφών, ο Α' και ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος, η επώδυνη Μικρασιατική εκστρατεία που οδήγησε στην καταστροφή του 1922, οι τουρκικές εισβολές στην Κύπρο καθώς επίσης και οι κατά καιρούς δικτατορίες (Πάγκαλου, Μεταξά, Παπαδόπουλου), η τριπλή (Ιταλική, Γερμανική, Βουλγαρική) κατοχή του 1941-1944, ο εμφύλιος πόλεμος 1946-1949, η ενδεκαετής διακυβέρνηση της χώρας απ' τη Δεξιά παράταξη (1952-1963) που θεωρείται περίοδος διώξεων κατά των αριστερών και με ισχυρή δράση παρακρατικών μηχανισμών, οι οποίοι έδειξαν την ισχύ τους με τη δολοφονία του βουλευτή της Ε.Δ.Α. Γρηγόρη Λαμπράκη το 1963 και πολλά άλλα. Όλα αυτά τα γεγονότα είχαν ασφαλώς αρνητικές επιπτώσεις στο εσωτερικό της χώρας μας, προκαλούνταν αναταραχές, φόβοι για το μέλλον και συγκρούσεις.

Αναφερθήκαμε σ' αυτά τα ιστορικά γεγονότα προκειμένου να δείξουμε ότι η πολιτική κατάσταση στους κόλπους της ελληνικής κοινωνίας δεν ήταν ομαλή όλη αυτή την ιστορική περίοδο, με κορυφαίο γεγονός το πραξικόπημα των συνταγματαρχών στις 21/4/1967. Η κατάσταση αυτή ήταν

---

<sup>249</sup> Βλ. Moscovici S. (2002), *Η κοινωνία δημιουργός θεών*, Οδυσσέας, Αθήνα, σ. 231.

ιδιαιτέρως οδυνηρή για την ελληνική κοινωνία με συλλήψεις, εξορίες, βασανισμούς και γενικότερα με την επιβολή ενός κλίματος φόβου, απειλών και στέρησης θεμελιωδών δικαιωμάτων. Μέσα σ' αυτό το κλίμα λοιπόν εκφράζονται απόψεις «υπέρ του ένοπλου αγώνα και της δυναμικής σύγκρουσης με το κράτος, του οποίου η φύση είναι βίαιη και χτυπιέται μόνο με τα ίδια μέσα», ακόμα και απ' τον μετέπειτα πρωθυπουργό Α. Παπανδρέου (1973, ιταλική εφημερίδα «il manifesto»)<sup>250</sup> Πιθανολογείται λοιπόν ότι εκείνα τα χρόνια της δικτατορίας συνελήφθη η ιδέα και μορφοποιήθηκε η οργάνωση «17 Νοέμβρη» χωρίς όμως κάτι τέτοιο να μπορεί να τεκμηριωθεί με στοιχεία και χωρίς να έχει επιβεβαιωθεί αυτό από κανέναν απ' τους φερόμενους ως μέλη της «17 Νοέμβρη» που έχουν αποδεχθεί τη συμμετοχή τους στην οργάνωση. Παρόλα αυτά στο βούλευμα που εκδόθηκε για την παραπομπή σε δίκη των συλληφθέντων για συμμετοχή στη «17 Νοέμβρη» ορίζεται ως έτος σύστασης της οργάνωσης το 1973.<sup>251</sup>

Η «17 Νοέμβρη» λοιπόν αναδύεται και εισβάλλει στο ελληνικό κοινωνικό γίγνεσθαι σχεδόν ενάμιση χρόνο ύστερα απ' την αποκατάσταση της δημοκρατίας το καλοκαίρι του 1974 και ενώ έχει ήδη κάνει αισθητή την παρουσία του ο Ε.Λ.Α. Αν λάβουμε υπόψη μας την προαναφερθείσα άποψη του Mosconici περί ανάδυσης, μπορούμε να διαπιστώσουμε μία ρευστότητα στις σχέσεις και τους κανόνες που υπήρχαν εκείνη την εποχή στην ελληνική κοινωνία, η οποία σαφώς βρισκόταν σε κάποια αναστάτωση και εξουσιαζόταν από μία κυβέρνηση που ναι μεν είχε εκλεγεί μ' ένα υψηλό ποσοστό 54,37% (συμπωματικά στις 17/11/1974), από ορισμένους όμως

---

<sup>250</sup> Βλ. Παπαχελάς Α., Τέλλογλου Τ. (2002), *17, Φάκελος 17 Νοέμβρη*, Εστία, Αθήνα, σ. 45.

θεωρείτο ως συνέχεια της δικτατορίας λόγω της δεξιάς ιδεολογίας της, η οποία για ένα σημαντικό μέρος του ελληνικού λαού έχει αρνητικές συμπαραδηλώσεις. Πολλοί φοβόντουσαν για ένα νέο πραξικόπημα, άλλοι θεωρούσαν ότι ο στρατός και η αστυνομία δεν είχαν εκκαθαριστεί από χουντικά υπολείμματα και γενικότερα για όλους τους Έλληνες ήταν νωπές ακόμα οι μνήμες απ' την επτάχρονη δικτατορία. Βεβαίως δε μιλάμε για ένα κλίμα βίαιων συγκρούσεων, συνεχών αναταραχών κλ.π. αλλά μάλλον για ένα κλίμα αναβρασμού, σαφέστατα με μία τάση υπομονής και αναμονής για ένα καλύτερο μέλλον. Εντός αυτού του κλίματος εμφανίζεται ένα νέο φαινόμενο, η «17 Νοέμβρη», πρωτόγνωρο για τα ελληνικά δεδομένα, όχι όμως και για το διεθνές στερέωμα, όπου οι αντίστοιχες οργανώσεις (Ερυθρές Ταξιαρχίες, RAF, Action Directe, CCC κ.ά.) βρίσκονταν στην κορύφωσή τους. Για την ελληνική κοινωνία λοιπόν που ακόμα δεν είχε συνέλθει για τα καλά απ' τον αυταρχισμό και την τρομοκρατία της επτάχρονης χούντας η εμφάνιση αυτής της οργάνωσης προκαλεί σαφέστατα έκπληξη τόσο στο υφιστάμενο καθεστώς όσο και στον ελληνικό λαό. Το ελληνικό καθεστώς έπειτα απ' τη δολοφονία του Ρ. Γουέλς αντιδρά σπασμωδικά και επιβάλλει μετά από 48 ώρες απαγόρευση δημοσίευσης πληροφοριών στον Τύπο, που οδηγεί στη δημιουργία και διασπορά μυθευμάτων περί ξεκαθαρίσματος λογαριασμών μεταξύ CIA και FBI, περί ενέργειας Παλαιστινίων με επικεφαλής τον Κάρλος, το «τσακάλι», περί διπλού πράκτορα Γουέλς και άλλα ευφάνταστα σενάρια.<sup>252</sup> Παρά ταύτα το όνομα «17 Νοέμβρη» είχε γίνει γνωστό στους καθεστωτικούς κύκλους, διότι η οργάνωση έστειλε αμέσως κείμενο με το οποίο αναλάμβανε την ευθύνη γι'

---

<sup>251</sup> Βλ. Κατή Κ. (3/1/2003), «Το βούλευμα», *Ελευθεροτυπία*, σσ. 14-17.

αυτή την ενέργεια, η αστυνομία όμως είχε την πεποίθηση ότι πρόκειται για μία προσπάθεια συκοφάντησης μεταξύ άκρας Δεξιάς και άκρας Αριστεράς με αποστολή ψευδών ανακοινώσεων στα Μ.Μ.Ε.<sup>253</sup>

Απ' την άλλη μεριά ο ελληνικός λαός δε φάνηκε πέραν της εκπλήξεως, να εκδηλώνει κάποια δυσαρέσκεια ή στενοχώρια για το γεγονός. Μάλιστα σε ορισμένους χώρους της εξωκοινοβουλευτικής, και όχι μόνο, αριστεράς η εκτέλεση του Γουέλς, όπως και του Ε. Μάλλιου ένα χρόνο αργότερα, προκάλεσε αισθήματα ευφορίας λόγω της συνεχούς εμπλοκής των ΗΠΑ στις ελληνικές υποθέσεις. Είναι χαρακτηριστικό ότι μετά τη δολοφονία του Μάλλιου το 1976 κυκλοφόρησε κείμενο με το σύνθημα:<sup>254</sup> Ο.Π.Α.<sup>255</sup>: Η ΕΚΤΕΛΕΣΗ ΤΟΥ ΔΟΛΟΦΟΝΟΥ ΜΑΛΛΙΟΥ. ΧΑΙΡΟΜΑΣΤΕ ΜΑΖΙ ΜΕ ΤΟ ΛΑΟ. ΓΕΙΑ ΣΤΑ ΧΕΡΙΑ ΤΟΥΣ.

Εντός αυτού του κλίματος λοιπόν ξεκίνησε τη δράση της η οργάνωση, η πρώτη που εκτέλεσε ένα στέλεχος ξένων υπηρεσιών στη χώρα μας και μάλιστα υπό καθεστώς δημοκρατίας, εκτέλεση που ήταν μόνο η αρχή. Αυτό ήταν ένα καινοτομικό στοιχείο της «17 Νοέμβρη» καθώς οι μόνες επιθέσεις που διενεργούντο ως τότε ήταν κατά κύριο λόγο βομβιστικές. Η εμφάνιση λοιπόν της «17 Νοέμβρη» τη συγκεκριμένη χρονική στιγμή και με το συγκεκριμένο στόχο ήταν κατά τη γνώμη μας καίριας σημασίας τόσο για την πορεία της οργάνωσης στο χώρο και στο χρόνο όσο και για το μύθο και το πέπλο μυστηρίου που εξυφάνθη γύρω από τη «17 Νοέμβρη».

---

<sup>252</sup> Βλ.Κασιμέρης Γ. (2002), *Η επαναστατική οργάνωση 17 Νοέμβρη*, Καστανιώτης, Αθήνα, σ. 127.

<sup>253</sup> Βλ. Κασιμέρης (2002), ό.π., σ. 126.

<sup>254</sup> Βλ. Ο.Π.Α. – Ρήξη (1985), «Ένοπλη πάλη και τρομοκρατία», *Κομμούνια*, Αθήνα, σ. 8-16.

<sup>255</sup> Ομάδα για μία Προλεταριακή Αριστερά (Ο.Π.Α.).



## 4.2 Η ταυτότητα της «17N»

Στην προσπάθειά μας να μελετήσουμε την ταυτότητα της οργάνωσης «17 Νοέμβρη» επικεντρωθήκαμε κατά κύριο λόγο σε δύο σημεία. Το πρώτο σχετίζεται με την υπόθεσή μας περί ενεργού μειονότητας, υπόθεση που μας οδηγεί, στην περίπτωση που επαληθεύεται, στο συμπέρασμα ότι ένα χαρακτηριστικό στοιχείο της οργάνωσης είναι η μειονοτική ταυτότητα. Το δεύτερο σχετίζεται με το ιδεολογικό-πολιτικό υπόβαθρο της οργάνωσης, για το οποίο γίνεται εκτενής συζήτηση, εν μέσω διαφωνιών και αντιπαραθέσεων, δηλαδή με το αν και κατά πόσο η ιδεολογία της ήταν αριστερή. Για τη μελέτη αυτών των δύο χαρακτηριστικών χρησιμοποιήσαμε στοιχεία τόσο απ' τη γενικότερη παρουσία και δράση της «17 Νοέμβρη» όλα αυτά τα χρόνια στη χώρα μας όσο και απ' την ανάλυση περιεχομένου των κειμένων της.

Σύμφωνα με τους Tajfel και Turner η κοινωνική ταυτότητα αποτελείται από εκείνες τις όψεις της αυτοεικόνας ενός ατόμου που προέρχονται απ' τις κοινωνικές κατηγορίες στις οποίες θεωρεί ότι ανήκει,<sup>256</sup> ενώ κατά τον Oken (1973) η ταυτότητα συνεπάγεται τόσο μοναδικότητα όσο και αναγνώριση της θεμελιώδους ομοιότητας, η οποία δίνει νόημα στη μοναδικότητα.<sup>257</sup> Βεβαίως η έννοια της ταυτότητας δεν επιδέχεται εύκολους ορισμούς και επιπλέον εμείς ενδιαφερόμαστε για ορισμένα στοιχεία της ταυτότητας της οργάνωσης ως ομάδας, τα οποία αποκτούν και τα συμμετέχοντα σ' αυτήν μέλη, αφού όπως υποστηρίζει κι ο Tajfel (1978) ταυτότητα είναι η γνώση του ανθρώπου ότι ανήκει σε μία συγκεκριμένη κοινωνική ομάδα μαζί με κάποια συναισθηματική και αξιολογική σημασία που δίνει σ' αυτή την υπαγωγή

---

<sup>256</sup> Βλ. Χαντζή Α. (2000), *Εισαγωγή στην κοινωνική ψυχολογία*, (Τομ. Β'), Gutenberg, Αθήνα, σσ. 101-104.

<sup>257</sup> Βλ. Παπαστάμου Στ. (1999), *Διομαδικές Σχέσεις*, Οδυσσέας, Αθήνα, σ. 255.

του.<sup>258</sup> Τέλος υπογραμμίζουμε ότι σε καμία περίπτωση δεν αναφερόμαστε σε συγκεκριμένα πρόσωπα που φέρονται ως μέλη της «17 Νοέμβρη» (Πιν. 5) καθώς υπάρχουν πολλές διαφωνίες ως προς τις κατηγορίες που τους προσάπτονται και η δικαστική διαδικασία βρίσκεται ακόμα σε εξέλιξη.

## **A) Η μειονοτική ταυτότητα**

Η οργάνωση «17 Νοέμβρη» ως ενεργός μειονότητα που προσπαθεί ν' ασκήσει επιρροή βάσει του τριαδικού μοντέλου κοινωνικής επιρροής θα πρέπει να πληροί τις ακόλουθες προϋποθέσεις: **α)** να αρνείται ή να καταλύει την κοινωνική συναίνεση, έχοντας μία φανερά δική της θέση, η οποία να περιλαμβάνει ένα καινοτομικό μήνυμα (εισαγωγή νέων ή τροποποίηση ήδη υπάρχουσών ιδεών, κανόνων κτλ.), **β)** στη συνέχεια να δημιουργεί και να διατηρεί σύγκρουση με την εξουσία, **γ)** να διατηρεί μία συμπεριφορά που να διακρίνεται από σταθερότητα, επένδυση, αυτονομία, ακαμψία ή ευλυγισία (ανάλογα με τις περιστάσεις) και **δ)** να έχει μία εμφανή κοινωνική ταυτότητα. Βεβαίως όλα τα ανωτέρω, η στρατηγική με δύο λόγια μίας μειονότητας προκειμένου να επηρεάσει, εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό απ' τις κοινωνικές αναπαραστάσεις, απ' τον τρόπο δηλαδή με τον οποίο ο πληθυσμός ( ο στόχος της επιρροής ) θα αντιληφθεί τη μειονότητα και τη δράση της.

Υποστηρίζουμε λοιπόν ότι η «17 Νοέμβρη» έχει όλα εκείνα τα στοιχεία που απαιτούνται προκειμένου να χαρακτηριστεί ενεργός μειονότητα,

---

<sup>258</sup> Βλ. Παπαστάμου, Στ. (1999), ό.π., σ. 283.

όπως θα δούμε και παρακάτω με όσα θα παραθέσουμε είτε απ' την 27χρονη δράση της στη χώρα μας είτε απ' τις προκηρύξεις της.

#### **ΟΙ ΦΕΡΟΜΕΝΟΙ ΩΣ ΜΕΛΗ ΤΗΣ «17 ΝΟΕΜΒΡΗ»**

- |                           |                           |
|---------------------------|---------------------------|
| 1. Γεωργιάδης Διονύσης    | 11. Παπαναστασίου Νίκος   |
| 2. Γιωτόπουλος Αλέξανδρος | 12. Σερίφης Γιάννης       |
| 3. Καρατσώλης Κώστας      | 13. Σερίφης Θωμάς         |
| 4. Κονδύλης Σωτήρης       | 14. Σερίφης Παύλος        |
| 5. Κουφοντίνας Δημήτρης   | 15. Σωτηροπούλου Αγγελική |
| 6. Κωστάρης Ηρακλής       | 16. Τέλιος Κώστας         |
| 7. Ξηρός Βασίλης          | 17. Τζωρτζάτος Βασίλης    |
| 8. Ξηρός Σάββας           | 18. Τσελέντης Πάτροκλος   |
| 9. Ξηρός Χριστόδουλος     | 19. Ψαραδέλλης Θεολόγος   |
| 10. Παπαναστασίου Ανέστης |                           |

#### **Πίνακας 5.**

#### **Οι κοινωνικο-πολιτικοί στόχοι της «17N»**

Σ' αυτό το σημείο θα παρουσιάσουμε τους κοινωνικο-πολιτικούς στόχους της «17N» έτσι όπως προκύπτουν απ' τα κείμενά της, υπενθυμίζοντας ότι ονομάζουμε αυτούς τους στόχους κοινωνικο-πολιτικούς, για να τους διαχωρίσουμε απ' τους επιχειρησιακούς, δηλαδή ποιους χτυπούσε η «17N» για τους οποίους θα κάνουμε λόγο σε επόμενη ενότητα. Επίσης θα χωρίσουμε αυτούς τους στόχους σε «αποδιοργανωτικούς», δηλαδή τι επιθυμεί ν' αλλάξει η οργάνωση στην ελληνική κοινωνία και σε

«οργανωτικούς», δηλαδή τι στοχεύει να φέρει στη θέση του ανατραπέντος καθεστώτος, στοιχείο χαρακτηριστικό των ενεργών μειονοτήτων, οι οποίες αποδιοργανώνουν αλλά συγχρόνως οργανώνουν, δηλαδή προτείνουν νέες λύσεις, διαφορετικά θα ήταν παθητικές μειονότητες, οι οποίες μόνο αποδιοργανώνουν.

Οι κοινωνικο-πολιτικοί στόχοι της οργάνωσης ( «οργανωτικοί» και «αποδιοργανωτικοί» ) που διατυπώθηκαν – ορισμένοι εξ αυτών – απ’ την πρώτη στιγμή της εμφάνισής της και απ’ την πρώτη της προκήρυξη, έτσι όπως εμφανίζονται στα κείμενά της όλα αυτά τα χρόνια είναι οι ακόλουθοι:<sup>259</sup>

**α) «Αποδιοργανωτικοί» κοινωνικο-πολιτικοί στόχοι**

«Το σύνθημα «έξω οι Αμερικάνοι»... παραμένει ανεκπλήρωτο»

«Θα διώξει όλες τις στρατιωτικές βάσεις και τις στρατιωτικές αποστολές...»

«...θα γκρεμίσει και σήμερα το νέο φασισμό με κοινοβουλευτικό μανδύα... το καθεστώς των μονοπωλίων και της ιμπεριαλιστικής εξάρτησης»

«...για να φύγουν οι Αμερικάνοι...»

«...να ξαποστείλουμε όλους τους βρωμερούς, στυγνούς πράκτορες, επαγγελματίες, εγκληματίες των λαών...»

«...να τα μαζέψουν και να φύγουν» [οι Αμερικάνοι]

«...να φύγουν οι Αμερικάνοι ιμπεριαλιστές και να εκκαθαριστεί ο φασιστικός μηχανισμός»

---

<sup>259</sup> Παραθέτουμε φράσεις και προτάσεις απ’ τα κείμενα (77) της «17 Νοέμβρη» απ’ το βιβλίο των εκδόσεων «Κάκτος» με τις προκηρύξεις, διατηρώντας την ορθογραφία των κειμένων και αποφεύγοντας επαναλήψεις επί των ιδίων θεμάτων.

«...να ανατραπεί το καθεστώς της ιμπεριαλιστικής εξάρτησης, το καθεστώς της νέας τρομοκρατίας, το καθεστώς της εκμετάλλευσης απ' τα ξένα και ντόπια μονοπώλια»

«...εκκαθάριση του φασιστικού μηχανισμού...»

«...κοινωνία, όπου δεν θα υπάρχουν ΜΑΤ, δεν θα υπάρχουν μπάτσοι, χαφιέδες»

«...αποχώρηση απ' το ΝΑΤΟ...»

«...ενάντια στην οικονομική πολιτική του ΠΑΣΟΚ...»

«...μέχρις ότου διαλυθούν τα ΜΑΤ και τα ΜΕΑ»

«...ανατροπή αυτής της κλίκας [του ΠΑΣΟΚ]...»

«...για να ανατρέψει το καπιταλιστικό καθεστώς...»

«...κατάργηση του υπάρχοντος φορολογικού συστήματος και των διαφόρων υπηρεσιών του...»

«...να καταργηθεί το κύκλωμα των μεγαλεμπόρων – λαθρεμπόρων της υγείας του λαού» [Φακελάκια]

«...απομάκρυνση απ' τη χώρα των 164 πυρηνικών κεφαλών...»

«...ενάντια στους πολεμικούς εξοπλισμούς, τα πυρηνικά όπλα, τον πόλεμο των άστρων.»

«...να φύγει και ο τελευταίος Τούρκος στρατιώτης των δυνάμεων κατοχής στην Κύπρο.»

«...επαναστατική ανατροπή του καθεστώτος του ελληνικού καπιταλισμού.»

«...προειδοποιούμε όλους τους νέους μπάτσους του αντιτρομοκρατικού... να παραιτηθούν...»

«...αλλαγή ολόκληρου του πολιτικού κόσμου, ολική αλλαγή του δικαστικού σώματος, ριζική αλλαγή του νομικού καθεστώτος»

«...αυτό το απάνθρωπο, εγκληματικό και βάρβαρο σύστημα... ν' αλλάξει ουσιαστικά κι όχι κατ' επίφαση...»

Συμπεραίνουμε συνεπώς απ' τα παραπάνω ότι η «17N» επιθυμεί ν' αλλάξει το υπάρχον καθεστώς σ' όλες σχεδόν τις εκφάνσεις του (οικονομία, υγεία, αστυνομία κτλ.) και θεωρεί ότι το συγκεκριμένο καθεστώς (θα μιλήσουμε αναλυτικά στην επόμενη ενότητα) έχει άμεση σχέση με το υπάρχον διεθνές καθεστώς και κυρίως με τις ΗΠΑ απ' τις οποίες και ουσιαστικά επιβάλλεται.

### **β) «οργανωτικοί» κοινωνικο-πολιτικοί στόχοι**

Σ' αυτό το σημείο θα παραθέσουμε τους «οργανωτικούς» στόχους της «17N» στους οποίους όταν αναφερόμαστε έχουμε κατά νου κάτι πιο γενικό απ' τις προτάσεις (που θ' ακολουθήσουν και θα είναι επί συγκεκριμένων θεμάτων) όπως π.χ. Σοσιαλισμός, άμεση δημοκρατία, λαϊκή εξουσία κτλ.

«...ένα τελείως διαφορετικό και άλλου είδους περιεχομένου και ποιότητας κράτους»

«...μία διαφορετική και άλλου τύπου δημοκρατία...»

«...στην πραγματική Ανεξαρτησία, στην πραγματική Δημοκρατία για τον εργαζόμενο λαό... στη Λαϊκή Εξουσία και το Σοσιαλισμό»

«...για μία λεύτερη, ανεξάρτητη και σοσιαλιστική Ελλάδα»

«...πρόγραμμα αντιιμπεριαλιστικό, αντιμονοπωλιακό και δημοκρατικό»

«...δημοκρατική και αντιιμπεριαλιστική επανάσταση...»

«...δημιουργία και χτίσιμο του λαϊκού στρατού και του ένοπλου λαού.»

«...μέτρα ενάντια στην ασυδοσία του μεγάλου κεφαλαίου»

«...εθνική ανεξαρτησία, λαϊκή εξουσία, σοσιαλισμός...»

«...ανεξάρτητος βίος δίχως ξένες επεμβάσεις»

«...να ζήσουν σε μία κοινωνία τελείως διαφορετική»

«...η εργατική τάξη στην εξουσία...άμεσα στις παραγωγικές δυνάμεις»

«...διαδικασίες άμεσης δημοκρατίας...»

«...απόκτηση ουσιαστικής εθνικής ανεξαρτησίας...»

«...δημιουργία ενός μαζικού αριστερού φορέα... που να εκφράζει τα συμφέροντα της εργατικής τάξης»

«...για ένα άλλο μοντέλο σοσιαλισμού...»

«...πραγματικά ανεξάρτητης ελληνικής κυβέρνησης...»

Παρατηρώντας λοιπόν τους «οργανωτικούς» στόχους της «17N» συμπεραίνουμε ότι οι βασικοί της στόχοι είναι η λαϊκή εξουσία, η δημοκρατία, ο σοσιαλισμός και η ανεξαρτησία, τα οποία θεωρεί ότι δεν υφίστανται στην ελληνική κοινωνία ή υφίστανται μόνο κατ' όνομα και γι' αυτό χρησιμοποιεί το επίθετο «πραγματικός» με σκοπό να τονίσει τη διαφορά των δικών της στόχων απ' το υπάρχον καθεστώς, το επίθετο «ουσιαστικός», τη φράση «ένα άλλο μοντέλο» κ.ο.κ. Αυτή λοιπόν η προσπάθεια εκ μέρους της «17N» για βελτίωση του – υπαρκτού κατά την εξουσία, ανύπαρκτου κατά την οργάνωση – καθεστώτος αποτελεί και ένα απ' τα καινοτομικά χαρακτηριστικά της οργάνωσης (Doms-Moscovici, 1984).<sup>260</sup>

## Οι προτάσεις της «17N»

Οι προτάσεις της οργάνωσης «17N» επί συγκεκριμένων θεμάτων, όπως π.χ. η οικονομία, η αστυνομία, το αριστερό κίνημα, η δημοκρατία κτλ. είναι:

«...λαϊκή κινητοποίηση... δίκαια χρησιμοποίηση λαϊκής ένοπλης βίας.»

«...οι ίδιοι οι εργάτες οπλισμένοι θα φυλάνε εκ περιτροπής τα εργοστάσιά τους. Οι αγρότες τους συνεταιρισμούς και τις εκμεταλλεύσεις τους, οι φοιτητές τα πανεπιστήμια κι ο ένοπλος λαός τις γειτονιές και τα δημόσια κτίρια. Κι αν χρειαστεί να υπάρξει ένα μικρό ειδικό σώμα, θα αφιερώνει ένα σημαντικό τακτό χρόνο της υπηρεσίας του στην παραγωγή μαζί με το λαό, θα 'χει τα ίδια προβλήματα μ' αυτόν, θα ζει στις ίδιες συνθήκες και έτσι δεν θα ξεκόβεται απ' αυτόν και θα παράγει μέρος απ' το εισόδημά του».

«Σωστή πολιτικά ενέργεια... απαλλοτρίωση μέρους των προϊόντων από ένα Σούπερ Μάρκετ και μοίρασμά τους έστω με μέτρο του δυνατού σε μία φτωχή συνοικία.»

«Μόνο αν πειστεί μία ολόκληρη γειτονιά να μη πληρώσει τις αυξήσεις (της ΔΕΗ) μπορεί η αυτομείωση να πετύχει...»

«...τέλεση ενεργειών: μεθοδική δουλειά – επισταμένη έρευνα πλήρες σχέδιο»

«...πρώτα οι πολιτικοί στόχοι κι έπειτα η οργάνωση και η εκτέλεση των ενεργειών»

---

<sup>260</sup> Βλ. Μαντόγλου Α. (1999), *Κοινωνιοψυχολογικές διαδικασίες μειονοτικής επιρροής και αντιστάσεις στην επιρροή των μειονοτήτων (Παν/κές Σημειώσεις)*, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, σ. 41.



«...η λαϊκή βία είναι αναγκαία...»

«...προπαγάνδισι της αναγκαιότητας της λαϊκής βίας...»

«...απήχηση στα πλατιά λαϊκά στρώματα...»

«...ο στόχος να 'ναι στενά δεμένος για τις πλατιές λαϊκές μάζες...»

«...αναδιάρθρωση των κλάδων, με επενδύσεις επιλεκτικές, μεγάλες σε έκταση, με υψηλή οργανωτική σύνθεση κεφαλαίων και σύγχρονη τεχνολογία... Μόνο το κράτος μπορεί να τις αναλάβει και τότε μόνο θ' ακολουθήσουν ορισμένοι ιδιώτες ντόπιοι ή ξένοι... κρατικοποίηση χωρίς αποζημίωση των προβληματικών επιχειρήσεων... πέρασμα της κυριότητας της μειοψηφίας των μετοχών στο κράτος... να κατασχέσει τα περιουσιακά τους στοιχεία χωρίς αποζημίωση και να τους αποδοθούν μόνο αν επιστρέψουν τα κλεμμένα κεφάλαια.»

«...ριζική αποσύνδεση των συναλλαγματικών και άλλων προβλημάτων του εξωτερικού χρέους απ' τα πραγματικά προβλήματα της οικονομίας... μονομερή άρνηση της χώρας για τουλάχιστον 5 χρόνια της πληρωμής των τοκοχρεολυσίων που επιβάλλουν οι Δυτικές Τράπεζες και η αποδοχή πληρωμής ετήσιου ποσού που ισοδυναμεί π.χ. με το 10% της αξίας των εξαγωγών μας.»

«...επενδύσεις για την αναδιάρθρωση των δομών αλλά και τον αναγκαίο εκσυγχρονισμό του κεφαλαιουχικού εξοπλισμού...»

«...η διαχείριση και η διεύθυνση των εργοστασίων πρέπει να γίνεται από εργατικά συμβούλια που θα έχουν εκλεγεί με ολοκάθαρες δημοκρατικές διαδικασίες από τη βάση... να είναι αιρετά, άμεσα ανακλητά και να λογοδοτούν σε τακτά διαστήματα στη βάση, στις γενικές συνελεύσεις... οι ίδιες διαδικασίες... και στις άλλες μορφές κοινωνικής δραστηριότητας...»

«...Σοσιαλισμός με διαδικασίες άμεσης δημοκρατίας στη βάση όπου οι υπεύθυνοι θα εκλέγονται, θα ανακαλούνται και θα λογοδοτούν στη βάση.»

«...κρατικοποίηση στρατηγικών τομέων της οικονομίας...»

«...εφαρμογή αναπτυξιακού προγράμματος ελληνικής οικονομίας προς την κατεύθυνση της εξυπηρέτησης των συμφερόντων των εργαζομένων...»

«Το σαμποτάρισμα... του θεάτρου των «εκλογών»... Αλλού να χρησιμοποιηθεί το άκυρο ψηφοδέλτιο με το σήμα ή την ένδειξη 17N. Αλλού η αποχή, αλλού τέλος το λευκό...» [Βουλευτικές Εκλογές]

«...αυτή η άρνηση ψήφου έχει ένα χαρακτήρα όχι μόνο αντικομματικό αλλά καθαρά αντικαθεστωτικό.» [Δημοτικές Εκλογές]

Συνοψίζοντας καταλήγουμε στα εξής: Κατ' αρχήν η «17N» εμφανίζει και διατυπώνει μία σαφώς δική της θέση μέσω των προκηρύξεων τις οποίες δε στέλνει μόνο έπειτα από επιθέσεις αλλά και σε ανύποπτο χρόνο. Οι θέσεις της αυτές δεν αποτελούν ασφαλώς παγκόσμια πρωτοτυπία, αλλά υποστηρίζουμε ότι είναι καινοτομικές για την ελληνική κοινωνία, τη συγκεκριμένη χρονική στιγμή και με τον τρόπο που διατυπώνονται (με την παράλληλη χρήση βίας), διότι το φαινόμενο αυτό (της τρομοκρατίας) δεν είχε ξαναεμφανιστεί κατ' αυτό τον τρόπο στη χώρα μας. Επίσης είτε το θέλουμε είτε όχι οι στόχοι και οι προτάσεις της ήταν όντως καινοτομικές, σύμφωνα με την κοινωνική ψυχολογία αφού πρότεινε την αλλαγή και τη βελτίωση του υπάρχοντος κοινωνικο-πολιτικού σκηνικού κυρίως μέσω της τροποποίησης υφιστάμενων κανόνων, ιδεών, απόψεων αλλά και με την πρόταση νέων. Διευκρινίζουμε σ' αυτό το σημείο ότι δεν εξετάζουμε αν οι στόχοι και οι

προτάσεις της «17N» είναι, με μία μανιχαϊστική αντίληψη, καλές ή κακές αλλά ότι απλώς είναι καινοτομικές. Τέλος συστατικό στοιχείο των καινοτομικών στόχων και προτάσεων της «17N» είναι η άρνηση της κοινωνικής συναίνεσης που οδηγεί σε σύγκρουση με την εξουσία, ένα ακόμα χαρακτηριστικό των ενεργών μειονοτήτων.

## **B) Η αριστερή ταυτότητα**

Γύρω από την αριστερή ταυτότητα της οργάνωσης έχει διεξαχθεί μία έντονη συζήτηση. Στην εργασία μας εξετάζουμε κατ' αρχήν το πώς η ίδια η οργάνωση χαρακτηρίζει και προσδιορίζει τον εαυτό της ιδεολογικο-πολιτικά και κοινωνικά, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι το αποδεχόμαστε και επίσης αν και με ποιόν τρόπο (θετικό ή αρνητικό) αναφέρεται στις προκηρύξεις της σε διάφορους «ηγέτες» της αριστεράς, θεωρητικούς, πολιτικούς κ.ά. (π.χ. Στάλιν, Μαρξ, Λένιν κτλ.).

Είναι πλέον γνωστό ότι οι ρίζες του διαχωρισμού των πολιτικών παρατάξεων και των ιδεολογιών σε αριστερές και δεξιές βρίσκονται στη Γαλλική Επανάσταση του 1789 τόσο κυριολεκτικά με βάση τον τρόπο που κάθονταν τα μέλη της Συντακτικής Επιτροπής (αριστερά-δεξιά πλευρά) όσο και ιδεολογικά με αναφορά στην αποδοχή (αριστερά) ή απόρριψη (δεξιά) της επανάστασης.<sup>261</sup> Αν ακολουθήσουμε αυτό τον ορισμό περί αριστεράς τότε σαφώς η «17N» όντας υπέρ της επανάστασης, της ανατροπής του καθεστώτος και της δημιουργίας νέων κοινωνικών συνθηκών ανήκει στην αριστερά κι όχι στη δεξιά που επιθυμεί τη διατήρηση του καθεστώτος, τη

---

<sup>261</sup> Βλ. Μαυρογορδάτος Γ. (2001), «Αριστερά και δεξιά: η γένεση μίας διάκρισης», Ιστορικά, Ένθετο Εφημερίδας «Ελευθεροτυπία», τεύχος 91, (τομ. 10<sup>ος</sup>), σσ. 36-41.

συμμόρφωση και την κοινωνική συναίνεση. Την άποψη όμως αυτή δεν τη συμμερίζονται όλοι οι ανήκοντες στην – όποια – αριστερά και ιδίως οι πολιτικοί, οι οποίοι πιθανώς φοβούνται το ενδεχόμενο πολιτικό κόστος, ο ίδιος ο πρωθυπουργός, ο κ. Σημίτης, μιλώντας στη Δ.Ε.Θ. το Σεπτέμβριο του 2002 χαρακτήρισε τους τρομοκράτες «λαθρεπιβάτες της αριστερής ιδεολογίας που δεν έχουν κανένα ιδεολογικό ελαφρυντικό».<sup>262</sup> Παρόλα αυτά το ίδιο το κράτος σχεδόν μία δεκαετία ύστερα απ' την εμφάνιση της «17N» σε απόρρητη έκθεση της Υπηρεσίας Εθνικής Ασφάλειας (ΥΠΕΑ) τοποθετεί την οργάνωση «εις τον χώρο της ΝΕΑΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΗΣ ΑΡΙΣΤΕΡΑΣ» (1983).<sup>263</sup>

Υπάρχουν βεβαίως και αρκετοί που αποδέχονται σαφώς ή καλυμμένα την τοποθέτηση της «17N» στα αριστερά του κοινωνικο-πολιτικού και ιδεολογικού φάσματος. Για ορισμένους η «17N» μπορεί να διαμορφώθηκε στο ιδεολογικό σύμπαν της αριστεράς ή στο νεφέλωμα, αλλά δεν έχει καμία σχέση με την αριστερά, με την αγωνιστική της παράδοση και με την πολιτική της πρακτική και είναι ξένο και ξενόφερτο σώμα,<sup>264</sup> δεχόμενοι δηλαδή μόνο μία μακρινή και εξ αγχιστείας συγγένεια με την αριστερά. Άλλοι πάλι θεωρούν ότι η αριστερά και ιδίως το μαρξιστικό της ρεύμα συνδέονται άμεσα με την τρομοκρατία<sup>265</sup> και δεν πρόκειται για κάτι απόμακρο και ξένο. Τέλος υπάρχουν και κάποιοι που δέχονται τον όρο αριστερή τρομοκρατία και εντάσσουν σ' αυτήν και τη «17N» υποστηρίζοντας ότι καθοδηγείται απ' τις ιδέες, την κουλτούρα και την ηθική της αριστεράς, διευκρινίζοντας

---

<sup>262</sup> Βλ.Καρελιάς Γ. (7/9/2002), «Σημίτης υπέρ Αριστεράς κατά 17 Νοέμβρη και Ν.Δ.», *Ελευθεροτυπία*, σ. 17.

<sup>263</sup> Βλ.Καράμπελας Γ. (1985), *Το ελληνικό αντάρτικο των πόλεων 1974-1985*, Γραφές, Αθήνα, σ. 26.

<sup>264</sup> Βλ. Καρκαγιάννης Α. (2002), *Τρομοκρατία και Αριστερά*, Πόλις, Αθήνα, σσ. 131-132.

<sup>265</sup> Βλ. Ρούσσης Γ. (19/3/2003), «Αριστερά και Τρομοκρατία», *Ελευθεροτυπία*, σ. 46.

συγχρόνως ότι η αριστερά δεν έχει ευθύνη γι' αυτές τις ενέργειες.<sup>266</sup> Ας δούμε όμως πώς η ίδια η «17N» χαρακτηρίζεται ιδεολογικο-πολιτικά και κοινωνικά μέσα απ' τα κείμενά της.

### **Ο αυτο-προσδιορισμός της «17N»**

Η «17 Νοέμβρη» με βάση τις προκηρύξεις της χαρακτηρίζεται από τα μέλη της ως εξής:

«...απλοί λαϊκοί αγωνιστές μπορούν να χτυπήσουν τον πανίσχυρο αρχηγό της CIA...»

«...δεν μπορούσε να εκτελεστεί παρά από λαϊκούς αγωνιστές»

«Επαναστατική οργάνωση...»

«...απλοί αγωνιστές...»

«...υπάρχει ένα λαϊκό επαναστατικό κίνημα...»

«...διαλέξαμε το δρόμο του δυναμικού παράνομου επαναστατικού αγώνα»

«...είμαστε μία επαναστατική πολιτική δύναμη...»

«...του πολιτικού ρεύματος της επαναστατικής αριστεράς»

«...λαϊκού και κοινωνικού ρεύματος της επαναστατικής αριστεράς»

«...το επαναστατικό ρεύμα και η 17N είναι ο πολιτικός φορέας...»

«...βασικός λόγος της δράσης μας δεν είναι η τιμωρία κι ακόμη περισσότερο η εκδίκηση»

«...δεν έχουμε υποστηρίξει ότι είμαστε πρωτοπορία ή πρωτοποριακή οργάνωση»

---

<sup>266</sup> Βλ. Ιωακείμογλου Η., Τριανταφύλλου Σ. (2003), *Αριστερή τρομοκρατία, δημοκρατία και κράτος*, Πατάκης, Αθήνα, σ. 12.

«...δεν είπαμε είτε ότι η 17N θα 'ναι μέρος αυτής της διαμεσολάβησης [για την άνοδο της εργατικής τάξης] ή ότι θα 'ναι πρωτοπορία...»

«...μπορεί κανείς να πιστέψει ότι... οι σύντροφοι της 17N που αναλαμβάνουν να εκτελέσουν μία επιχείρηση το κάνουν επειδή τους διατάζει κάποιος αρχηγός κάποια ιεραρχία, κάποιο κέντρο;...»

«...ποιος, εκτός απ' τη 17N, πολιτικός φορέας...»

«...η 17N είναι η μόνη πολιτική δύναμη...»

«...και η 17N σαν μία πολιτική έκφραση αυτών των στρωμάτων...»

«...η 17N υπήρξε ο μόνος πολιτικός χώρος...»

«...οι αγωνιστές της 17N...»

«Η ένοπλη λοιπόν δράση της 17N...είναι και η μόνη ηθική πολιτική δράση... Είναι η υψηλότερη αλλά και μόνη πραγματική εκδήλωση ουμανισμού... η μόνη πολιτική δραστηριότητα που πηγάζει και βασίζεται στις προαιώνιες ανθρώπινες αξίες...»

«...η δράση μας είναι ένοπλο αντάρτικο πόλης... και όχι τρομοκρατία...»

«...η 17N, να 'ναι μία απ' τις ελάχιστες φωνές αν όχι η μόνη φωνή που η ελληνική κοινωνία θεωρεί αξιόπιστη...»

«...η μόνη αληθινή, φερέγγυα πολιτική φωνή, η μόνη υπαρκτή πολιτική αντιπολίτευση είναι αυτή της 17N...»

«...η 17N είναι γνήσια επαναστατική πολιτική δύναμη τελείως καθαρή...»

«...το επαναστατικό ρεύμα και μέσα σ' αυτό και η 17N...»

«...συστηματική πολιτική αντιπολίτευση... του επαναστατικού κινήματος και της 17N...»

«...η μόνη φωνή που λέει σήμερα την αλήθεια στον ελληνικό λαό...»

«...η μόνη πολιτική δύναμη που αγωνίζεται πραγματικά... που δεν έχει χρεοκοπήσει»

«Αν η 17N δεν είχε μελετήσει [στρατιωτικά, πολιτικά, οργανωτικά]... είναι σίγουρο ότι θα 'μασταν όλοι στη φυλακή εδώ και χρόνια»

«...οι Ε.Τ. [Ερυθρές Ταξιαρχίες] όπως άλλωστε και όλες οι ανάλογες οργανώσεις και η 17N δεν έχουν αρχηγό»

«...η 17N είναι αυθεντική, αντικαθεστωτική, επαναστατική δύναμη»

«...από καμία άλλη αριστερή ανατρεπτική οργάνωση»

Απ' τα παραπάνω συνάγουμε το συμπέρασμα ότι η «17N» θεωρεί τον εαυτό της ως μία αυθεντική, επαναστατική, αντικαθεστωτική οργάνωση αριστερής ιδεολογίας, που αποτελείται από απλούς λαϊκούς αγωνιστές, χωρίς αρχηγό και ιεραρχία και η οποία δρα ως η μόνη πολιτική δύναμη και πολιτική αντιπολίτευση στη χώρα βάσει της ηθικής, του ουμανισμού και των προαιώνιων ανθρώπινων αξιών. Στη συνέχεια θα προσπαθήσουμε να διερευνήσουμε ενδελεχώς σε ποιο ρεύμα της αριστεράς ανήκει η «17N» μέσω των θέσεών της που διατυπώνονται στις προκηρύξεις της.

### **Οι «ηγέτες» της αριστεράς**

Στην υποενότητα αυτή θα εξετάσουμε αν και κατά πόσο η «17N» αναφέρεται στις προκηρύξεις της διάφορους ιστορικούς «ηγέτες» της αριστεράς. Με τον όρο ιστορικούς «ηγέτες» της αριστεράς εννοούμε ανθρώπους που ανήκουν στο αριστερό ρεύμα και με τις ιδέες τους δημιούργησαν σχολές και οπαδούς επιδρώντας στη σκέψη και στη ζωή

χιλιάδων και εκατομμυρίων ανθρώπων σ' όλο τον κόσμο, όπως ο Κ. Μαρξ, ο Β. Λένιν, ο Ι. Στάλιν, ο Μάο Τσε-Τουνγκ, ο «Τσε»<sup>267</sup> Γκεβάρα, ο Λ. Τρότσκι, ο Ρ. Όουεν, ο Σ. Σιμόν και ο Φ Ένγκελς. Ας δούμε λοιπόν αναλυτικά με ποιο τρόπο αναφέρεται η «17N» στις προκηρύξεις της σ' αυτά τα πρόσωπα.

Την πιο αρνητική θέση την έχει ο Ι. Στάλιν και ο τρόπος διακυβέρνησής του (1924-1953), που έμεινε γνωστός ως σταλινισμός και χαρακτηρίζεται για τον πλήρη κομματικό και κυβερνητικό έλεγχο, την εκδίωξη όλων των αντιπάλων και σε όλες τις προκηρύξεις αναφέρεται με τρόπο αρνητικό ως «...σταλινική αυθαιρεσία...», «...σταλινικό καπέλωμα...», «...σταλινική γραφειοκρατία...» και άλλα παρόμοια. Επικρίνονται επίσης όλες οι χώρες που ακολούθησαν αυτό το μοντέλο διακυβέρνησης, όπως οι χώρες του λεγόμενου Ανατολικού Μπλοκ (Αν. Γερμανία, Ρουμανία κ.ά.). Αρνητικά χρησιμοποιούνται και οι αναφορές στους ουτοπιστές σοσιαλιστές Ρ. Όουεν και Σεντ Σιμόν, των οποίων τις απόψεις θεωρεί παρωχημένες, ενώ αρνείται οποιαδήποτε σχέση με τον τροτσκισμό και τον μαοϊσμό. Ορισμένες φορές μάλιστα κάνει λόγο για «σταλινοτροτσκισμό» θεωρώντας ότι μεταξύ των δύο υπάρχει ένα κοινό ιδεολογικό υπόβαθρο, το οποίο όμως έχει χρεοκοπήσει.

Στους Μαρξ, Ένγκελς και Λένιν αναφέρεται με τρόπο θετικό χρησιμοποιώντας απόψεις απ' τα έργα τους, χωρίς ούτε μία αρνητική αναφορά, ενώ ορισμένες φορές φτάνει στο σημείο να τους «υπερασπιστεί» όταν θεωρεί ότι οι απόψεις τους διαστρεβλώνονται από κάποια άρθρα

---

<sup>267</sup> Πρόκειται για παρατσούκλι που είναι γλωσσικό μόριο και σημαίνει «Εί, εσύ» ή «Άκου να δεις» ή ακόμα «αδερφέ» και χρησιμοποιείται για να τραβήξει την προσοχή κάποιου. Βλ. Γκαρσία Φ. Ντ., Σόλα Ο. (2000), *Che. Εικόνες μίας ζωής*, Μεταίχιμο, Αθήνα, σ. 218 (σημ. 12).



εφημερίδων. Τέλος, ευθεία αναφορά στον Ε. Γκεβάρα δεν υπάρχει εκτός από μία έμμεση αναφορά σε μία προκήρυξη του 1995 στην οποία χρησιμοποιεί παραφρασμένο το σύνθημά του «να δημιουργήσουμε δύο, τρία, πολλά Βιετνάμ» ως σύνθημα δικό της: «να φτιάξουμε μία, δύο, τρεις, πολλές 17 ΝΟΕΜΒΡΗ». Οι αναφορές της «17N» στα ιστορικά αυτά πρόσωπα της αριστεράς (με θετικό τρόπο) συνδυαζόμενες με τις φωτογραφίες τις οποίες έστειλε η οργάνωση έπειτα απ' τις «απαλλοτριώσεις» οπλισμού (στις οποίες απεικονίζονταν ο Μαρξ, ο Άρης Βελουχιώτης και ο «Τσε» Γκεβάρα) μπορούν να μας οδηγήσουν στο συμπέρασμα ότι η «17N» ήταν μία οργάνωση με αριστερές καταβολές, που ακολουθούσε τη μαρξιστική – λενινιστική ιδεολογία και θαύμαζε επαναστατικές μορφές της αριστεράς όπως ο Βελουχιώτης και ο «Τσε». Αυτό προκύπτει και απ' τις απόψεις που εκφράζει η «17N» για τον ιμπεριαλισμό και τον καπιταλισμό και υπέρ της λαϊκής εξουσίας και της εργατικής τάξης.

Θεωρούμε επίσης ότι ακολουθεί περισσότερο τη μαρξιστική ιδεολογία και λιγότερο τη λενινιστική καθώς απουσιάζει απ' όλες τις προκηρύξεις η έννοια της «δικτατορίας του προλεταριάτου» του Λένιν και το κόμμα δεν κατέχει τόσο κεντρικό θέση όσο στη θεωρία του Λένιν. Το ίδιο ισχύει και στην περίπτωση του σταλινισμού, αν και πολλοί την κατηγορούν για σταλινισμό, καθώς ούτε μαζικές διώξεις υποστηρίζει, ούτε συγκεντρωτισμό και γραφειοκρατία, ενώ είδαμε ότι διαρκώς καταφέρεται εναντίον του σταλινισμού και των αντίστοιχων καθεστώτων. Μασοϊκοί επίσης δε νομίζουμε ότι μπορούν να χαρακτηριστούν καθώς ο μασοϊσμός ήταν η εφαρμογή του μαρξισμού στη Κίνα κατά την οποία ο κύριος ρόλος ανήκε στο στρατό κι όχι

στο κόμμα (όπως στην Ε.Σ.Σ.Δ.), ενώ βάση δεν αποτελούσαν οι βιομηχανικοί εργάτες, που ήταν λίγοι, αλλά οι αγροκτηνοτρόφοι που χρίστηκαν προλεταριάτο.<sup>268</sup> Τέτοιες απόψεις δεν βρίσκουμε στα κείμενα της «17N». Αυτό συμβαίνει και στην περίπτωση του τροτσκισμού, όπου όπως ήδη έχουμε πει σημαίνει την προσπάθεια που έκανε το Τρότσκι για να συμβιβάσει Μπολσεβίκους και Μενσεβίκους στη Ρωσία και επίσης τη θεωρία του ότι προκειμένου να επικρατήσει η επανάσταση θα πρέπει να διαδοθεί σ' όλο τον κόσμο κι όχι σε μία μόνο χώρα. Στη χώρα μας βεβαίως ο τροτσκισμός έλαβε κυρίως τη σημασία της αριστερής αντιπολίτευσης απέναντι στο Κ.Κ.Ε. καθώς την εποχή του Μεσοπολέμου και της κατοχής που αναπτύχθηκε ο τροτσκισμός, αποτελούσε σε διεθνές επίπεδο την αντίδραση στην άνοδο στην εξουσία του Στάλιν και την αντιπολίτευση έναντι των σταλινικών καθεστώτων και κομμάτων τόσο στη Ρωσία όσο και σ' όλο τον κόσμο.<sup>269</sup> Στην Ελλάδα οι δύο κύριοι πόλοι του τροτσκιστικού κινήματος ήταν η ομάδα «Σπάρτακος»<sup>270</sup> και ο «Αρχαιομαρξισμός».<sup>271</sup> Βεβαίως ούτε τέτοιες απόψεις εμφανίζονται στα κείμενα της «17N», οπότε νομίζουμε ότι πρέπει ν' αποκλείσουμε και αυτόν τον ιδεολογικό προσανατολισμό.

---

<sup>268</sup> Βλ. Ηλεκτρονική Διεύθυνση: <http://flashfiles.flash.gr/greece/Rid16/> («Μαοϊσμός») και Οικονομίδης Φ. (1999), «Η επίδραση της μαοϊκής σκέψης στην Ελλάδα και του κόσμου», Ιστορικά, Ένθετο Εφημερίδας «Ελευθεροτυπία», τεύχος 4, (Τομ. 1<sup>ος</sup>), σ. 46.

<sup>269</sup> Βλ. Κατσορίδας Δ., Λιβιεράτος Δ., Παλούκης Κ. (2003), *Ο ελληνικός τροτσκισμός*, Φιλίστωρ, Αθήνα, σ. 14.

<sup>270</sup> Η ομάδα «Σπάρτακος» ονομάστηκε έτσι απ' το αντίστοιχο περιοδικό το οποίο πρωτοεκδόθηκε το 1928 και αποτελούσε την «Ενωμένη Αντιπολίτευση» του Κ.Κ.Ε. στις εσωτερικές διεργασίες. Την ομάδα δημιούργησαν οι Π. Πουλιόπουλος, Π. Χατζησταύρος, Γ. Παπανικολάου, Β. Νικολινάκος, Σ. Μάξιμος, Τ. Χαϊνογλου, Κ. Σκλάβος, Π. Γιατσόπουλος οι οποίοι αντιδρούσαν απέναντι στους σταλινικούς και διαγράφηκαν απ' το Κ.Κ.Ε. Βλ. Κατσορίδας Δ., Λιβιεράτος Δ., Παλούκης Κ. (2003), *ό.π.*, σσ. 41-60.

<sup>271</sup> Το «Αρχείο του Μαρξισμού» ήταν ένα περιοδικό που εκδόθηκε την 1<sup>η</sup> Μαΐου 1923 εντός του Σ.Ε.Κ.Ε. (μετέπειτα Κ.Κ.Ε.) απ' τον Φ. Τζουλάκι και άλλους, στη συνέχεια έγινε οργάνωση εκτός κόμματος, άλλαξε πολλά ονόματα στην πορεία του και τελικά διαλύθηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1950. Βλ. Κατσορίδας Δ., Λιβιεράτος Δ., Παλούκης Κ., *ό.π.*, σσ. 28-41.

Τέλος, ως προς τη σχέση της «17N» με τον Ε. Γκεβέρα και τις απόψεις του δε νομίζουμε ότι είναι ιδιαίτερος στενή ασχέτως αν η «17N» έτρεφε μεγάλο θαυμασμό γι' αυτόν. Ο «Τσε» έκανε λόγο για επαναστατικά κινήματα που θα δρουν κατά κύριο λόγο στην ύπαιθρο, στις αγροτικές περιοχές και ιδίως εντός των ιθαγενών πληθυσμών μέσω της δημιουργίας εστιών αντάρτικου (θεωρία της εστίας – *Foquismo*).<sup>272</sup> Επίσης η εφαρμογή αυτής της θεωρίας αναφερόταν ως επί το πλείστον στις χώρες του Τρίτου Κόσμου που μαστίζονταν από αυταρχικά και δικτατορικά καθεστώτα (Λ. Αμερική, Αφρική). Ακόμα, στο βιβλίο του «ο σοσιαλισμός και ο νέος άνθρωπος» έλεγε ότι «ή είμαστε ικανοί να καταρρίψουμε με επιχειρήματα τις αντίθετες απόψεις ή πρέπει να τις αφήσουμε να εκφραστούν. Δεν είναι δυνατό να καταρρίπτουμε απόψεις δια της βίας γιατί αυτό μπλοκάρει οποιαδήποτε ελεύθερη ανάπτυξη της νοημοσύνης».<sup>273</sup> Συμπεραίνουμε λοιπόν ότι οι απόψεις του «Τσε» δε συνάδουν μ' αυτές της «17N».

Μία μεταφορά κατά κάποιον τρόπο του αντάρτικου του «Τσε» στις μεγάλες πόλεις έκανε ο Βραζιλιάνος κομμουνιστής Κάρλος Μαριγκέλα ο οποίος εφάρμοσε το αντάρτικο πόλης στη Βραζιλία το 1968 ύστερα από ένα ακόμα πραξικόπημα (1964).<sup>274</sup> Αυτή την τακτική ακολούθησε κατά τη γνώμη μας και η «17N» με τη σημαντική επισήμανση βεβαίως ότι στη χώρα μας δεν υπήρχε δικτατορία, όπως στη Βραζιλία. Ο Μαριγκέλα εξέδωσε κι ένα εγχειρίδιο σχετικά με το αντάρτικο των πόλεων το οποίο έγινε «ευαγγέλιο» για όλες τις οργανώσεις του τύπου «17N» που εμφανίστηκαν κυρίως στην Ευρώπη και με το οποίο η δράση της «17N» έχει πολλά κοινά στοιχεία,

---

<sup>272</sup> Βλ. Ρε'ρεζ Α. (2002), «Ο Τσε και οι Ιθαγενείς Πληθυσμοί», Ιστορικά, Ένθετο Εφημερίδας «Ελευθεροτυπία», τεύχος 167, (τομ. 17<sup>ος</sup>), σσ. 42-47.

<sup>273</sup> Βλ. Γκαρσία Φ., Σόλα Ο. (2000), ό.π., σ. 147.

όπως η εκτέλεση πράκτορα της CIA και μελών της χούντας<sup>275</sup> (Γουέλς, Μάλλιος), οι ληστείες σε τράπεζες απ' τους φρουρούς των οποίων πρέπει ν' αφαιρούνται τα όπλα<sup>276</sup> (περίπτωση Χρ. Μάτη), οι στόχοι για επιθέσεις,<sup>277</sup> η στάση απέναντι στο λαό,<sup>278</sup> η προπαγάνδα μέσω των προκηρύξεων,<sup>279</sup> η ιδεολογία<sup>280</sup> κ.ά.

Συμπερασματικά λοιπόν θα μπορούσαμε να πούμε ότι η «17N» ήταν μία αριστερή οργάνωση με μαρξιστική κατά κύριο λόγο ιδεολογία, εμπλουτισμένη με αρκετά στοιχεία λενινισμού που ακολούθησε την πρακτική του αντάρτικου πόλεων του Κάρλος Μαριγκέλα. Απ' όσα προείπαμε καθίσταται σαφές ότι εκπληρώνεται κι άλλο ένα χαρακτηριστικό που είναι απαραίτητο προκειμένου μία ομάδα να θεωρηθεί ενεργός μειονότητα, αυτός της εμφανούς κοινωνικούς ταυτότητας. Η «17N» τόσο με τις πράξεις όσο και με τα λόγια της δημιούργησε μία εμφανή κοινωνική ταυτότητα καθώς όπως ισχυρίζεται αποτελείται από απλούς ανθρώπους, λαϊκούς αγωνιστές, που δεν πειράζουν τον απλό λαό κι έχουν ως στόχο τους μόνο την εξουσία, ισχυρισμό που εφάρμοξε και στην πράξη χτυπώντας φορείς του καθεστώτος και αποφεύγοντας να προξενήσει θύματα μεταξύ των Ελλήνων πολιτών, όχι όμως πάντοτε με επιτυχία.

---

<sup>274</sup> Βλ. Μαριγκέλα Κ. (χ.χ), *Το εγχειρίδιο του αντάρτη των πόλεων*, Ελεύθερος Τύπος, Αθήνα, σσ. 12-14.

<sup>275</sup> Βλ. Μαριγκέλα Κ., ό.π., σ. 28.

<sup>276</sup> Βλ. Μαριγκέλα Κ., ό.π., σ. 39.

<sup>277</sup> Βλ. Μαριγκέλα Κ., ό.π., σ. 55.

<sup>278</sup> Βλ. Μαριγκέλα Κ., ό.π., σσ. 57-58.

<sup>279</sup> Βλ. Μαριγκέλα Κ., ό.π., σσ. 84-85.

<sup>280</sup> Βλ. Μαριγκέλα Κ., ό.π., σ. 89.

### **4.3 Ο ορισμός των κοινωνικών αντιπάλων**

Η οργάνωση «17N» δρα εντός ενός κοινωνικού πλαισίου στο οποίο υπάρχουν κι άλλες ομάδες με τις οποίες είτε συγκρούεται (εξουσία) είτε προσπαθεί να επηρεάσει (πληθυσμός). Στην παρούσα φάση της εργασίας μας λοιπόν θα οριστούν οι τρεις κοινωνικοί αντίπαλοι και το πλέγμα των μεταξύ τους σχέσεων σύμφωνα με το τριαδικό μοντέλο κοινωνικής επιρροής.

#### **A) Ενεργός μειονότητα: «17 ΝΟΕΜΒΡΗ»**

Σύμφωνα με τον ορισμό περί ενεργού μειονότητας που έχουμε ακολουθήσει ως τώρα, ο οποίος λέει ότι μία ομάδα (ή ένα άτομο) μπορεί να δράσει ως ενεργός μειονότητα απ' τη στιγμή που δε συμμετέχει στη διαμόρφωση των κυρίαρχων κανόνων (δηλαδή στην εξουσία), αρνείται ή καταλύει την κοινωνική συναίνεση δημιουργώντας και διατηρώντας σύγκρουση με την εξουσία, προτείνει κάτι νέο και διαφορετικό (νέες ιδέες, αξίες κτλ.), μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι η οργάνωση «17N» είναι μία ενεργός μειονότητα.

Έχουμε παρατηρήσει ως αυτό το σημείο ότι η «17N» αναδύθηκε σε μία κρίσιμη καμπή της ελληνικής ιστορίας αμέσως μετά την αποκατάσταση της Δημοκρατίας (1975), με ενέργειες οι οποίες αντιμετωπίστηκαν κατά τρόπο θετικό από σημαντικό τμήμα του ελληνικού λαού (εκτελέσεις Γουέλς, Μάλλιου), αρνήθηκε την κοινωνική συναίνεση, συγκρούστηκε (σφοδρά όπως θα δούμε κι ακολούθως) με την εξουσία, πρότεινε ορισμένες νέες ιδέες προς την ανάπτυξη και τη βελτίωση της ελληνικής κοινωνίας, έχοντας ταυτοχρόνως μία εμφανή κοινωνική ταυτότητα. Η «17N» συνεπώς

διατυπώνοντας αυτές τις καινοτόμες θέσεις και αρνούμενη τη συμμόρφωση και την υποταγή στην εξουσία ήρθε σε ρήξη με τους κυρίαρχους κοινωνικούς κανόνες και το υπάρχον καθεστώς, το οποίο υπερασπιζόταν την καθεστηκυία τάξη και χρησιμοποιούσε τον κοινωνικό έλεγχο για να το επιτύχει.

## **B) Εξουσία: το ελληνικό καθεστώς**

Ο κύριος αντίπαλος της «17N» στην προσπάθειά της να διαδώσει τις ιδέες και τις απόψεις της και να επηρεάσει τον ελληνικό λαό ήταν ασφαλώς η εξουσία, η οποία συγκεκριμενοποιείται στο ελληνικό καθεστώς. Χρησιμοποιούμε τη λέξη «καθεστώς» και όχι «κράτος» ή «κυβέρνηση», διότι συνήθως η έννοια του καθεστώτος είναι ευρύτερη και περιλαμβάνει όχι μόνο τη συγκεκριμένη ομάδα που κυβερνά αλλά επίσης και άλλες ομάδες κρατικές ή παρακρατικές, κοινωνικές τάξεις, φορείς, οργανώσεις κλπ., οι οποίες διατηρούν μεταξύ τους στενούς δεσμούς, έχουν κοινά στοιχεία, υποστηρίζουν το υπάρχον κοινωνικό σύστημα και κάνουν τα πάντα για να το προστατεύσουν και να το διατηρήσουν, ενώ εντάσσουμε σ' αυτό και διάφορους διεθνείς φορείς απ' τη στιγμή που η χώρα μας ανήκει σε διεθνείς οργανισμούς και ενώσεις (NATO, Ε.Ε., Δ.Ν.Τ. κ.ά.) με τους οποίους σαφώς και αλληλεπιδρά και δέχεται συχνά τις υποδείξεις τους. Το ελληνικό καθεστώς λοιπόν, με ό,τι περιλαμβάνει, είναι εκείνο που θεσπίζει και εφαρμόζει τους κυρίαρχους κανόνες, τους νόμους, τις εκάστοτε πολιτικές, είναι δηλαδή η εξουσία με την οποία η «17N» συγκρούεται, διαφωνώντας κάθετα με τις θέσεις της και την προσπάθειά της να τις επιβάλλει. Η «17N» μέσω των προκηρύξεών της έχει κατ' επανάληψη προσδιορίσει τους

κοινωνικούς της αντιπάλους τους οποίους αντιμάχεται όχι μόνο λόγω αλλά και έργω. Διευκρινίζουμε ότι στους κοινωνικούς αντιπάλους που παραθέτουμε στη συνέχεια, όπως προκύπτουν απ' τις προκηρύξεις της «17N», δεν περιλαμβάνουμε φορείς, πρόσωπα, οργανώσεις με τα οποία η «17N» απλώς διαφωνεί, αλλά όσους αντιλαμβάνεται ως εχθρούς και επιθυμεί να τους αφαιρέσει την όποια ισχύ τους. Ας δούμε λοιπόν τους «αντιπάλους» της «17N»:

- ◆ Αμερικάνοι (Τράπεζες, Επιχειρήσεις, Βάσεις, Στρατιωτικοί)
- ◆ Ιμπεριαλισμός
- ◆ Μυστικές Υπηρεσίες (Κ.Υ.Π., Ε.Υ.Π., CIA, FBI)
- ◆ Ελληνική Κυβέρνηση
- ◆ Βουλή – Πολιτικός Κόσμος
- ◆ Δικαιοσύνη – Δικαστές – Νομικό Σύστημα
- ◆ Κόμματα (τα περισσότερα, ιδίως ΠΑ.ΣΟ.Κ. – Ν.Δ.)
- ◆ Βασανιστές της χούντας
- ◆ Φασίστες του κράτους και του παρακράτους
- ◆ Βασιλιάς
- ◆ Διεθνείς Οργανισμοί (NATO, Ε.Ο.Κ., Ε.Ε., ΔΝΤ, G8, ΟΟΣΑ, Π.Ο.Ε.)
- ◆ Άρχουσα Τάξη
- ◆ Φασιστικός Μηχανισμός (καλυμμένος φασισμός με κοινοβουλευτική βιτρίνα)
- ◆ Σύνδεσμος Ελλήνων Βιομηχάνων (Σ.Ε.Β.) – Βιομήχανοι
- ◆ Εφορίες – φορολογικό σύστημα
- ◆ Εργατοδικείο
- ◆ Καπιταλισμός (Μεγάλο Κεφάλαιο, ξένο και εγχώριο)

- ◆ Τα Μ.Μ.Ε. (τα περισσότερα)
- ◆ Λούμπεν Μεγαλο-αστική Τάξη (ΛΜΑΤ)<sup>281</sup>
- ◆ Αστυνομία, ΜΑΤ-ΜΕΑ, Αντιτρομοκρατική<sup>282</sup>
- ◆ Εφοπλιστές
- ◆ Τούρκικο καθεστώς (όχι ο τούρκικος λαός)
- ◆ Μεγαλογιατροί – κλινικάρχες
- ◆ Στρατός – στρατηγοί
- ◆ Η «Δύση» (Δυτικές δυνάμεις, δυτικό κεφάλαιο π.χ. Γερμανία, Γαλλία)
- ◆ Τράπεζες – Τραπεζίτες (ελληνικές – ξένες)
- ◆ Εκδότες
- ◆ Επιχειρηματίες
- ◆ Διοικητές Οργανισμών
- ◆ Το κράτος του Ισραήλ
- ◆ Απεργοσπαστικοί μηχανισμοί

Οι προαναφερθέντες αντίπαλοι – «εχθροί» της «17N» οι οποίοι προέκυψαν απ' τις προκηρύξεις της, συμφωνούν και με τις επιθέσεις τις οποίες πραγματοποίησε όλα αυτά τα χρόνια της δράσης της, δηλαδή τους επιχειρησιακούς της στόχους (Πιν. 6, Πιν. 7, Πιν. 8). Απ' την μελέτη των προκηρύξεων με τις οποίες η «17N» αναλάμβανε την ευθύνη για τις

---

<sup>281</sup> Πρόκειται για δημιουργήματα της «17N» με το οποίο προσδιορίζει την τάξη των μεγάλων καπιταλιστών που απέτυχαν σαν άτομα επιχειρηματίες αφού χρεοκόπησαν και είναι υπερχρεωμένοι. Απέτυχαν ν' αναπτύξουν αυτοδύναμα τη χώρα, υπερπλούτισαν με απάτες και κομπίνες κλέβοντας και λεηλατώντας τη χώρα και τους εργαζόμενους και έβγαλαν τα κεφάλαιά τους στο εξωτερικό. Είδαν τη χώρα σαν αποικία με ευκαιρίες για εύκολο και γρήγορο πλουτισμό σε βάρος των συμφερόντων της χώρας υποτάσσοντας τα συμφέροντά τους σ' αυτά του ξένου κεφαλαίου. Βλ. *Οι Προκηρύξεις*, Κάκτος, Αθήνα, σ. 293.

<sup>282</sup> Η «17N» διαχωρίζει τους αστυνομικούς λέγοντας: «...τους άλλους του μικρούς απλούς αστυφύλακες δεν θα τους χτυπάμε, γιατί δεν τους θεωρούμε εκ προοιμίου εχθρούς εκτός βέβαια αν βγάλουν πιστόλι και πυροβολήσουν» και αλλού: «τους απλούς αστυφύλακες δεν τους θεωρούμε εξ' ορισμού εχθρούς». Βλ. *Οι Προκηρύξεις*, Κάκτος, Αθήνα, σσ. 187-188 και σ. 680.



εκάστοτε επιθέσεις της προέκυψε το συμπέρασμα ότι στα 27 χρόνια δράσης της πραγματοποίησε 92 επιθέσεις απ' τις οποίες οι 54 στρέφονταν κατά ελληνικών στόχων, οι 19 κατά αμερικανικών και οι υπόλοιποι κατά τουρκικών, αγγλικών, γαλλικών, γερμανικών, ολλανδικών και «ευρωπαϊκών»<sup>283</sup> στόχων. Επίσης απ' αυτές τις επιθέσεις οι περισσότερες στρέφονταν κατά αλλοδαπών αξιωματούχων (18), κατά δημοσίων υπηρεσιών (12), κατά Ελλήνων αξιωματούχων (11) και άλλων.

Οφείλουμε να επισημάνουμε σ' αυτό το σημείο ότι δεν υπάρχει ιδιαίτερη συμφωνία ως προς τον ακριβή αριθμό των επιθέσεων της «17N», καθώς η αστυνομία για παράδειγμα προσθέτει επιθέσεις τις οποίες η οργάνωση έχει αρνηθεί, όπως η βόμβα στον βουλευτή της Ν.Δ. Β. Μιχαλολιάκο και άλλοι δε συμφωνούν ως προς την καταμέτρηση των βομβιστικών επιθέσεων. Εμείς σ' αυτή την εργασία υπολογίζουμε ως επιθέσεις της «17N» όσες εντοπίσαμε στις προκηρύξεις της για τις οποίες αναλαμβάνει την ευθύνη. Δε θεωρούμε διπλή επίθεση το χτύπημα με δύο βόμβες ή δύο ρουκέτες σ' ένα στόχο (π.χ. κτίριο, λεωφορείο), όπως για παράδειγμα η επίθεση με 28 βόμβες στην περιοχή της Εκάλης (ένας στόχος, πολλές βόμβες). Αντιθέτως την επίθεση με τέσσερις βόμβες σε τέσσερις διαφορετικές περιοχές της Αττικής την ίδια ημέρα (π.χ. σε τέσσερις εφορίες) τη λαμβάνουμε υπόψη ως τέσσερις διαφορετικούς στόχους. Τέλος, μ' όλο το σεβασμό που είναι δυνατό να τρέφει ένας άνθρωπος στα θύματα της οποιασδήποτε βίας, δεν καταμετράμε ως στόχους όσους σκοτώθηκαν χωρίς να στοχεύει σ' αυτούς η «17N». Συνεπώς, δεν μετράμε στους στόχους που

---

<sup>283</sup> Ονομάζουμε «ευρωπαϊκό» στόχο την μία και μόνη επίθεση που έγινε εναντίον ενός

προαναφέραμε την περίπτωση Θ. Αξαρλιάν, ο οποίος σκοτώθηκε κατά την επίθεση κατά του

#### **ΟΙ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ ΤΗΣ «17N»**

Αλλοδαποί αξιωματούχοι	:	18
Έλληνες αξιωματούχοι	:	11
Επιχειρήσεις ξένων συμφερόντων	:	9
Ξένες τράπεζες	:	8
Δημόσιες υπηρεσίες	:	12
Έλληνες επιχειρηματίες	:	5
Απεργοσπαστικοί μηχανισμοί	:	6
Πρεσβείες	:	2
Εισαγγελείς	:	2
Στρατόπεδα	:	1
Αστυνομικοί	:	5
Τηλεοπτικοί σταθμοί	:	1
Γιατροί	:	1
Γραφεία κομμάτων	:	2
Ξενοδοχεία	:	1
Επιχειρήσεις ελληνικών συμφερόντων:		2
Διεθνείς Οργανισμοί	:	1
Σπίτια-οικόπεδα «πλούσιων περιοχών:		4
Μουσεία	:	1

Σύνολο: 92

#### **Πίνακας 6.**

---

διεθνούς οργανισμού, της Ευρωπαϊκής Ένωσης (τότε Ε.Ο.Κ.).

### Η «ΕΘΝΙΚΟΤΗΤΑ» ΤΩΝ ΣΤΟΧΩΝ ΤΗΣ «17N»

«ΕΘΝΙΚΟΤΗΤΑ»	ΕΠΙΘΕΣΕΙΣ
Ελληνική	54
Αμερικανική (Η.Π.Α.)	19
Τουρκική	7
Γερμανική	4
Αγγλική	4
Γαλλική	2
Ολλανδική	1
«Ευρωπαϊκή» (Ε.Ο.Κ.)	1
<i>Σύνολο</i>	92

**Σημ.:** Χρησιμοποιούμε τον όρο εθνικότητα εντός εισαγωγικών, διότι δεν αναφερόμαστε μόνο σε έμψυχους στόχους αλλά και σε άψυχους (π.χ. κτίρια, αυτοκίνητα, επιχειρήσεις κ.ά.) προκειμένου να προσδιορίσουμε την υπηκοότητα για τους ανθρώπινους στόχους και την εθνική ταυτότητα για τους υπόλοιπους.

#### Πίνακας 7.

#### ΟΙ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ ΤΗΣ «17N» ΑΝΑ ΕΤΟΣ

1975: 1	1985: 2	1995: 1
1976: 1	1986: 5	1996: 1
1977: -	1987: 3	1997: 1

1978: -	1988: 8	1998: 6
1979: -	1989: 7	1999: 7
1980: 1	1990: 6	2000:1-
1981: -	1991: 21	2001: -
1982: -	1992: 4	2002: 1
1983: 1	1993: 11	
1984: 1	1994: 2	

### Πίνακας 8.

I. Παλαιοκρασά, για το θάνατο του οποίου η «17N» έριξε την ευθύνη κατά κύριο λόγο στις αρχές και τις περιπτώσεις Σωτ. Σταμούλη, Ν. Βελούτσου και Π. Ρουσσέτη, οι οποίοι ήταν οδηγοί και συνοδοί κατά τις επιθέσεις αντιστοίχως των Π. Πέτρου, Τζ. Τσάντες και Ν. Μομφεράτου. Διευκρινίζουμε για μία ακόμα φορά ότι αναφερόμαστε σε στόχους, δηλαδή σε ποιους στόχευε η «17N» και όχι γενικώς σε θύματα καθώς σε καμία προκήρυξη δεν αποδίδεται κάποια μομφή ή κατηγορία για τα ανωτέρω θύματα πέραν ίσως του γεγονότος ότι ήταν οδηγοί-συνοδοί των κυρίως στόχων.

Ολοκληρώνοντας αυτή την αναφορά μας στους κοινωνικούς αντιπάλους της «17N», δηλαδή στην εξουσία (ελληνικό καθεστώς) μπορούμε συμπερασματικά να πούμε ότι η «17N» συγκρούεται με το ελληνικό καθεστώς σε δύο επίπεδα: ιδεολογικό και πρακτικό. Το ιδεολογικό αφορά το τρίπτυχο το οποίο καθοδηγεί τη δράση της . Αυτό το τρίπτυχο είναι το εξής: Σοσιαλισμός – Εθνική Ανεξαρτησία / Διεθνισμός – Δημοκρατία. Αυτό το ιδεολογικό τρίπτυχο της «17N» συγκρούεται με

σφοδρότητα με το αντίστοιχο του ελληνικού καθεστώτος (Εξουσία), το οποίο κατά τη «17N» είναι το ακόλουθο: Καπιταλισμός – Ιμπεριαλισμός – Φασισμός. Το τρίπτυχο με τα λόγια της «17N» είναι: «...το καθεστώς της ιμπεριαλιστικής εξάρτησης, το καθεστώς της νέας τρομοκρατίας, το καθεστώς της εκμετάλλευσης απ' τα ξένα και ντόπια μονοπώλια..»<sup>284</sup> το οποίο και αντιμάχεται. Θα μπορούσαμε κατά συνέπεια να πούμε ότι τα κύρια σημεία αυτής της ιδεολογικής σύγκρουσης σχετίζονται με το οικονομικό σύστημα, εγχώριο και διεθνές (Σοσιαλισμός / Καπιταλισμός), με τις σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ των κρατών (Εθνική ανεξαρτησία – Διεθνισμός / Ιμπεριαλισμός) και με τον τρόπο διακυβέρνησης μίας χώρας (Δημοκρατία / Φασισμός).

Το δεύτερο επίπεδο, το πρακτικό έχει άμεση σχέση με το πρώτο καθώς ουσιαστικά πρόκειται για την άμεση σύγκρουση της «17N» με τους φορείς του ανωτέρω ιδεολογικού τριπτύχου, δηλαδή με τους φορείς του ελληνικού καθεστώτος (Ελληνες και ξένους), οι οποίοι έχουν την εξουσία και διαμορφώνουν τους κυρίαρχους κανόνες και τους οποίους είδαμε όταν μιλήσαμε για τους κοινωνικούς αντιπάλους της «17N», π.χ. πολιτικοί, εισαγγελείς, τράπεζες, βιομήχανοι κ.ά.

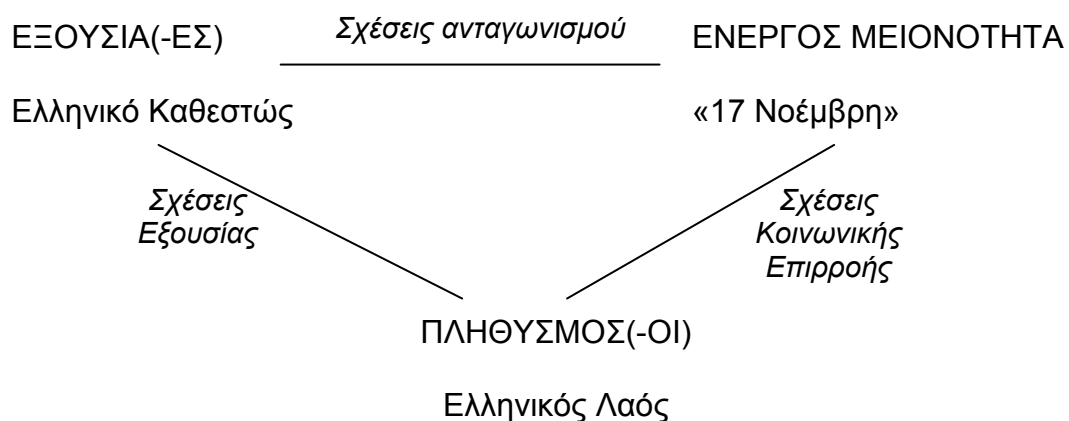
### **Γ) Πληθυσμός: ο ελληνικός λαός**

Ο πληθυσμός είναι η τρίτη κοινωνική οντότητα η οποία εμπλέκεται στο τριαδικό μοντέλο μειονοτικής επιρροής. Είναι η κοινωνική οντότητα που δέχεται την επικυριαρχία της εξουσίας και αρκετά συχνά αποδέχεται μέρος ή όλους τους κοινωνικούς κανόνες, που η εξουσία θεσπίζει κι επιβάλλει μέσω

---

<sup>284</sup> Βλ. *Οι Προκηρύξεις*, (2002), Κάκτος, Αθήνα, σ. 27.

της κυρίαρχης ιδεολογίας, ενώ επίσης είναι και ο στόχος της ενεργού μειονότητας, η οποία προσπαθεί να τον επηρεάσει και να πάρει με το μέρος της. Καθίσταται λοιπόν σαφές ότι ανάμεσα στην εξουσία και τον πληθυσμό υπάρχουν σχέσεις κυριαρχίας, ανάμεσα στην εξουσία και την ενεργό μειονότητα σχέσεις σύγκρουσης και ανταγωνισμού και ανάμεσα στην ενεργό μειονότητα και τον πληθυσμό σχέσεις επιρροής (Σχήμα 1). Βεβαίως ο πληθυσμός είναι ένα σύνθετο κοινωνικό πλέγμα που συγκροτείται από πολλές υπο-ομάδες ή υπο-κατηγορίες.<sup>285</sup> Όμως, στην παρούσα εργασία θεωρούμε πληθυσμό όλο τον ελληνικό λαό πλην βεβαίως των αντιπάλων της «17N» (ελληνικό καθεστώς) και τους προσκείμενους σ' αυτούς. Αυτό συμβαίνει διότι η «17N» δεν αποκλείει τμήματα του ελληνικού λαού πέραν των κατεχόντων και ασκούντων την εξουσία και όσων ασπάζονται το προαναφερθέν ιδεολογικό τρίπτυχο (Καπιταλισμός – Ιμπεριαλισμός – Φασισμός). Η «17N» λοιπόν απευθύνεται γενικώς στον ελληνικό λαό τον οποίο σαφώς προσπαθεί να επηρεάσει τόσο μέσω της δράσης όσο και μέσω του λόγου της.



**Σχήμα 1.**

<sup>285</sup> Βλ. Μαντόγλου Α. (1995), *Η εξέγερση του Πολυτεχνείου*, Οδυσσέας, Αθήνα, σ. 205.

#### 4.4 Οι σχέσεις της «17N» με την εξουσία και τον πληθυσμό

Έχουμε αναφερθεί ως αυτό το σημείο σε ορισμένα χαρακτηριστικά τα οποία ήταν απαραίτητα προκειμένου η οργάνωση «17N» να χαρακτηριστεί ως ενεργός μειονότητα. Βεβαίως μία ενεργός μειονότητα έχει ως στόχο της να επηρεάσει έναν πληθυσμό, στόχο που απ' τη στιγμή που δεν κατέχει εξουσία ο κύριος τρόπος για να τον επιτύχει είναι ο τρόπος συμπεριφοράς της.<sup>286</sup> Προκειμένου αυτός ο τρόπος συμπεριφοράς ν' αναγνωριστεί απ' τον πληθυσμό (στόχος επιρροής), τρεις προϋποθέσεις είναι απαραίτητες: 1) η ομάδα ή το πρόσωπο που υιοθετεί ένα είδος συμπεριφοράς να έχει συνείδηση της σχέσης που υπάρχει ανάμεσα στην εσωτερική κατάσταση και τα εξωτερικά σήματα που χρησιμοποιεί, 2) να χρησιμοποιεί σήματα με τρόπο συστηματικό και σταθερό, ώστε να αποφύγει την πιθανότητα παρανόησης απ' το δέκτη και 3) να διατηρεί τις ίδιες σχέσεις μεταξύ συμπεριφοράς και σήμανσης καθ' όλη τη διάρκεια της αλληλεπίδρασης.<sup>287</sup> Ο S. Moscovici έχει προτείνει τους ακόλουθους πέντε τρόπους συμπεριφοράς: α) επένδυση, β) αυτονομία, γ) σταθερότητα, δ) ακαμψία, ε) αμεροληψία – ισότητα,<sup>288</sup> εκ των οποίων η σταθερότητα είναι η κατ' εξοχήν συμπεριφορά που καθορίζει τη μειονοτική επιρροή. Η σταθερότητα έχει δύο εκδοχές: τη συγχρονική που χαρακτηρίζεται απ' την κοινωνική συναίνεση των μελών μίας μειονότητας για όλα τα προβλήματα που προκύπτουν και τη διαχρονική, η οποία συνίσταται στη συστηματική και μη αντιφατική

<sup>286</sup> Βλ. Παπαστάμου Στ., Μιούνη Γκ. (2001), *Μειονότητες και Εξουσία*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, σ. 49.

<sup>287</sup> Βλ. Παπαστάμου Στ. – Μιούνη Γκ. (2001), *ό.π.*, σ. 49.

<sup>288</sup> Βλ. Μαντόγλου Α. (1999), *ό.π.*, σσ. 43-45.

διατήρηση του ίδιου τρόπου απάντησης στο χώρο και στο χρόνο. Η συμπεριφορά λοιπόν μίας μειονότητας έχει εξέχουσα θέση στην προσπάθειά της να γίνει πηγή κοινωνικής επιρροής και το ύφος (είδος) αυτής της συμπεριφοράς διαδραματίζει σημαντικότερο ρόλο ακόμα κι απ' το περιεχόμενο των προτάσεών της καθώς αν εμφανίζεται πεπεισμένη η ίδια τότε μπορεί να γίνει πειστική και άρα να επηρεάσει. Οφείλουμε να επισημάνουμε σ' αυτό το σημείο ότι υπάρχει πιθανότητα μία σταθερή συμπεριφορά της μειονότητας, που θεωρείται απαραίτητη συνθήκη προκειμένου να επηρεάσει, να προκαλέσει τα αντίθετα απ' τα αναμενόμενα αποτελέσματα (φαινόμενο «μπούμερανγκ») αν εκληφθεί απ' τον πληθυσμό ως δογματική και άκαμπτη.<sup>289</sup> Συμπεραίνουμε λοιπόν και σ' αυτό το σημείο ότι σημαντικό ρόλο διαδραματίζει το πώς ο πληθυσμός αντιλαμβάνεται τη συμπεριφορά της μειονότητας προκειμένου αυτή να μπορέσει ν' ασκήσει επιρροή.

#### **α) Η στάση της «17N» απέναντι στην εξουσία**

Η στάση της «17N» απέναντι στο ελληνικό καθεστώς χαρακτηρίζεται από σταθερότητα και ακαμψία. Η «17N» επί 27 χρόνια διατήρησε τον ίδιο σταθερό τρόπο συμπεριφοράς (διαχρονική σταθερότητα) επιτιθέμενη στην εξουσία τόσο με έργα όσο και φραστικά μέσω των προκηρύξεών της. Χτυπούσε στόχους του ελληνικού καθεστώτος δίχως να διαπραγματεύεται μαζί του τις θέσεις και τις προτάσεις της. Δε ζήτησε ποτέ κάποια ανταλλάγματα προκειμένου να σταματήσει τη δράση της πέραν της ολοκληρωτικής ανατροπής του υπάρχοντος καθεστώτος, ενώ υπήρξε

---

<sup>289</sup> Βλ. Παπαστάμου Στ. – Μιούνη Γκ. (2001), ό.π., σσ. 83-85.



πάντοτε συμπαγής χωρίς διαρροές και διαφωνίες στους κόλπους της, που να βγαίνουν προς τον πληθυσμό (συγχρονική σταθερότητα). Όπως προείπαμε πέραν των ενεργειών της (εκτελέσεις, βόμβες κτλ.) και η λεκτική στάση της απέναντι στην εξουσία ήταν σταθερή και άκαμπτη όλα αυτά τα χρόνια και διακρινόταν για το επιθετικό-υβριστικό και ειρωνικό ύφος της, όπως φαίνεται ακολούθως.<sup>290</sup>

Έτσι λοιπόν οι κοινωνικοί της αντίπαλοι χαρακτηρίζονται:

<b><u>Επιθετικό-υβριστικό :</u></b>	ματαιόδοξοι
τύραννοι	μανδάρινοι
καταπιεστές	φασιστοπασόκοι
χωροφύλακες των λαών	ένοπλη συμμορία
απροκάλυπτοι	βαθύπλουτοι καπιταλιστές
βασανιστές	μεγαλοκαρχαρίες
φασίστες	ανίκανοι κι απαρχαιωμένοι
τρομοκράτες	κομπιναδόροι
παράσιτα της κοινωνίας	τσαρλατάνοι
κοπρόσκυλα	ξετσίπωτοι
απατεώνες	ψεύτες
χυδαίοι μεγαλοαπατεώνες	λουφαδόροι
στυγνοί εκμεταλλευτές	ληστές-κλέφτες
πολιτικάντηδες	διεφθαρμένοι
σφογγοκωλάριοι	καριερίστες
καρπαζοεισπράκτορες	συκοφάντες

<sup>290</sup> Η «17N» χρησιμοποιούσε στα κείμενά της κατά κύριο λόγο επίθετα, αλλά και άλλες λέξεις, προκειμένου να χαρακτηρίσει τους κοινωνικούς της αντιπάλους τα οποία και χωρίζουμε σ' εκείνα με επιθετικό – υβριστικό περιεχόμενο και σ' εκείνα με ειρωνικό.

μεγαλοκαπιταλιστές	αργυρώνητοι
μεγαλοαπατεώνες	εξωνημένοι
μεγαλογιατροί	ένοχοι
λαθρέμποροι της υγείας	λυμεώνες
κηφήνες	καθάρματα
στρατοκράτες	άνθρωποι της ρεμούλας
φονιάδες	αφερέγγυοι
πληρωμένοι κοντυλοφόροι	πολιτικοί αμοραλιστές
αρχιεγκληματίες	μακιαβελιστές
θρασύδειλοι χαραμοφάηδες	αρχιληστές
ανίκανοι	κρετίνοι
στυγνοί	μπλεγμένοι σε σκάνδαλα
αυταρχικοί	κράτος-μαριονέτα
δικτάτορες	φαιδροί
αντιδημοκράτες	χαφιέδες
επαγγελματίες συνδικαλιστές	κίτρινος τύπος
κομματόσκυλα	μειοδότες
σοβαροφανείς	καραγκιόζηδες
βάρβαροι	εξαχρειωμένοι
μιλιταριστές	ιδιοτελείς
φαύλοι	ρατσιστές
αναξιόπιστοι	καρχαρίες
γραφειοκράτες	φοροκλέφτες
λωποδύτες	φοροφυγάδες
ψευδολόγοι	αλητήριοι

ασφαλίτες	
βλάκες	ανιστόρητοι
μασκαράδες	απολίτιστοι
αγύρτες	στενόμυαλοι
γελοίοι	φρόκαλα της πολιτικής
μαφιόζοι	ατζέντηδες των δυτικών
επαγγελματίες μισθοφόροι	ανυπόληπτοι
μεγαλοπράκτορες	θλιβερά ανθρωπάκια
γκάνγκστερ	άτιμοι
ταγματoσφαλίτες	καρεκλοκένταυροι
μαυραγορίτες	βολεμένοι γραφειοκράτες
κερδοσκόποι	κράτος-μπανανία
ανίκανοι	δηλωσίες
ανερμάτιστοι	εκφυλισμένοι
αλαζόνες	αδίστακτοι
ηλίθιοι	μαντρόσκυλα
γραικύλοι	κυνικοί
σάπιοι	εθνικιστές
φονιάδες	γίεσμεν της κυβέρνησης
ψευτοπαλληκαράδες	υποτελείς
ναζιστές	κράτος-οπερέτα
στυγεροί	κολασούζοι
προδότες	χασάπηδες
γλοιώδεις	σκευωροί
λιγούρηδες επαρχιώτες	

Επίσης χαρακτηρίζονται **ειρωνικά** ως: “*ήρωικοι και ατρώμητοι*”, κύριοι πένητες, μεγαλοφυής δημοσιογραφία, τσακάλια δημοσιογράφοι, φωστήρες, πρωταθλητές της δεοντολογίας, “δημοκρατικό” Ισραήλ, “δημοκρατικό” καθεστώς, γνωστή “Δικαιοσύνη”, “προοδευτική” Ευρωπαϊκή Ένωση, “σοσιαλιστές”, “εκσυγχρονιστική” Ευρωπαϊκή Ένωση, “δημοσιογράφοι”, “δημοκρατική” Ελλάδα, τρομεροί Σέρλοκ Χόλμς, “δημοκρατική Δύση”.

Νομίζουμε ότι δε χρειάζονται ιδιαίτερα σχόλια γι’ αυτή τη μακρά και περιεκτική κατά τη γνώμη μας λίστα. Προκύπτει αβίαστα το συμπέρασμα ότι η «17N» απεχθανόταν αυτό το καθεστώς και τους εκπροσώπους του, τους οποίους χαρακτήριζε με ιδιαίτερως επιθετική, προσβλητική και υβριστική γλώσσα, αποδεικνύοντας κατ’ αυτό τον τρόπο τη συγκρουσιακή της σχέση με το ελληνικό καθεστώς, την απροθυμία της για οποιαδήποτε διαπραγμάτευση και τη σταθερή κι άκαμπτη συμπεριφορά της απέναντί του.

### **β) Η στάση της «17N» απέναντι στον πληθυσμό**

Εντελώς διαφορετική είναι η στάση της «17N» απέναντι στον πληθυσμό, δηλαδή στον ελληνικό λαό, προς τον οποίο διατηρεί μεν μία σταθερή συμπεριφορά, αλλά η ευλυγισία είναι το κύριο στοιχείο που δεσπόζει και καθόλου η ακαμψία. Κατ’ αρχήν η «17N» ποτέ δε χρησιμοποίησε την τακτική του λεγόμενου «τυφλού» χτυπήματος με σκοπό να σκοτωθούν ανυποψίαστοι περαστικοί και τη μόνη φορά που υπήρξε ένα τέτοιο θύμα (Θ. Αξαριλιάν), χωρίς να επιθυμεί η οργάνωση, έκανε τα πάντα προκειμένου ν’ αποποιηθεί των ευθυνών της και να τις καταλογίσει στο ελληνικό καθεστώς. Επίσης όπως θα δούμε και απ’ τα στοιχεία των

προκηρύξεων ουδέποτε επετέθη κατά τρόπο υβριστικό στον ελληνικό λαό τον οποίο πάντοτε προσπαθούσε να έχει με το μέρος της και να επηρεάσει, τονίζοντας διαρκώς ότι έλκει την καταγωγή της απ' τα λαϊκά στρώματα. Η «17N» σ' αυτή την περίπτωση έδρασε σα να είχε μελετήσει τις θεωρίες της κοινωνικής επιρροής. Μία ενεργός μειονότητα αν επιθυμεί ν' ασκήσει επιτυχώς κοινωνική επιρροή πρέπει να δώσει έμφαση σε ορισμένες κοινές κοινωνικές υπαγωγές με τον πληθυσμό (μειονοτική ευλυγισία), έτσι ώστε οι δέκτες της επιρροής να φτάσουν να παραδεχθούν ως ένα βαθμό ότι έχουν κοινά κοινωνικά γνωρίσματα με τη μειονότητα με άμεση συνέπεια την πιο ανώδυνη αποδοχή εκ μέρους τους των μειονοτικών απόψεων και ιδεών.<sup>291</sup> Παρατηρήσαμε άλλωστε στα της ταυτότητας της «17N» ότι για να αυτο-προσδιοριστεί χρησιμοποιεί εκφράσεις όπως: «...απλοί αγωνιστές...», «...λαϊκοί αγωνιστές...», «...λαϊκό επαναστατικό κίνημα...», κ.ο.κ. Ας δούμε λοιπόν ποια είναι η στάση της απέναντι στον ελληνικό λαό μέσω των προκηρύξεων.

«ο Λαός μας όμως ξέρει καλά...»

«...πίσω απ' την πλάτη του λαού...»

«...ο ελληνικός λαός δεν είναι αγέλη από πρόβατα...»

«...συνεχίζοντας τον εμπαιγμό του λαού...»

«...ο ελληνικός λαός έχει καταλάβει πια...»

«...ο Λαός έχει πια κατανοήσει...»

«...τρόπο δράσης που να αποκλείει ακόμα και τον τυχαίο τραυματισμό... οποιουδήποτε άλλου περαστικού...»

«...να γίνει ο λαός νοικοκύρης στον τόπο του»

---

<sup>291</sup> Βλ. Παπαστάμου Στ. (1989), *Η κοινωνική επιρροή*, Οδυσσέας, Αθήνα, σσ. 46-47.

«...τον αδάμαστο ελληνικό λαό»

«...ο λαός αγωνίζεται ηρωικά...»

«...αυτό που έχει καθοριστική σημασία είναι το τι λέει ο λαός. Αυτό μετράει...»

«Ο λαός επιδοκίμασε την εκτέλεση»

«...σε βάρος του ελληνικού λαού...»

«...σεβόμενη την λαϊκή ετυμηγορία...»

«...νέα απάτη σε βάρος του λαού»

«...προσβολή στη νοημοσύνη του λαού...»

«...απάτη σε βάρος του λαού... ληστεία του μισθού των φορολογουμένων...»

«...αποφάσισαν να ταΐσουν τον ελληνικό λαό κουτόχορτο»

«...εξαπάτησης του ελληνικού λαού...»

«...εμείς παίρνουμε όλα τα μέτρα για να μη χτυπηθεί σοβαρά κάποιος τρίτος...»

«Για τον ελληνικό λαό η Δικαιοσύνη είναι συνένοχη»

«...απ' τα βαρύτερα εγκλήματα εναντίον της χώρας και του λαού»

«...ένας ολόκληρος κόσμος εργαζομένων κινδυνεύει να βρεθεί στο δρόμο...»

«...το πρώτο μας μέλημα είναι ακριβώς οι τρίτοι αθώοι περαστικοί»

«...απάτες ενάντια στο λαό»

«...ληστεία της χώρας και της εργασίας του λαού...»

«...προσπαθούν να παραπλανήσουν τον ελληνικό λαό...»

«...οποιοσδήποτε κλέβει τα χρήματα του ελληνικού λαού θα χτυπιέται ένοπλα...»

«...παραμυθιάζουν το λαό...»

«...η συντριπτική πλειοψηφία του λαϊκού κόσμου, του κόσμου που μας ενδιαφέρει και στον οποίο απευθυνόμαστε...»

«...θύτες του ελληνικού λαού...»

«...ο ελληνικός λαός δεν πρόκειται να επιτρέψει...»

«...για να τρομοκρατήσουν το λαό...»

Απ' την αναφορά της «17N» στον ελληνικό λαό συμπεραίνουμε τα ακόλουθα. Κατ' αρχήν σ' όλες σχεδόν τις προκηρύξεις υπάρχει η λέξη λαός ή παράγωγά της (λαϊκός-ή). Επίσης η «17N» δεν αναφέρεται μόνο στον ελληνικό λαό αλλά και στον Παλαιστινιακό, στο Βιετναμέζικο, στον Ιρακινό, στον Κουρδικό και στον Τουρκικό λαό με εκφράσεις συμπαραστάσης και αλληλεγγύης. Ως προς τον ελληνικό λαό ενώ απ' τη μία μεριά λέει ότι είναι «ηρωικός», «αδάμαστος», ότι «δεν είναι αγέλη από πρόβατα» και έχει πια «καταλάβει», «κατανοήσει», «ξέρει τι συμβαίνει», απ' την άλλη ισχυρίζεται ότι κάποιοι τον εμπαίζουν, τον παραμυθιάζουν, τον κλέβουν. Έτσι λοιπόν απ' τη μία ο ελληνικός λαός εμφανίζεται έξυπνος κι απ' την άλλη εμφανίζεται ως θύμα επιτήδειων. Σ' αυτό το σημείο εμφανίζεται η «17N» ως υπερασπιστής του ελληνικού λαού που παρακολουθεί τα πάντα και τιμωρεί τους αδικοπραγούντες, δρώντας **στο όνομα του λαού, ως μέρος του λαού** και προσέχοντας διαρκώς **να μην υπάρξει κάποιο θύμα από το λαό** που να οφείλεται στις ενέργειές της.

Είδαμε ως εδώ ότι η «17N» ως ενεργός μειονότητα έχει μία σταθερή κι άκαμπτη συμπεριφορά προς το ελληνικό καθεστώς (εξουσία) και μία σταθερή κι ευλύγιστη συμπεριφορά προς τον ελληνικό λαό (πληθυσμός).

Πέραν όμως των συγκεκριμένων τρόπων συμπεριφοράς η «17N» χρησιμοποιεί και τους υπόλοιπους που έχουμε αναφέρει. Κατά πρώτο λόγο εμφανίζεται να επενδύει πάνω στο στόχο της. Τα μέλη της διακινδυνεύουν τη ζωή τους και την ελευθερία τους διακηρύσσοντας ορισμένες ιδέες και προτάσεις, ενώ το δηλώνουν και στις προκηρύξεις τους, όταν λένε ότι «...οι λαϊκοί αγωνιστές... αγωνίζονται με τα όπλα στο χέρι ρισκάροντας τα πάντα και τη ζωή τους...»,<sup>292</sup> επιθυμώντας κατ' αυτόν τον τρόπο να δείξουν ότι έχουν αφιερώσει τη ζωή τους σ' ένα σκοπό. Αυτό το δηλώνουν απ' την πρώτη επίθεσή τους (Ρ. Γουέλς) όταν λένε ότι «...προτιμήσαμε να πάρουμε περισσότερα ρίσκα...»<sup>293</sup> και «...πήραμε μεγαλύτερους κινδύνους...» προκειμένου ν' αποφευχθεί να χτυπηθούν η σύζυγος κι ο οδηγός του Γουέλς ή άλλοι περαστικοί.<sup>294</sup> Εμφανίζονται λοιπόν να έχουν αφιερώσει τη ζωή τους σ' ένα σκοπό, στοιχείο που προκαλεί την περιέργεια αλλά και το σεβασμό του πληθυσμού. Επίσης, η «17N» εμφανίζεται να έχει μία αυτόνομη συμπεριφορά δρώντας μόνη της χωρίς να διατηρεί σχέσεις με την εξουσία, με άλλους φορείς ή με διάφορα συμφέροντα, χωρίς να «τα πιάνουμε» όπως λέει κι η ίδια,<sup>295</sup> χωρίς να σχετίζεται με κόμματα και οργανώσεις.

Συμπερασματικά, ολοκληρώνοντας την αναφορά μας και στον τρόπο συμπεριφοράς της «17N», συμπληρώνεται η «εικόνα» της «17N» ως μιας ενεργού μειονότητας, η οποία συγκρούεται με σταθερότητα κι ακαμψία με το ελληνικό καθεστώς, εμφανίζοντας μία αυτονομία και μία επένδυση ως προς τους στόχους της και διαπραγματεύεται σταθερά κι ευλύγιστα με τον ελληνικό λαό προκειμένου να τον επηρεάσει.

---

<sup>292</sup> Βλ. *Οι Προκηρύξεις* (2002), Κάκτος, Αθήνα, σσ. 224-225.

<sup>293</sup> Βλ. *Οι Προκηρύξεις*, ό.π., σ. 22.

<sup>294</sup> Βλ. Καράμπελας Γ. (1985), *Το ελληνικό αντάρτικο των πόλεων*, Γραφές, Αθήνα, σ. 37.

<sup>295</sup> Βλ. *Οι Προκηρύξεις* (2002), Κάκτος, Αθήνα, σ. 863.



#### **4.5 Η εικόνα της «17N» στον πληθυσμό**

Όλα όσα αναφέραμε ως τώρα περί μειονοτήτων και δη ενεργών, μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η «17N» διαθέτει τα χαρακτηριστικά εκείνα γνωρίσματα που την καθιστούν ενεργό μειονότητα. Έχουμε όμως ξανατονίσει ότι επειδή η μειονότητα δε δρα μόνη της, αλλά εντός ενός κοινωνικού περιβάλλοντος, το οποίο φυσικά δεν είναι ουδέτερο, οι συνθήκες που επικρατούν σ' αυτό το περιβάλλον είναι καθοριστικές.<sup>296</sup> Συνεπώς, μπορεί όλα εκείνα τα γνωρίσματα που έχουμε αναφέρει ως τώρα να κρίνονται απαραίτητα προκειμένου μία ομάδα ή ένα άτομο να χαρακτηριστεί ως ενεργός μειονότητα, ιδιαίτερη όμως σημασία έχει ο τρόπος με τον οποίο γίνεται αντιληπτή η μειονότητα απ' τον πληθυσμό, ο οποίος άλλωστε είναι κι ο βασικός της στόχος. Υπάρχει για παράδειγμα ο κίνδυνος αν ο πληθυσμός αναμένει απ' τη μειονότητα μία ευλύγιστη διαπραγμάτευση και εκείνη εμφανιστεί άκαμπτη, να τη θεωρήσει δογματική, να την αγνοήσει και κατά συνέπεια να μην υπάρξει καμία επιρροή. Έτσι λοιπόν η εικόνα, την οποία σχηματίζει ο πληθυσμός για τη μειονότητα έχει κεντρική σημασία στην προσπάθειά της ν' ασκήσει κοινωνική επιρροή.

Σ' αυτή τη διαμόρφωση της εικόνας της μειονότητας και της πρόσληψής της εκ μέρους του πληθυσμού σημαντικό ρόλο διαδραματίζουν τα Μ.Μ.Ε. τα οποία ειδικότερα στο θέμα της τρομοκρατίας έχουν μία ιδιαίτερη θέση. Απ' τη μία πλευρά τα Μ.Μ.Ε. έχουν το ρόλο της ενημέρωσης του κοινού για όλα τα τρέχοντα ζητήματα, τον οποίο

---

<sup>296</sup> Βλ. Παπαστάμου Στ. – Μιούνι Γκ. (2001), ό.π., σ. 85.

εκμεταλλεύονται οι ασκούντες τρομοκρατία προκειμένου να προβάλλουν τις θέσεις και τις ιδέες τους. Απ' την άλλη, η εξουσία, το καθεστώς, συχνά χειραγωγεί τα Μ.Μ.Ε. για δύο κυρίως λόγους. Πρώτον, για να περιορίσει τη διάδοση ιδεών και απόψεων της αντικαθεστωτικής τρομοκρατίας και δεύτερον, για να καλύψει περιπτώσεις δικής της καθεστωτικής τρομοκρατίας. Τέλος, τα ίδια τα Μ.Μ.Ε. έχουν ως απώτερο στόχο τους – ως επιχειρήσεις – την αύξηση του κοινού και φυσικά το συνεπαγόμενο κέρδος, με αποτέλεσμα να βρίσκονται σε μία κατάσταση ισορροπίας προβάλλοντας από τη μία τα θέματα και τα γεγονότα της τρομοκρατίας, με σκοπό την άνοδο της θεαματικότητάς τους,<sup>297</sup> και απ' την άλλη διατηρώντας καλές σχέσεις με την εξουσία. Βεβαίως τα Μ.Μ.Ε. δε διακρίνονται για την «αθωότητά» τους στην παρουσίαση θεμάτων τρομοκρατίας ή άλλων θεμάτων ανηκόντων γενικότερα στο «έγκλημα» (το ξέσπασμα τρομολογίας και τρομο-λαγνείας στη χώρα μας μετά τη σύλληψη των φερομένων ως μελών της «17N» είναι ενδεικτικό) καθώς το πλέγμα Μ.Μ.Ε., πολιτικών, φορέων εφαρμογής των νόμων και γενικότερα ομάδων ενδιαφερομένων, θεωρείται ότι αναπαράγει μέσω ορισμένων τεχνικών διάφορους «μύθους» σχετικά με το έγκλημα.<sup>298</sup>

Στην προσπάθειά μας να διερευνήσουμε ποια είναι η εικόνα που σχημάτισε ο ελληνικός λαός (πληθυσμός) ως στόχος της επιρροής της «17N» όλα αυτά τα χρόνια της δράσης της παραθέτουμε ακολούθως ορισμένα στοιχεία από επτά έρευνες-δημοσκοπήσεις που

---

<sup>297</sup> Τη «σφαγή» του Μονάχου το 1972, για παράδειγμα, όπου μέλη της Παλαιστινιακής Οργάνωσης «Μαύρος Σεπτέμβρης» σκότωσαν 11 Ισραηλινούς αθλητές κατά τη διάρκεια των Ολυμπιακών Αγώνων, παρακολούθησαν από τηλεοράσεως 500 περίπου εκατομμύρια άνθρωποι. Βλ. Wilkinson P. (1997), "The media and international terrorism", *Encyclopedia of World Terrorism*, Sharpe Reference, U.S.A., σσ. 673-680.

<sup>298</sup> Βλ. Λαμπροπούλου Ε. (2001), *Εσωτερική ασφάλεια και κοινωνία του ελέγχου*, Κριτική, Αθήνα, σσ. 40-42.

πραγματοποιήθηκαν απ' το 1989 ως το 2003 και παρουσιάζουν τη γνώμη του ελληνικού λαού για τη «17N».

Η πρώτη εξ αυτών δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα «ΤΑ ΝΕΑ» την 1/2/1989 λίγους μήνες προ των εκλογών του Ιουνίου απ' την εταιρεία ΔΗΜΕΛ και στο ερώτημα «αν αύριο γίνονταν εκλογές και έπαιρνε μέρος η «17N» θεωρείτε πιθανό να την ψηφίζατε;» η συντριπτική πλειονότητα απάντησε «ΟΧΙ» (86,5%) αλλά υπήρξε κι ένα 5,82% το οποίο απάντησε «ΝΑΙ», ενώ το 7,67% δεν απάντησε.<sup>299</sup> Επίσης το 17% των ερωτηθέντων δήλωσε ότι συμφωνεί σε γενικές γραμμές με το περιεχόμενο των προκηρύξεων της οργάνωσης.

Η δεύτερη έρευνα<sup>300</sup> πραγματοποιήθηκε απ' την «Μέτρον Ανάλυσις» για λογαριασμό του Υπουργείου Δημόσιας Τάξης (26/8 – 1/9/2000) με τη μέθοδο των ομαδικών συζητήσεων (ποιοτική έρευνα) και κατέληξε στα συμπεράσματα ότι κάποιες ενέργειες της «17N» νομιμοποιήθηκαν στη συνείδηση του κόσμου (Γουέλς, Μάλλιος), τα μέλη της διακρίνονται για τον επαγγελματικό και την εξυπνάδα τους, ενώ κάποιιοι όταν πρωτοεμφανίστηκε την έβλεπαν θετικά, αλλά στη συνέχεια άλλαξαν γνώμη. Για παράδειγμα μία γυναίκα λέει: «όταν σκότωσε τον Μάλλιο και τον Τσάντες, τα πρώτα χρόνια, ήταν η Θεία Δίκη, κατά κάποιον τρόπο. Από κάποια στιγμή και έπειτα, δεν ξέρω άλλαξε το πράγμα» και μία άλλη γυναίκα προσθέτει: «δεν μου περνάει το επαναστατικό που μου περνούσε. Βέβαια κι εγώ έχω αλλάξει, η ηλικία μου είναι διαφορετική, κάποτε είχε θεοποιηθεί, αγαπηθεί και τώρα ξεφτίζει». Τέλος κάποιος τρίτος υπογραμμίζει: «δεν έχει μαζικούς στόχους όπως

---

<sup>299</sup> Βλ. Παππάς Τ. (2002), «17 Νοέμβρη», απ' το *μύθο στην πραγματικότητα*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, σ. 13.

<sup>300</sup> Βλ. Κυριακόπουλος Κ. (5-6/8/2002) «Τι βλέπαμε για 17N πριν από 2 χρόνια», *Ελευθεροτυπία*, σσ. 16-17 (5/8) και σσ. 6-7 (6/8).

σχολεία, γήπεδα, αλλά επιλέγει τους στόχους της. Δεν έχει χτυπήσει το κοινό, μόνο τον Αξαρλιάν κι αυτό από λάθος... Δηλαδή δε σκοτώνουν αθώους, χτυπάνε συγκεκριμένα».

Η τρίτη δημοσκόπηση που διενεργήθηκε προ των εξελίξεων του καλοκαιριού του 2002 πραγματοποιήθηκε για λογαριασμό του περιοδικού «Press» απ' την εταιρεία «ALKO» (Μάρτιος 2002) σε δείγμα 600 ατόμων και στην ερώτηση «τι είναι τα μέλη της 17N; το 64,5% τους ονομάζει τρομοκράτες κι ένα 11,6% κοινωνικούς επαναστάτες.<sup>301</sup> Επίσης το 23,7% δηλώνει ότι αποδέχεται τις πολιτικές και ιδεολογικές θέσεις της «17N», ενώ το 4,6% επιθυμεί να συνεχίσει τη δράση της και το 2% να συνεχίσει αλλά μη χτυπάει Έλληνες.<sup>302</sup>

Η επόμενη έρευνα ήταν η πρώτη που έγινε αμέσως μετά τα γεγονότα του Ιουνίου του 2002 απ' την «Μέτρον Ανάλυσις» για λογαριασμό της εφημερίδας «Ημερησία» σε δείγμα 1210 ατόμων απ' όλη την Ελλάδα (11-23/7/2002).<sup>303</sup> Σ' αυτήν το 74% χαρακτηρίζει τα μέλη της «17N» τρομοκράτες και το 19% κοινωνικούς επαναστάτες. Τα δύο αυτά ποσοστά αυξήθηκαν απ' την προηγούμενη έρευνα της «ALKO» διότι μειώθηκε το ποσοστό των απαντήσεων ΔΓ/ΔΑ από 29,3% σε 7,0%.

Η πέμπτη έρευνα πραγματοποιήθηκε την τελευταία εβδομάδα του Αυγούστου του 2002 και δημοσιεύθηκε στην Εφημερίδα «Το Βήμα» απ' την «KAPA Research» την 1/9/2002.<sup>304</sup> Σ' αυτήν το 13,1% χαρακτηρίζει τα μέλη της «17N» ως ιδεολόγους, ένα ποσοστό 21,7% δηλώνει ότι η εξάρθρωση της «17N» του προκάλεσε αισθήματα αδιαφορίας, απογοήτευσης, λύπης ή

---

<sup>301</sup> Βλ. Χατζηγεωργίου Α. (6/8/2002), «Τι άλλαξε στην κοινή γνώμη μετά τις συλλήψεις», *Ελευθεροτυπία*, σσ. 6-7.

<sup>302</sup> Βλ. Πρετεντέρης Γ. (2002), *Η αναμέτρηση*, Εστία, Αθήνα, σσ. 40-41.

<sup>303</sup> Βλ. Χατζηγεωργίου Α. (6/8/2002), ό.π., σσ. 6-7.

δυσαρέσκειας και ένα 13,8% δήλωσε ότι η «17N» έκανε είτε πολύ καλό είτε μάλλον καλό είτε ούτε καλό ούτε κακό στην ελληνική κοινωνία.

Μία έκτη έρευνα πραγματοποιήθηκε απ' το «Κέντρο Κοινωνικής Ψυχολογίας και Ερευνών Κοινής Γνώμης» του Παντείου Πανεπιστημίου υπό την ευθύνη του καθηγητή Κοινωνικής Ψυχολογίας κ. Στ. Παπαστάμου (Δεκέμβριος 2002 – Φεβρουάριος 2003) σ' ένα δείγμα 1000 περίπου φοιτητών (μ.ο. ηλικίας 19,5 έτη) η οποία προσφάτως εκδόθηκε και σε βιβλίο υπό τον τίτλο «Τρομοκρατία και Εξουσία» (Ελληνικά Γράμματα, 2003). Σύμφωνα μ' αυτή την έρευνα ένα ποσοστό 67,1% της νεολαίας θεωρεί ότι τα αίτια της τρομοκρατίας έγκεινται στην κοινωνική αντίδραση, δηλαδή θεωρεί ότι η τρομοκρατία έχει κοινωνικά αίτια, ενώ εξίσου σημαντικό είναι ότι το 19,2% θεωρεί ότι οι συλληφθέντες ως μέλη της «17N» είναι πολιτικοί κρατούμενοι.

Η έβδομη και τελευταία έρευνα πραγματοποιήθηκε απ' την «Μέτρον Ανάλυσις» (24-27/7/2003) και δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα «Το Έθνος».<sup>305</sup> Σύμφωνα λοιπόν μ' αυτή την έρευνα, το 37% θεωρεί τα μέλη της «17N» τρομοκράτες αλλά υπάρχει κι ένα 11,1% που τους θεωρεί κοινωνικούς επαναστάτες. Βεβαίως υπάρχει κι ένα ποσοστό 42,8% που τους θεωρεί εγκληματίες του κοινού ποινικού δικαίου.

Συμπερασματικά απ' τις επτά έρευνες που προαναφέραμε προκύπτει ότι ο ελληνικός πληθυσμός διαφοροποιείται στις απόψεις του ως προς το τι είναι η «17N» και τα μέλη της, κινούμενος ανάμεσα σε «τρομοκράτες», «κοινούς εγκληματίες», αλλά και «κοινωνικούς επαναστάτες», ενώ δείχνει να συμφωνεί σε σημαντικό βαθμό με τις θέσεις και τις απόψεις της οργάνωσης,

---

<sup>304</sup> Βλ. Πρετεντέρης Γ. (2002), ό.π., σ. 43.

όπως αυτές εκφράζονταν μέσω των προκηρύξεών της, αν και διαφωνεί με την πρακτική της. Φυσικά όπως διαπιστώσαμε υπάρχουν και ορισμένα, μικρά έστω, ποσοστά του ελληνικού πληθυσμού τα οποία αποδέχονται και την πρακτική της και επιθυμούν τη συνέχιση της δράσης της. Αυτό σημαίνει ότι δεν μπορούμε να κάνουμε λόγο για μία ενιαία εικόνα της «17N» ως ενεργού μειονότητας στον ελληνικό λαό. Θεωρούμε όμως ότι δώσαμε το στίγμα και αρκετά στοιχεία αυτής της εικόνας της «17N», η οποία κατά τη γνώμη μας είναι άκρως ενδιαφέρουσα, καθώς η εικόνα αυτή υπονοεί την άσκηση επιρροής της «17N» στον ελληνικό λαό. Σαφώς τα στοιχεία που παραθέσαμε είναι δευτερογενή και απαιτείται ιδιαίτερη προσοχή στην εξαγωγή των οποιωνδήποτε συμπερασμάτων, διότι οι αριθμοί δεν είναι το ασφαλέστερο μέσο προσέγγισης της πραγματικότητας. Σίγουρα όμως στην προκειμένη περίπτωση μας δίνουν ένα στίγμα δεκτικότητας και επιδοκίμασίας του ελληνικού λαού απέναντι στη δράση της «17N» όλα αυτά τα χρόνια. Υπάρχουν βεβαίως ορισμένοι οι οποίοι υποστηρίζουν ότι δεν ήταν λίγοι εκείνοι που επηρεάστηκαν και συμφώνησαν με τις πολιτικές θέσεις της οργάνωσης,<sup>306</sup> ότι η «ένοπλη προπαγάνδα» της «17N» επηρέασε πολλούς ανθρώπους ιδίως τα πρώτα χρόνια όταν μετά τις πρώτες εκτελέσεις (Γουέλς, Μάλλιου) πολλοί αναφώνησαν «Γειά στα χέρια τους!»<sup>307</sup> και εν κατακλείδι ότι η «17N» δεν θα είχε υπάρξει αν δεν υπήρχε μία κοινωνία «17N», η οποία θα της έδινε το δικαίωμα να δρα ανενόχλητη.<sup>308</sup> Υποστηρίζουμε λοιπόν, πάντα με κάποιες επιφυλάξεις, ότι η «17N» άσκησε κάποιας μορφής, μικρή έστω, επιρροή στον ελληνικό λαό, συμπέρασμα που

---

<sup>305</sup> Βλ. Τσουτίσιας Π. (2/3/2003), «Αστερίσκοι για τη δίκη», *Έθνος της Κυριακής*, σσ. 4-6.

<sup>306</sup> Βλ. Ιωακείμογλου Ι., Τριανταφύλλου Σ. (2003), *Αριστερή τρομοκρατία, δημοκρατία και κράτος*, Πατάκης, Αθήνα, σ. 34.

<sup>307</sup> Βλ. Παππάς Τ. (2002), ό.π., σσ. 16-17.

επ' ουδενί δεν είναι τελεσίδικο και χρήζει σαφέστατα περαιτέρω έρευνας. Είναι πάντως αξιοσημείωτο ότι στη χώρα μας ουδέποτε οργανώθηκε από τον οποιονδήποτε αυτά τα 27 χρόνια κάποια πορεία διαμαρτυρίας κατά της «17N», όπως για παράδειγμα στη γειτονική Ιταλία ή στην Ισπανία, με αποτέλεσμα η ίδια η «17N» να προκαλεί απ' το 1988 τον οποιονδήποτε: «Καλέστε μία μαχητική εκδήλωση 1.000.000 εργαζομένων εναντίον μας. Αυτός είναι ένας πολύ απλός τρόπος για να μας κάνετε να σταματήσουμε».<sup>309</sup> Όπως είναι βεβαίως γνωστό κάτι τέτοιο δε συνέβη ποτέ και το «γιατί» θα πλανάται πάντα αναπάντητο εκτός κι αν η απάντηση είναι η επιρροή της «17N».

#### **4.6 Οι αντιστάσεις της εξουσίας**

Ως αυτό το σημείο έχουμε αναφερθεί ως επί το πλείστον στην ενεργό μειονότητα («17N») και στον πληθυσμό (ελληνικός λαός). Όπως όμως έχουμε ήδη πει υπάρχει κι ένας τρίτος κοινωνικός αντίπαλος στο τριαδικό μοντέλο, η εξουσία, που στην περίπτωση μας είναι το ελληνικό καθεστώς. Η εξουσία λοιπόν σ' αυτή την προσπάθεια της ενεργού μειονότητας ν' ασκήσει επιρροή δεν παραμένει αδρανής αλλά αντιθέτως προσπαθεί να την εμποδίσει. Η εξουσία δραστηριοποιείται προκειμένου να διατηρήσει την κοινωνική συναίνεση, την ομοιομορφία και τη συμμόρφωση εξοβελίζοντας απ' την κοινωνική πραγματικότητα τη διαφορά, το καινούργιο, το καινοτομικό, την αλλαγή.<sup>310</sup> Οι ερευνητές οι οποίοι μελετούν τα φαινόμενα μειονοτικής επιρροής έχουν εντοπίσει ορισμένους μηχανισμούς οι οποίοι

---

<sup>308</sup> Βλ. Πρετεντέρης Γ. (2002), ό.π., σ. 14.

<sup>309</sup> Βλ. Παππάς Τ. (2002), ό.π., σσ. 16-17.

<sup>310</sup> Βλ. Μαντόγλου Α. (1999), ό.π., σ. 83.

εμποδίζουν σ' ένα μεγάλο βαθμό τη διάδοση των κοινωνικών καινοτομιών. Από αυτούς τους μηχανισμούς οι τρεις (ακαμψία, κατηγοριοποίηση, ακύρωση), ενώ εμποδίζουν την άμεση επιρροή της μειονότητας, εντούτοις οδηγούν στην άσκηση έμμεσης επιρροής απ' τη μειονότητα (διστραμμένο αποτέλεσμα).<sup>311</sup> Υπάρχει όμως κι ένας μηχανισμός, η ψυχολογιοποίηση, ο οποίος μειώνει σε σημαντικό βαθμό και την έμμεση επιρροή των μειονοτήτων και για τον οποίο θα μιλήσουμε ακολούθως.

Είδαμε προηγουμένως ότι η εξουσία προσπαθεί ν' αντικρούσει το καινοτομικό μήνυμα της μειονότητας. Αυτό μπορεί να το κάνει με δύο τρόπους. Ο πρώτος είναι να κάνει χρήση των διαθέσιμων κατασταλτικών μηχανισμών και ο δεύτερος είναι μία ιδεολογική αντιμετώπιση. Στην πρώτη περίπτωση όμως ελλοχεύει ο κίνδυνος τα μέσα καταπίεσης και καταναγκασμού εναντίον της μειονότητας να οδηγήσουν τον πληθυσμό να συμπαθήσει τη μειονότητα, να ταυτιστεί με τη θέση της και η εξουσία να κλονιστεί.<sup>312</sup> Έτσι η εξουσία προτιμά να χρησιμοποιεί το μηχανισμό της φυσικοποίησης (ιδεολογική αντιμετώπιση της μειονότητας), η οποία συνίσταται στην καταστροφή του κύρους που μπορεί να έχει μία μειονότητα, αποδίδοντας κι εξηγώντας τη σταθερή της συμπεριφορά με βάση τα φυσικά χαρακτηριστικά της. Αυτό σημαίνει ότι η συμπεριφορά της κάθε μειονότητας δεν εξηγείται βάσει της θέσης που κατέχει σ' έναν ανταγωνιστικό συσχετισμό δυνάμεων αλλά βάσει των σταθερών κι αμετάβλητων χαρακτηριστικών της ιδιοσυγκρασίας της. Η φυσικοποίηση μπορεί να επιτευχθεί με διάφορους επιμέρους τρόπους, όπως με τη βιολογιοποίηση, δηλαδή με την απόδοση των αιτιών της συμπεριφοράς στις βιολογικές καταβολές (π.χ. είναι μαύρος,

---

<sup>311</sup> Βλ. Μαντόγλου Α. (1999), ό.π., σσ. 84-86.



είναι γυναίκα κτλ.), την κοινωνιολογιοποίηση (π.χ. είναι πολιτικός, είναι συνδικαλιστής κτλ.) και φυσικά την ψυχολογιοποίηση (π.χ. είναι σχιζοφρενής, παρανοϊκός, ανώριμος κτλ.).<sup>313</sup>

Η ψυχολογιοποίηση όπως προείπαμε είναι η πιο αποτελεσματική τεχνική αντίστασης στη μειονοτική επιρροή. Είναι η εγκαθίδρυση ενός ψυχολογικού ντετερμινισμού, ενός δεσμού αιτιότητας ανάμεσα σε μία κοινωνική συμπεριφορά ή μία ιδεολογική τοποθέτηση και τα ψυχολογικά χαρακτηριστικά των εκφραστών τους, είναι ένας τρόπος αντίστασης στις απόπειρες πειθούς καθώς αφαιρεί απ' τις ενεργούς μειονότητες τη βασική κοινωνική τους ανωτερότητα: την ικανότητά τους να παράγουν ένα πραγματικό φαινόμενο μεταστροφής.<sup>314</sup> Αυτό λοιπόν που πράττει η ψυχολογιοποίηση είναι ότι εισάγει μία διαστρεβλωμένη ανάγνωση της κοινωνικής πραγματικότητας, εξηγώντας με ψυχολογικούς όρους μία κοινωνική συμπεριφορά, κυρίως μειονοτικών ομάδων,<sup>315</sup> αποδίδοντας στις ψυχολογικές ιδιαιτερότητες (κι όχι μόνο) όσων ανήκουν στις μειονότητες τα ιδεολογικά χαρακτηριστικά του λόγου τους, με σκοπό να επιφέρει τροποποιήσεις στο επίπεδο των κοινωνικών αναπαραστάσεων των ενεργών μειονοτήτων,<sup>316</sup> δηλαδή να αποσοβήσει τον κίνδυνο να επηρεαστεί ο πληθυσμός απ' τη μειονότητα.

Εδώ και πολλά χρόνια η φυσικοποίηση και ιδίως η ψυχολογιοποίηση χρησιμοποιήθηκε για την ερμηνεία της αντικαθεστωτικής τρομοκρατίας και πιο συγκεκριμένα την αναρχική. Για παράδειγμα ο δολοφόνος του βασιλιά της Ιταλίας Ουμβέρτου του Α΄, Πιέτρο

---

<sup>312</sup> Βλ. Παπαστάμου Στ. – Μιούνη Γκ. (2001), ό.π., σ. 89.

<sup>313</sup> Βλ. Παπαστάμου Στ. – Μιούνη Γκ. (2001), ό.π., σ. 90.

<sup>314</sup> Βλ. Παπαστάμου Στ. (1989), *Ψυχολογιοποίηση*, Οδυσσέας, Αθήνα, σσ. 19-26.

<sup>315</sup> Βλ. Παπαστάμου Στ. (1989), ό.π., σσ. 222-223.

Ατσαρίτο θεωρήθηκε φρενοβλαβής και κλείστηκε σε άσυλο, διότι οι επιστήμονες απεφάνθησαν ότι επρόκειτο για δολοφόνο εκ γενετής λόγω του υπερμεγέθους κρανίου του.<sup>317</sup> Επίσης ο Λέον Σολγκόζ, δολοφόνος του Αμερικανού Προέδρου ΜακΚίνλεϊ, θεωρήθηκε πάσχων από πρώιμη άνοια (πρόδρομο όνομα της σχιζοφρένειας) σύμφωνα με έκθεση που δημοσιεύθηκε μετά το θάνατό του στην ηλεκτρική καρέκλα.<sup>318</sup> Παρόμοια είναι και η περίπτωση του Ιταλού Ε. Μαλατέστα του οποίου φωτογραφίες με βλοσυρό ύφος δημοσίευσαν οι εφημερίδες της εποχής στην Αμερική με λεζάντες, «το ανήμερο θεριό», «ο κρυπτο-παράφρων», «ο έκφυλος» κ.ά.<sup>319</sup> Όλες αυτές οι περιπτώσεις είναι δείγματα της λεγόμενης αναρχικής τρομοκρατίας, η οποία ήταν σε έξαρση στα τέλη του 19<sup>ου</sup> και στις αρχές του 20<sup>ου</sup> αιώνα και η οποία αντιμετωπίστηκε από την τότε εξουσία ως «έργο του Σατανά» (αμερικάνικο περιοδικό Harper's Weekly), ενώ οι αναρχικοί χαρακτηρίζονταν «λυσσασμένα σκυλιά» και «τρελοί και εγκληματίες» (βρετανικό περιοδικό Blackwood's).<sup>320</sup>

Η περίπτωση της «17N» αντιμετωπίστηκε τόσο με κατασταλτικό τρόπο όσο και με τη χρήση της φυσικοποίησης και κυρίως της ψυχολογιοποίησης. Το ελληνικό καθεστώς προσπαθούσε διαρκώς να ενισχύσει τους κατασταλτικούς του μηχανισμούς είτε με τη θέσπιση νέων νόμων είτε με την εκπαίδευση των στελεχών των διαφόρων υπηρεσιών του (αστυνομία, Ε.Υ.Π.) είτε με τη συνεργασία του με άλλες χώρες (κυρίως τις Η.Π.Α.) και με διεθνείς οργανισμούς, χωρίς όμως ποτέ η προσπάθεια αυτή να έχει τα αναμενόμενα αποτελέσματα. Βεβαίως ύστερα απ' τις συλλήψεις

---

<sup>316</sup> Βλ. Παπαστάμου Στ. (1989), ό.π., σσ. 286-287.

<sup>317</sup> Βλ. Ιωακείμογλου Ι. – Τριανταφύλλου Σ. (2003), ό.π., σ. 113.

<sup>318</sup> Βλ. Ιωακείμογλου Ι. – Τριανταφύλλου Σ. (2003), ό.π., σ. 114.

<sup>319</sup> Βλ. Ιωακείμογλου Ι. – Τριανταφύλλου Σ. (2003), ό.π., σσ. 116-117.

των φερομένων ως μελών της «17N» όλοι λησμόνησαν τις αποτυχίες του παρελθόντος (π.χ. το φιάσκο της οδού Ριανκούρ) και ακόμα και οι Η.Π.Α. – που συχνά στο παρελθόν κατακεραύνωναν την ελληνική κυβέρνηση λόγω της αδυναμίας της να εξαρθρώσει τη «17N» - απέδωσαν τα εύσημα στη χώρα μας για τη «σημαντική, φοβερή και ιστορική πρόοδο που έκανε μέσα σε λίγα χρόνια στην καταπολέμηση της εσωτερικής τρομοκρατίας» (Έκθεση Στέιτ Ντιπάρτμεντ).<sup>321</sup> Ένας άλλος τρόπος που εφάρμοσε το ελληνικό καθεστώς προκειμένου να εξαρθρώσει τη «17N» ήταν η προσπάθεια εκμείευσης στοιχείων και πληροφοριών απ' τον ελληνικό λαό με ποικίλους τρόπους, όπως για παράδειγμα η παροχή ενός μικρού φυλλαδίου σ' όσους ζητούσαν βίζα απ' την πρεσβεία των Η.Π.Α. στην Αθήνα στο οποίο αναφέρονταν τα κάτωθι:

«Η κυβέρνηση των Η.Π.Α. προσφέρει μέχρι 2 εκατομμύρια δολάρια για πληροφορίες σχετικά με την τρομοκρατική οργάνωση της 17 Νοέμβρη. Η ταυτότητα του ατόμου ή των ατόμων που θα δώσουν την πληροφορία αυτή δεν θα αποκαλυφθεί καθώς αυτοί και η οικογένειά τους μπορούν να μετεγκατασταθούν στις Η.Π.Α. ή σε οποιαδήποτε άλλη χώρα για την ασφάλειά τους, εάν αυτό είναι αναγκαίο. Εάν έχετε οποιαδήποτε πληροφορία σχετικά με την ταυτότητα των μελών της οργάνωσης 17 Νοέμβρη, επικοινωνήσατε με την κυβέρνηση των Η.Π.Α. χρησιμοποιώντας μία από τις κάτωθι μεθόδους».

Όμως ούτε αυτές οι πρακτικές απέδωσαν κι έτσι το ελληνικό καθεστώς άρχισε να στρέφεται στην εφαρμογή της φυσικοποίησης και κατά κύριο λόγο της ψυχολογιοποίησης ιδιαιτέρως έπειτα απ' τη σύλληψη των

---

<sup>320</sup> Βλ. Ιωακείμογλου Ι. – Τριανταφύλλου Σ. (2003), ό.π., σσ. 116, 118.

φερομένων ως μελών της «17N». Σ' αυτή τη διαδικασία ψυχολογιοποίησης συμμετέχουν κυρίως δημοσιογράφοι και πολιτικοί και τα στοιχεία τα οποία παραθέτουμε προέρχονται είτε από άρθρα στον ημερήσιο τύπο είτε απ' τα πρακτικά της δίκης των φερομένων ως μελών της «17N» που ξεκίνησε το Μάρτιο του 2003 και συνεχίζεται ως σήμερα, είτε από βιβλία που γράφτηκαν ύστερα απ' τα γεγονότα του καλοκαιριού του 2002.

Σ' ένα απ' αυτά τα βιβλία, του δημοσιογράφου Α. Καρκαγιάννη (Τρομοκρατία και Αριστερά, Πόλις, 2002) η «17N» χαρακτηρίζεται ως ένα «τυχαίο μπουλούκι» που πραγματοποιούσε «δυναμικά κι αιφνιδιαστικά γιουρούσια» κι όχι «μελετημένες και σχεδιασμένες επιχειρήσεις» (σελ. 24) και παρακάτω «σαν μία αστεία οργάνωση ασήμαντων ανθρώπων» (σελ. 87), ενώ κατά τον συγγραφέα η δράση της ήταν «άσκηση ατομικής βίας, στο πλαίσιο ενός παρανοϊκού εγχειρήματος» και τα μέλη της ήθελαν «να υποδυθούν τον ιστορικό ρόλο της βίας... τέτοια παράνοια» (σελ. 98). Τέλος, ο δημοσιογράφος θεωρεί τη «17N» σίγουρα γραφική αν όχι κι εγκληματική (σελ. 152).

Ένα άλλο βιβλίο που βρίθει ψυχολογιοποιητικών χαρακτηρισμών όχι μόνο για τη «17N» αλλά εν γένει για το φαινόμενο της τρομοκρατίας είναι του δημοσιογράφου Γ. Πρετεντέρη (Η αναμέτρηση, Εστία, 2002). Οι συλληφθέντες ως μέλη της «17N» χάνοντας το τεκμήριο της αθωότητας χαρακτηρίζονται απ' τον συγγραφέα σαν «κάτι ρεταρισμένοι μεσήλικοι και μερικά τυπικά δείγματα ενός απόμακρου κοινωνικού περιθωρίου» (σελ. 10). Στη συνέχεια ο συγγραφέας παραθέτει ένα κείμενο του Στέλιου Ράμφου απ' την εφημερίδα «Καθημερινή», επειδή προφανώς συμφωνεί με τις δικές του

---

<sup>321</sup> Βλ. Δήμας Δ. – Π. (2/5/2003), «Σε ηγέτες κατά τρομοκρατίας μας προβίβασαν οι Η.Π.Α.»,

απόψεις, στο οποίο ο Στ. Ράμφος λέει για τους συλληφθέντες ότι «επρόκειτο για ανθρώπους άοσμους και άγευστους οι οποίοι ηττημένοι από τον χειρότερό τους εαυτό έπαιρναν κοινωνική ρεβάνς, συνηθισμένα άτομα, ερεθισμένα ιδεολογικά, με επιθετικότητα αδίστακτη κι όχι τόσο ανιδιοτελή, αν κρίνουμε από τη σωρεία κλοπών τις οποίες διέπραξαν» (σελ. 25). Ακολούθως ο Γ. Πρετεντέρης θεωρεί τα μέλη της «17N» ως θύματα μίας ιδεοληψίας και το ιδεολογικό τους υπόβαθρο το πιο φτωχό από τότε που εμφανίστηκε η τρομοκρατία (σελ. 28). Τέλος η «17N» κατά τον συγγραφέα «έδρασε κι ως συμμορία κοινών εγκληματιών με κλοπές, ληστείες ενδεχομένως και με συμβόλαια θανάτου» (σελ. 90), ήταν «μία παρανοϊκή μηχανή αντίστασης στη νέα ανοιχτή κοινωνία» (σελ. 126) που έγραφε «αρλούμπες» στις προκηρύξεις της (σελ. 121) και της οποίας οι ιδέες ήταν «περιθωριακές, αδιανόητες κι ακατανόητες, ακραία μειοψηφικές», όπως σ' όλες τις οργανώσεις αυτού του τύπου (σελ. 120).

Και στον ημερήσιο τύπο δημοσιεύθηκε πληθώρα άρθρων με πολλά στοιχεία ψυχολογιοποιητικά. Έτσι οι φερόμενοι ως μέλη της «17N» χαρακτηρίζονται ως «στυγνοί εγκληματίες»,<sup>322</sup> ως «μία άθλια συμμορία κουμπουροφόρων»,<sup>323</sup> ως έχοντες μία «νοσηρή χιλιαστική ιδεοληψία»,<sup>324</sup> ως «έγκλημα και ληστείες με ιδεολογικό άλλοθι»,<sup>325</sup> ως «σπείρα αδίστακτων δολοφόνων»<sup>326</sup> και άλλα παρόμοια.

---

*Ελευθεροτυπία*, σ. 3.

<sup>322</sup> Βλ. Καζαλότι Ε. (30/7/2002), «Καθένας έχει τον Χριστόδουλο Ξηρό που του αξίζει», *Ελευθεροτυπία*, σ. 10.

<sup>323</sup> Βλ. Βότσης Γ. (29/9/2002), «Τηλεκανίβαλοι, χαφιεδισμός και υποκρισία», *Ελευθεροτυπία*, σ. 9.

<sup>324</sup> Βλ. Χιωτάκης Στ. (26/7/2002), «Οργάνωση 17N και πολιτική ηθική», *Ελευθεροτυπία*, σ. 9.

<sup>325</sup> Βλ. Κοροβέσης Π. (13/8/2002), «Σε άλλα Μίκη Κυμάτων», *Ελευθεροτυπία*, σ. 46.

<sup>326</sup> Βλ. Βότσης Γ. (8/7/2002), «Το τέλος της 17N και η χαμένη τιμή της ένοπλης πάλης», *Ελευθεροτυπία*.

Όμως και οι πολιτικοί όλων των κομμάτων ως φορείς της εξουσίας που αντιστέκεται στο μειονοτικό μήνυμα δεν υστέρησαν σ' αυτή την προσπάθεια ψυχολογιοποίησης της «17N». Ο Μ. Δρεπτάκης τους χαρακτηρίζει «απεχθείς κοινούς εγκληματίες», ο Σ. Πιτσιόρλας (στέλεχος του ΣΥΝ) «διαταραγμένους κι εγκληματίες» κι ο Ν. Μπίστης (επικεφαλής ΑΕΚΑ) «διαταραγμένους κι αμετροεπείς».<sup>327</sup> Ο κυβερνητικός εκπρόσωπος Χρ. Πρωτόπαπας τους θεωρεί «κοινούς εγκληματίες», ενώ ο υπουργός Δημόσιας Τάξης «δολοφόνους, ληστές και κακοποιούς» και η Μαρία Δαμανάκη ως «κινούμενους στο χώρο της παράνομιας και σχετιζόμενους με προσωπικά κίνητρα και συμφέροντα».<sup>328</sup> Για τον μεγάλο μουσικοσυνθέτη Μ. Θεοδωράκη η «17N» είναι μία «καρικατούρα της ιστορίας» που διέπραξε εγκλήματα του κοινού ποινικού δικαίου.<sup>329</sup> Για τον βουλευτή της Ν.Δ. Προκόπη Παυλόπουλο οι της «17N» κινούνται «κάπου μεταξύ πολιτικής παράνομιας και χυδαίας εγκληματικότητας, είναι εκπρόσωποι φασιστικής νοοτροπίας κι έχουν διαπράξει εγκλήματα του κοινού ποινικού δικαίου».<sup>330</sup> Τέλος, για την Α. Μπακογιάννη εκπρόσωπο της οργάνωσης «ΩΣ ΕΔΩ» (οργάνωση αποτελούμενη από θύματα και συγγενείς και φίλους θυμάτων της τρομοκρατίας) η «17N» είναι μία «εταιρεία δολοφόνων» που απλώς δολοφονούσε και λήστευε.<sup>331</sup>

Όπως προαναφέραμε, και στη διάρκεια της δίκης των κατηγορουμένων ως μελών της «17N» πολλοί μάρτυρες κατηγορίας χρησιμοποίησαν ανάλογους χαρακτηρισμούς προκειμένου να

---

<sup>327</sup> Βλ. Κοραή Χρ. (13/3/2003), «Αντεπιτιθέμενη Αριστερά», *Ελευθεροτυπία*, σσ. 20, 45.

<sup>328</sup> Βλ. Καρελιάς Γ. (12/7/2002), «Θα μας πάρει μία βδομάδα ως 3 μήνες να τους πιάσουμε», *Ελευθεροτυπία*, σσ. 16-17.

<sup>329</sup> Βλ. Θεοδωράκης Μ. (5/8/2002), «Αριστερά, ένοπλη πάλη και 17N», *Ελευθεροτυπία*, σ. 5.

<sup>330</sup> Βλ. Παυλόπουλος Πρ. (6/8/2002), «Εκπρόσωποι φασιστικής νοοτροπίας οι τρομοκράτες», *Ελευθεροτυπία*, σ. 5.

προσδιορίσουν το τι ήταν η «17N». Ο Ν. Μπακογιάννης (αδελφός του Π. Μπακογιάννη) τους θεωρεί «υπανθρώπους, ανθρώπους τέταρτης κατηγορίας με σάπιες ιδεολογίες και σάπιες ιδέες, με σάπιο αίμα και σάπιο σώμα που έκλεβαν τράπεζες και δολοφονούσαν για να βρίσκονται στην επικαιρότητα» και συνεχίζει χαρακτηρίζοντάς τους «δολοφονική οργάνωση αποτελούμενη από ανθρώπους κομπλεξικούς, ηλίθιους, αγράμματους, άσχετους, ακατατόπιστους και απολιτίκ» (Τεύχος 5, σσ. 302-303). Η μάρτυρας Ν. Μπάουζερ (κόρη του Ρ. Στιούαρτ, θύματος της «17N») τους χαρακτηρίζει δειλούς (τεύχος 5, σελ. 326), ενώ η Σ. Βρανοπούλου (σύζυγος του Μιχ. Βρανόπουλου) υποστηρίζει ότι είναι «είτε αγράμματοι τελείως είτε ημιμαθείς, ανήκουν σ' ένα περιθώριο – είναι μία ανάλογη συμμορία δολοφόνων» (τεύχος 6, σ. 391). Ένας δικηγόρος θεωρεί ότι διακρίνονται για μία «ψυχωσική εμμονή στο έγκλημα» (τεύχος 7, σ. 421), ενώ ο Μιχ. Περατικός (πατέρας του Κ. Περατικού) τους χαρακτηρίζει κι αυτός ως «εταιρεία δολοφόνων, δειλών, άνανδρων, ληστών και συγερών δολοφόνων» (τεύχος 8, σσ. 469-477). Επίσης η Σ. Τσάντες (κόρη του Τζ. Τσάντες) θεωρεί ότι δρούσαν κατ' αυτό τον τρόπο διότι «ήθελαν ν' ανεβάσουν το «εγώ» τους πιθανώς» (τεύχος 11, σ. 634). Τέλος, ο βουλευτής της Ν.Δ. Π. Καμμένος υποστηρίζει ότι δεν υπήρχαν πολιτικά κίνητρα αλλά «επρόκειτο για ένα καμουφλάζ προκειμένου να προβαίνουν σ' εγκληματικές ενέργειες» (τεύχος 15, σ. 788). Στα προηγούμενα πρέπει να προσθέσουμε και τη θέση του εισαγγελέα, ο οποίος θεωρεί τη «17N» εγκληματική και τις πράξεις της του κοινού ποινικού δικαίου (τεύχος 1, σ. 30, τεύχος 5, σ. 293), θέση που έχει υιοθετήσει όλο το δικαστήριο.

---

<sup>331</sup> Βλ. Μώρου Α. (13/9/2002), «Παρέμβαση για ΩΣ ΕΔΩ», *Ελευθεροτυπία*, σ. 46.

Έχουμε ήδη αναφέρει ότι η «17N» άσκησε κάποιας μορφής επιρροή στον ελληνικό λαό – με τις όποιες επιφυλάξεις – αποφεύγοντας τους κατασταλτικούς μηχανισμούς του ελληνικού καθεστώτος. Το αν και κατά πόσο θα καταφέρει να αποσείσει τους χαρακτηρισμούς ψυχολογιοποίησης που της αποδόθηκαν από την εξουσία, ιδίως ύστερα απ' τις συλλήψεις του 2002 είναι κάτι που σαφώς δεν μπορούμε να το προεξοφλήσουμε.



## Συμπεράσματα

---

Με βάση όσα αναλύθηκαν η «17 Νοέμβρη» σύμφωνα με τις θεωρίες περί μειονοτικής επιρροής αποτελεί μία ενεργό μειονότητα που συγκρούεται με την εξουσία και προσπαθεί να επηρεάσει τον πληθυσμό.

Η «17 Νοέμβρη» επί 27 χρόνια ακολούθησε μία συγκεκριμένη τακτική η οποία τη χαρακτηρίζει ως ενεργό μειονότητα αφού συνδύαζε το λόγο με την πράξη, οπότε δε νομίζουμε ότι θα μπορούσε να θεωρηθεί παθητική μειονότητα κατά κανένα τρόπο. Επίσης, η οργάνωση σύμφωνα με το μοντέλο μας δεν είναι αντιδραστική μειονότητα (ενάντια στο ρεύμα) καθώς ο ευρύτερος στόχος της είναι η βελτίωση και η ανάπτυξη της ελληνικής κοινωνίας και όχι η οπισθοδρόμηση σε παλαιότερες μορφές οργάνωσης της κοινωνίας. Άλλωστε η ίδια η «17 Νοέμβρη» αρνείται την οποιαδήποτε σχέση με τη λεγόμενη ατομική-αναρχική τρομοκρατία του 19<sup>ου</sup> αιώνα, επικρίνει κι απορρίπτει απόψεις των ουτοπιστών σοσιαλιστών, δεν επιθυμεί να προκαλέσει το χάος στην ελληνική κοινωνία και δηλώνει πως ενδιαφέρεται για τη δημοκρατία και τον πραγματικό σοσιαλισμό. Επιπροσθέτως, δεν επιδιώκει την πλήρη κατάργηση υφιστάμενων θεσμών π.χ. του φορολογικού συστήματος ή της αστυνομίας αλλά προτείνει κάτι διαφορετικό προς αντικατάστασή τους.

Η «17 Νοέμβρη» υποστηρίζει ότι ο λαός πρέπει ν' αγωνιστεί με όλα τα μέσα: «...και με νόμιμα και με παράνομα και με ειρηνικές και με δυναμικές ενέργειες» θεωρώντας αρκετά σημαντικούς τους νόμιμους διεκδικητικούς αγώνες παράλληλα με τους παράνομους, ενώ επιπλέον υπογραμμίζει ότι «η

βία δεν είναι πανάκεια που λύνει όλα τα ζητήματα», αποτρέποντας το λαό «να κατέβει στους δρόμους με τα ντουφέκια» τονίζοντας ότι δεν είναι «μόνο υπέρ της παράνομης ένοπλης δράσης και κατά της πολιτικής δουλειάς».

Επομένως φαίνεται, ότι η «17 Νοέμβρη» δεν επιθυμεί την πρόκληση χάους και αναρχίας εντός του κοινωνικού συστήματος, αλλά την αναδιάρθρωσή του, στοιχείο που μας οδηγεί στο να είμαστε επιφυλακτικοί να τη χαρακτηρίσουμε αντιδραστική (ενάντια στο ρεύμα) μειονότητα. Εξάλλου η «17 Νοέμβρη» σταματάει για κάποιο χρονικό διάστημα τη δράση της (έπειτα απ' την εκλογική νίκη του ΠΑ.ΣΟ.Κ. το 1981) «σεβόμενη την ετυμηγορία του ελληνικού λαού», όπως λέει η ίδια (στοιχείο κι αυτό ευλύγιστης συμπεριφοράς έναντι του πληθυσμού), αλλά και αναμένοντας την εφαρμογή εκ μέρους του ΠΑ.ΣΟ.Κ. ενός συστήματος διαφορετικού, αρκετά κοντά στις δικές της απόψεις και προτάσεις, γεγονός που δε συνετελέσθη, κι έκτοτε (1983) η «17 Νοέμβρη» συνέχισε με περισσότερη ορμή τη δράση της.

Πέραν όμως των ανωτέρω στοιχείων περί ενεργού μειονότητας, μπορούμε συμπερασματικά να πούμε ότι η «17 Νοέμβρη» (αν και ως προς αυτό υπάρχουν σοβαρές αμφιβολίες από ορισμένους<sup>332</sup>), **α)** ήταν μία αντικαθεστωτική τρομοκρατική οργάνωση που στόχευε στην ανατροπή και αναδιάρθρωση του υπάρχοντος κοινωνικοπολιτικού καθεστώτος, **β)** είχε ιδεολογικο-πολιτικά κίνητρα (αριστερή ταυτότητα) **γ)** ασκούσε ελεγχόμενη (επιλεκτική) τρομοκρατία με μία οργανωμένη μορφή και **δ)** χρησιμοποιούσε τα κλασικά – «παραδοσιακά» μέσα της τρομοκρατίας, όπως όπλα, ρουκέτες, βόμβες κτλ.(κεφ. 2<sup>ο</sup> ).

---

<sup>332</sup> Βλ. Μίχας Τ. (7/12/2002), «Η 17Ν είναι κι άλλοι», *Ελευθεροτυπία*, σ. 20.

Τέλος, όπως φαίνεται από τις έρευνες που παρατέθηκαν (κεφ.4<sup>ο</sup>) η «17 Νοέμβρη» άσκησε κάποια επιρροή στον ελληνικό λαό, χρειάζεται όμως κατά την άποψή μας περαιτέρω έρευνα σχετικά μ' αυτό το ζήτημα. Βεβαίως, όπως εύκολα διαπιστώνει κάποιος η επανάσταση κι η αλλαγή που ευαγγελιζόταν η «17 Νοέμβρη» δεν πραγματοποιήθηκε, ίσως διότι σύμφωνα με την άποψη του G. Le Bon στο έργο «η ψυχολογία των επαναστάσεων» ο λαός κατάλαβε τις σκευωρίες των επαναστατών και κατάφερε να βγει απ' την πλάνη του.

## Επίλογος

---

Φτάνοντας στο τέλος αυτής της προσπάθειας είναι πιθανό – αν όχι δεδομένο – ότι ορισμένα ερωτήματα έμειναν αναπάντητα, κάποια άλλα ευελπιστούμε ότι απαντήθηκαν κι ίσως προέκυψαν ορισμένα καινούργια. Πρόκειται όμως για ένα κοινωνικό φαινόμενο το οποίο σαφώς δεν είναι παράλογο, είναι όμως ιδιαίτερος δύσκολο να διερευνηθεί διεξοδικά, όπως κατά τη γνώμη μας και τα περισσότερα κοινωνικά φαινόμενα. Αυτό που θα βοηθούσε προς αυτή την κατεύθυνση είναι ο διάλογος γύρω απ' την τρομοκρατία, διάλογος στον οποίο είναι χρήσιμο να συμμετέχουν και όσοι κατά καιρούς έχουν διαπράξει τρομοκρατικές ενέργειες είτε έχουν μετανοήσει είτε όχι, όπως συνέβη τον Μάιο του 1997 στη Ζυρίχη με θέμα των τρομοκρατία στην Ιταλία και τη Γερμανία με τη συμμετοχή και πρώην μελών αυτών των οργανώσεων (Moroni, 2002). Θεωρούμε λοιπόν ότι κάτι ανάλογο πρέπει να πραγματοποιηθεί και στη χώρα μας αφήνοντας κατά μέρος φανατισμούς και αγκυλώσεις και διαλεγόμενοι με όλους και για όλα, ακόμα και με τον ίδιο μας τον εαυτό ο καθείς χωριστά και όλοι από κοινού, διότι ζούμε σε μία κοινωνία για την οποία καλό είναι να ενδιαφερθούμε έργω κι όχι μόνο λόγω. Δυστυχώς όμως σ' αυτές τις όποιες συζητήσεις το εκάστοτε καθεστώς είναι απόν, καθώς απ' τη θέση του «νικητή» πλέον στέκεται υπεροπτικά απέναντι στους «ηττημένους», αρνούμενο να κάνει την αυτοκριτική του, θεωρώντας ότι δε φέρει καμία ευθύνη (όπως πιστεύει ότι δεν ασκεί και τρομοκρατία) και εξετάζοντας τα αίτια – της αντικαθεστωτικής μόνο – τρομοκρατίας επιφανειακά, αν τα εξετάζει κιόλας. Έτσι όμως, συντελεί στη δημιουργία μίας νέας γενιάς αντικαθεστωτικής τρομοκρατίας

που αργά ή γρήγορα θα κάνει την εμφάνισή της. Συνεπώς τα μόνα ψήγματα αυτοκριτικής εντοπίζονται σε συλληφθέντες και φυλακισμένους τρομοκράτες, όπως το μέλος των Ερυθρών Ταξιαρχιών Έντσο Φοντάνα, ο οποίος παρομοιάζει την κατάσταση που υπήρχε στην Ιταλία ως τη μάχη του Θησέα (Ερυθρές Ταξιαρχίες) με τον Μινώταυρο (Κράτος), υποστηρίζοντας ότι τελικά μετά απ' αυτή την συνεχή πάλη μεταξύ τους στον λαβύρινθο αποδείχθηκε ότι ο ένας είχε εισχωρήσει εντός του άλλου εκεί που πάντα βρισκόταν στην πραγματικότητα (Bocca, 1993, σ. 13). Συμπεραίνουμε λοιπόν ότι ορισμένοι εκ των μετεχόντων στην αντικαθεστωτική τρομοκρατία τιμωρήθηκαν, έκαναν την αυτοκριτική τους και ένωσαν τη «γύμνια» τους και τη «μοναξιά» τους μόλις εισήλθαν στη φυλακή (Tavoliere, 2003, σσ. 25-26), αυτό όμως που απουσιάζει αισθητά είναι η αυτοκριτική και η ανάληψη ευθυνών απ' τη μεριά των καθεστώτων.

## Βιβλιογραφία – Αρθρογραφία

---

### A. Βιβλιογραφία Ελληνόγλωσση

- Ασρινάκης Α., *Κοινωνική Υγιεινή II*, Πανεπιστημιακές Σημειώσεις, Τ.Ε.Ι. Αθήνας, 2001-2002.
- Bardin L., *Η ανάλυση περιεχομένου*, P.U.F., 1977.
- Bocca G., *Εμείς οι τρομοκράτες*, INDEX, Αθήνα, 1993.
- Boudrillard J., *Το πνεύμα της τρομοκρατίας*, Κριτική, Αθήνα, 2002.
- Γεώργας Δ., *Κοινωνική Ψυχολογία*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1995 (τόμος Α')
- Γκαρσία Φ. Ντ., Σόλα Ο., Che. *Εικόνες μίας ζωής*, Μεταίχμιο, Αθήνα, 2001.
- Γρίβας Κ., *Αντι-φάκελος 17N*, Κάκτος, Αθήνα, 2003.
- Δασκαλοπούλου-Λιβαδά Φ., *Τρομοκρατία: Νεότερες εξελίξεις στο διεθνές δίκαιο*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 1998.
- Insurrezione, Ένοπλη πάλη και επαναστατικό κίνημα, *Ελεύθερος Τύπος*, Αθήνα, 2003.
- Ιστορικά, Η Ιερά Εξέταση, ένθετο εφημερίδας «*Ελευθεροτυπία*», τ. 68, (Τομ. 7<sup>ος</sup>).
- Ιωακείμογλου Η., Τριανταφύλλου Σ., *Αριστερή τρομοκρατία, Δημοκρατία και Κράτος*, Πατάκης, Αθήνα, 2003.
- Καράμπελας Γ., *Το ελληνικό αντάρτικο των πόλεων 1974-1985*, Γραφές, Αθήνα, 2002.
- Καρκαγιάννης Α., *Τρομοκρατία και Αριστερά*, Πόλις, Αθήνα, 2002.

- Κασσιμέρης Γ., *Η επαναστατική οργάνωση 17 Νοέμβρη*, Καστανιώτης, Αθήνα, 2002.
- Κατερέλος Γ., *Δυναμική των κοινωνικών αναπαραστάσεων*, Οδυσσέας, Αθήνα, 1996.
- Κατσορίδας Δ., Λιβιεράτος Δ., Παλούκης Κ., *Ο ελληνικός τροτσκισμός, ένα χρονικό 1923-1946*, Φιλίστωρ, Αθήνα, 2003.
- *Κείμενα και ντοκουμέντα των Ένοπλων Προλεταριακών Πυρήνων*, PARABELLUM, Αθήνα, 2002.
- Κουρτουά Σ., Βερτ Ν., Πανέ Ζ.Λ., Πατσκόφσκι Α., Μπάρτοσεκ Κ., Μαργκολέν Ζ.Λ., *Η μαύρη βίβλος του κομμουνισμού*, Εστία, Αθήνα, 2001.
- Λαμπροπούλου Ε., *Εσωτερική ασφάλεια και κοινωνία του ελέγχου*, Κριτική, Αθήνα, 2001.
- Λένιν Β.Ι., Λούξεμπουργκ Ρ., Τρότσκι Λ., *Για την ατομική τρομοκρατία, τη βία και την επανάσταση*, Κοροντζής, Αθήνα, 2003.
- Le Bon G., *Ψυχολογία των μαζών*, Ζήτρος, Θεσσαλονίκη, 1996.
- Le Bon G., *Η ψυχολογία των επαναστάσεων*, Δαμιανός, Αθήνα.
- Λοβέρδος Α., *Παρεκκλίσεις πολιτικής συμπεριφοράς και σύνταγμα*, Εξάντας, Αθήνα, 1988.
- Maingueneau D., *Εισαγωγή στις μεθόδους της ανάλυσης του λόγου*, Hachette Universite.
- Μαντόγλου Α., *Κοινωνιοψυχολογικές διαδικασίες μειονοτικής επιρροής και αντιστάσεις στην επιρροή των μειονοτήτων*, Πανεπιστημιακές σημειώσεις, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, 1999.
- Μαντόγλου Α., *Η εξέγερση του Πολυτεχνείου*, Οδυσσέας, Αθήνα, 1995.

- Μαντόγλου Α., *Κοινωνικές αναπαραστάσεις*, Οδυσσέας, Αθήνα, 1995.
- Μαριγκέλα Κ., *Το εγχειρίδιο του αντάρτη των πόλεων*, Ελεύθερος Τύπος, Αθήνα.
- Μαρξ Κ., Ένγκελς Φ., *Το μανιφέστο του κομμουνιστικού κόμματος*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1999.
- *Μείζον Ελληνικό Λεξικό*, Τεγόπουλος-Φυτράκης, Αθήνα, 1997.
- Moroni P., *Μιλώντας για τον ένοπλο αγώνα*, Ελευθεριακή Κουλτούρα, Αθήνα, 2002.
- Mosconici S., *Η ψυχανάλυση, η εικόνα της και το κοινό της*, Οδυσσέας, Αθήνα, 1999.
- Mosconici S., *Η κοινωνία δημιουργός Θεών*, Οδυσσέας, Αθήνα, 2002.
- Μπόση Μ., *Ελλάδα και τρομοκρατία*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 1996.
- Μπόση Μ., *Περί του ορισμού της τρομοκρατίας*, Π. Τραυλός, Αθήνα, 2002.
- Natali Fr., *Οι μεγάλοι αμφισβητίες*, Μπακούνιν, Τύπος Α.Ε., Αθήνα, 1973.
- *Οι προκηρύξεις 1975-2002*, Κάκτος, Αθήνα, 2002.
- Ο.Π.Α. – *Ρήξη (ομαδικό), Ένοπλη πάλη και τρομοκρατία*, Κομμούνα, Αθήνα, 1985.
- *Παγκόσμια Ιστορία (εγκυκλοπαίδεια), Η θύελλα των επαναστάσεων*, (τόμος 15<sup>ος</sup>), Κ. Καπόπουλος, Αθήνα, 1992.
- Παπαδάτος Π., *Η τρομοκρατία*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 1987.



- Παπαστάμου Σ., Μιούνι Γκ., *Μειονότητες και Εξουσία*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
- Παπαστάμου Σ. (επιμέλεια), *Η κοινωνική ψυχολογία στο κατώφλι του 21<sup>ου</sup> αιώνα*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2000.
- Παπαστάμου Σ. και συνεργάτες, *Εισαγωγή στην κοινωνική ψυχολογία*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2001.
- Παπαστάμου Σ., *Η κοινωνική επιρροή*, Οδυσσέας, Αθήνα, 1989.
- Παπαστάμου Σ., *Διομαδικές σχέσεις*, Οδυσσέας, Αθήνα, 1999.
- Παπαστάμου Σ., *Ψυχολογιοποίηση*, Οδυσσέας, Αθήνα, 1989.
- Παπαστάμου Σ., *Τρομοκρατία και Εξουσία*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2003.
- Παπαχελάς Α., Τέλλογλου Τ., *Φάκελος 17 Νοέμβρη*, Εστία, Αθήνα, 2002.
- Παππιάς Τ., *17 Νοέμβρη, απ' το μύθο στην πραγματικότητα*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2002.
- Ρεΐτζεζ J.A., Μυγκυ G., *Η θεωρία της επεξεργασίας της σύγκρουσης*, Οδυσσέας, Αθήνα, 1996.
- Πρετεντέρης Γ., *Η αναμέτρηση. Ζωή και θάνατος της 17 Νοέμβρη*, Εστία, Αθήνα, 2002.
- Ροζενμπάουμ Ρ., *Ερμηνεύοντας τον Χίτλερ*, Κέδρος, Αθήνα, 2001.
- Σάσα Λ., *Η υπόθεση Μόρο*, Πατάκης, Αθήνα, 2002.
- Scowen P., *Η μαύρη βίβλος της Αμερικής*, Διόπτρα, Αθήνα, 2002.
- Σαϊντ Ε., Σάσεν Σ., Τσόμσκι Ν., Μπισόρα Α., Σένετ Ρ., *Η τρομοκρατία και η κοινωνία των πολιτών*, Μεταίχμιο, Αθήνα, 2002.

- Tavoliere D., *Ένας «τρομοκράτης»*, Ελευθεριακή Κουλτούρα, Αθήνα, 2003.
- Τρότσκι Λ., *Προδομένη επανάσταση*, Πρωτοποριακή Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 1994.
- Τσόμσκι Ν., *Εξουσία και Τρομοκρατία*, Πατάκης, Αθήνα, 2003.
- Φουκό Μ., *Ο μεγάλος εγκλεισμός*, Μαύρη Λίστα, Αθήνα, 1999.
- Χατζή Α., *Εισαγωγή στην ψυχολογία*, Gutenberg, Αθήνα, 2000.

### **B. Βιβλιογραφία ξενόγλωσση**

- Berelson B., *Content analysis in communication research*, HAFNER PRESS, New York, 1952.
- Krippendorff K., *Content analysis, an introduction to its methodology*, Sage Publications, Beverly Hills, 1985.
- Shapiro G., Markoff J., *Revolutionary demands, a content analysis of the cahie'rs de dole'ances of 1789*, Stanford University Press, Stanford, 1998.

### **Γ. Αρθρογραφία ελληνόγλωσση**

- Αδάμ Κ., «Έκδοση στις ΗΠΑ ακόμα και χωρίς καταδίκη», Εφημερίδα *Ελευθεροτυπία*, 6/6/2003, σ. 5.
- Αυγερινός Θ., «Η αυλαία της φρίκης», Εφημερίδα *Ελευθεροτυπία*, 29/10/2002, σ.σ. 16-17.
- Βέργου Ντ., «Από τα «λευκά κελιά» στις φυλακές τύπου F», Εφημερίδα *Ελευθεροτυπία*, 24/7/2002, σ. 19.

- Βέργου Ντ., «Εγχειρίδια στο internet», Εφημερίδα *Ελευθεροτυπία*, 2/7/2002, σ. 49.
- Βότσης Γ., «Το τέλος της 17Ν: η χαμένη τιμή της ένοπλης πάλης», Εφημερίδα *Ελευθεροτυπία*, 8/7/2002, σ. 9.
- Βότσης Γ., «Τηλεκανίβαλοι, χαφιεδισμός και υποκρισία», Εφημερίδα *Ελευθεροτυπία*, 29/9/2002, σ. 9.
- Βουλέλης Ν., «Η διεθνής τρομοκρατία», Εφημερίδα *Ελευθεροτυπία*, Ένθετο «Ιστορικά», τεύχος 155, σ.σ. 42-49.
- Γιαλκέτσης Θ., «Φταίει μήπως ο Μάρξ;», Εφημερίδα *Ελευθεροτυπία*, 17/8/2002, σ. 10.
- Γιαλκέτσης Θ., «Θύματα μίας άλλης τρομοκρατίας», Εφημερίδα *Ελευθεροτυπία*, 15/3/2002, σ. 10.
- Dixon T.H., «Η άνοδος της πολύμορφης τρομοκρατίας», περιοδικό *Foreign Policy* (ελληνική έκδοση), τεύχος 1, σ.σ. 64-76.
- Δήμας Δ.Π., «Σε ηγέτες κατά τρομοκρατίας μας προβίβασαν οι Η.Π.Α.», Εφημερίδα *Ελευθεροτυπία*, 2/5/2003, σ. 3.
- Διαμαντής Α., «Η μαζική τρομοκρατία της Κου Κλουξ Κλαν», Εφημερίδα *Ελευθεροτυπία*, ένθετο «Ιστορικά», τεύχος 155, σ.σ. 36-39.
- Εντσενσμπέργκερ Χ.Μ., «Βόμβες κι αίμα χωρίς ίχνη», στο «Διάλογοι περί τρομοκρατίας», επιμέλεια Θ. Γιαλκέτσης, Εφημερίδα *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 28/1/2003, σ.σ. 24, 41.
- Ζαχιώτη Γ., «Αυτονομία προσεχώς», Εφημερίδα *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 25/5/2003, σ. 43.
- Ζαχιώτη Γ., «Τόσο φίλος όσο και κατάσκοπος», Εφημερίδα *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 18/5/2003.

- Ζέρβας Χ., «Οι «τρομονόμοι» περιορίζουν τα δικαιώματα των κατηγορουμένων», Εφημερίδα *Ελευθεροτυπία*, 22/7/2002, σ. 49.
- Θεοδωράκης Μ., «Αριστερά, ένοπλη πάλη και 17N», Εφημερίδα *Ελευθεροτυπία*, 5/8/2002, σ.σ. 6-7.
- Καζαλότι Ε., «Καθένας έχει τον «Χριστόδουλο Ξ.» που του αξίζει», Εφημερίδα *Ελευθεροτυπία*, 30/7/2002, σ. 10.
- Καραπιδάκης Ν.Ε., «Μηδενισμός και τρομοκρατία», Εφημερίδα *Ελευθεροτυπία*, ένθετο «Ιστορικά», τεύχος 155, σ.σ. 26-35.
- Καρδάσης Β., «Τρομοκρατία και Γαλλική Επανάσταση», Εφημερίδα *Ελευθεροτυπία*, ένθετο «Ιστορικά», τεύχος 155, σ.σ. 16-23.
- Καρελιάς Γ., «Σημίτης υπέρ Αριστεράς κατά 17N και Ν.Δ.», Εφημερίδα *Ελευθεροτυπία*, 7/9/2002, σ. 17.
- Καρελιάς Γ., «Θα μας πάρει μία βδομάδα ως 3 μήνες να τους πιάσουμε», Εφημερίδα *Ελευθεροτυπία*, 12/7/2002, σ.σ. 16-17.
- Κοραή Χ., «Αντεπιτιθέμενη Αριστερά», Εφημερίδα *Ελευθεροτυπία*, 13/3/2003, σ.σ. 20, 45.
- Κατή Κ., «Το βούλευμα», Εφημερίδα *Ελευθεροτυπία*, 3/1/2003, σ.σ. 14-17.
- Κοροβέσης Π., «Σε άλλα Μίκη Κυμάτων», Εφημερίδα *Ελευθεροτυπία*, 13/8/2002, σ. 46.
- Κοχαϊμίδου Ε., «Ζει... και βασιλεύει», Εφημερίδα *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 19/11/2002, σ. 28.
- Κοχαϊμίδου Ε., Σεϊτανίδης Δ., «Σοκ στο Μαρόκο, δέος στις Η.Π.Α.», Εφημερίδα *Ελευθεροτυπία*, 18/5/2003, σ. 33.

- Κυριακίδης Σ., «Βία και τρομοκρατία στη Ρώμη», Εφημερίδα *Ελευθεροτυπία*, Ένθετο «Ιστορικά», τεύχος 155, σ.σ. 6-10.
- Κυριακόπουλος Κ., «Τι «βλέπαμε» για τη 17N πριν από 2 χρόνια», Εφημερίδα *Ελευθεροτυπία*, 5/8/2002, σ.σ. 16-17 και 6/8/2002, σ.σ. 6-7.
- Κυριακόπουλος Κ., «Οι δίκες της τρομοκρατίας» (επιμέλεια – συντονισμός), Εφημερίδα *Ελευθεροτυπία*, 24-28/2 και 1/3/2003.
- Λουγγής Τ., «Βυζαντινός άνθρωπος και τρόμος», Εφημερίδα *Ελευθεροτυπία*, ένθετο «Ιστορικά», τεύχος 155, σ.σ. 12-15.
- Μαλιγκούδης Φ., «Η τρομοκρατία: μία τυπολογική προσέγγιση», Εφημερίδα *Ελευθεροτυπία*, 17/1/2002, σ. 10.
- Μανή Μ., «Νόμος για τη νέα γενιά ενόπλων», Εφημερίδα *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 8/12/2002, σ. 16.
- Μαντόγλου Α., Χαραλάμπους Κ., «Πολιτική εξουσία και κοινωνική επιρροή», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, Απρίλιος 1998, τεύχος 11, σ.σ. 55-94.
- Μαρνέλλος Γ., «Κουφοντίνας: 6 προκηρύξεις έργο των μυστικών υπηρεσιών», Εφημερίδα *Ελευθεροτυπία*, 12/12/2002, σ. 47.
- Μαρνέλλος Γ., «Αρχεία και νέα στοιχεία», Εφημερίδα *Ελευθεροτυπία*, 3/2/2003, σ.σ. 17-19.
- Μαυρογοδράτος Γ., «Αριστερά και δεξιά: η γένεση μίας διάκρισης», Εφημερίδα *Ελευθεροτυπία*, ένθετο «Ιστορικά», τεύχος 91, σ.σ. 36-41.
- Μπαντάουη Χ., «Η πολιτική τρομοκρατία», Εφημερίδα *Ελευθεροτυπία*, ένθετο «Ιστορικά», τεύχος 108, σ.σ. 12-16.

- Μπελ Ντ., «Επανάσταση και τρομοκρατία», στο «Διάλογοι περί τρομοκρατίας», επιμέλεια Θ. Γιαλκέτσης, Εφημερίδα *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 28/1/2003, σ.σ. 24, 41.
- Μίχας Τ., «Η 17N είναι κι άλλοι», Εφημερίδα *Ελευθεροτυπία*, 7/12/2002, σ. 20.
- Μίχας Τ., «Η τρομοκρατία και τα βαθύτερα αίτιά της», Εφημερίδα *Ελευθεροτυπία*, 15/11/2002, σ. 10.
- Μίχας Τ., «Ποιος είναι ο βομβιστής αυτοκτονίας», Εφημερίδα *Ελευθεροτυπία*, 13/1/2003, σ. 62.
- Μώρου Α., «Παρέμβαση για «ΩΣ ΕΔΩ»», Εφημερίδα *Ελευθεροτυπία*, 13/9/2002, σ. 46.
- «Ο Ιός», «Ο εγκέφαλος του τρόμου», Εφημερίδα *Ελευθεροτυπία*, 7/12/2003.
- «Ο Ιός», «Το κόκκινο περιοδικό της μεταπολίτευσης», Εφημερίδα *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 23/2/2003, σ.σ. 43-45.
- Οικονομίδης Φ., «Η επίδραση της μαοϊκής σκέψης στην Ελλάδα και τον κόσμο», Εφημερίδα *Ελευθεροτυπία*, Ένθετο «Ιστορικά», τεύχος 4, σ. 46.
- Παυλόπουλος Πρ., «Εκπρόσωποι φασιστικής νοοτροπίας οι τρομοκράτες», Εφημερίδα *Ελευθεροτυπία*, 6/8/2002, σ. 5.
- Ρε´rez Α., «Ο Τσε και οι ιθαγενείς πληθυσμοί», Εφημερίδα *Ελευθεροτυπία*, Ένθετο «Ιστορικά», τεύχος 167, σ.σ. 42-47.
- Ρούσσης Γ., «Αριστερά και τρομοκρατία», Εφημερίδα *Ελευθεροτυπία*, 19/3/2003, σ. 46.

- Σακαλάκη Μ., «Η ανάλυση περιεχομένου», στο «Εισαγωγή στην Κοινωνική Ψυχολογία», Παπαστάμου και συνεργάτες, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2001, σ.σ. 477-493.
- Σακκάτος Β., «Τροτσκισμός και ατομική τρομοκρατία», Εφημερίδα *Ελευθεροτυπία*, 8/8/2002.
- Σαμπατακάκης Θ., «Κρατική τρομοκρατία», Εφημερίδα *Ελευθεροτυπία*, ένθετο «Ιστορικά», τεύχος 155, σ.σ. 40-41.
- Τσάτσης Θ., «Από τα γκαζάκια στις βόμβες», Εφημερίδα *Ελευθεροτυπία*, 2/7/2002, σ.σ. 48-49.
- Τσούτσιας Π., «Αστερίσκοι για τη δίκη», Εφημερίδα *Το Έθνος της Κυριακής*, 2/3/2003.
- Φακατσέλης Α., «Μία υπόθεση «17N» αλά ισπανικά», Εφημερίδα *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 1/12/2002.
- Φακατσέλης Α., «Μέρες οργής, μνήμες εξέγερσης», Εφημερίδα *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 25/5/2003, σ. 44.
- Χατζηγεωργίου Α., «Τι άλλαξε στην κοινή γνώμη μετά τις συλλήψεις», Εφημερίδα *Ελευθεροτυπία*, 6/8/2002, σ.σ. 6-7.
- Χατζηκυριάκος Λ., «Οι «μεταμεληθέντες» έγραψαν το τέλος των Ερυθρών Ταξιαρχιών», Εφημερίδα *Ελευθεροτυπία*, 15/7/2002, σ.σ. 46-47.
- Χατζηκυριάκος Λ., «1978, Η πτώση των Brigade Rosse», Εφημερίδα *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 7/7/2002, σ. 14.
- Χιωτάκης Σ., «Οργάνωση 17N και πολιτική ηθική», Εφημερίδα *Ελευθεροτυπία*, 26/7/2002, σ. 9.

#### **Δ. Άρθρα – ανταποκρίσεις διεθνών πρακτορείων**

- Γαλλικό πρακτορείο, «Υπέφερε από εγκεφαλικές εκφυλιστικές αλλοιώσεις η Ου. Μάινχοφ», Εφημερίδα *Ελευθεροτυπία*, 13/11/2002.
- Στρασβούργο, «Χάρτα για τα δικαιώματα του τρομοκράτη», Εφημερίδα *Ελευθεροτυπία*, 16/7/2002, σ.σ. 20, 45.
- Γαλλικό πρακτορείο, Ασοσιέπεντ Πρες, Κοριέρε ντελα Σέρα, Λα Στάμπα, «Και νέες απειλές από τις νέες Ερυθρές Ταξιαρχίες», Εφημερίδα *Ελευθεροτυπία*, 22/7/2002, σ. 48.
- Γαλλικό πρακτορείο, Ασοσιέπεντ Πρες, «Καμικάζι: πρότυπο συμπεριφοράς στη χώρα του», Εφημερίδα *Ελευθεροτυπία*, 24/5/2003.
- «Το Μπαλί βάφτηκε στο αίμα», Εφημερίδα *Ελευθεροτυπία*, 14/10/2002, σ.σ. 22, 51.
- «Μήνυμα με αίμα», Εφημερίδα *Ελευθεροτυπία*, 14/5/2003, σ. 11.

#### **Ε. Αρθρογραφία ξενόγλωσση**

- Anderson, P.R., “The Armenian massacres”, *Encyclopedia of World Terrorism*, Sharpe Reference, U.S.A., 1997, τόμος 1<sup>ος</sup>, σ.σ. 74-75.
- Bjorgo T., “Far-right extremism”, *Encyclopedia of World Terrorism*, Sharpe Reference, U.S.A., 1997, τόμος 1<sup>ος</sup>, σ.σ. 197-199.
- Bowyer-Bell J., “Assassination”, *Encyclopedia of World Terrorism*, Τόμος 1<sup>ος</sup>, σ.σ. 228-231.
- Broun A., “Terrorism in Turkey”, *Encyclopedia of World Terrorism*, Τόμος 3<sup>ος</sup>, σ.σ. 591-592.
- Brumwell S., “Terror and American Indian resistance”, *Encyclopedia of World Terrorism*, Τόμος 1<sup>ος</sup>, σ.σ. 44-45.



- Calvert P., “Terrorism in Chile”, *Encyclopedia of World Terrorism*, Τόμος 2<sup>ος</sup>, σ.σ. 426-429.
- Calvert P., “Theories of state terror”, *Encyclopedia of World Terrorism*, Τόμος 1<sup>ος</sup>, σ.σ. 153-154.
- Calvert P., “Terrorism in Argentina”, *Encyclopedia of World Terrorism*, Τόμος 2<sup>ος</sup>, σ.σ. 417-421.
- Calvert P., “Terrorism in Brazil”, *Encyclopedia of World Terrorism*, Τόμος 2<sup>ος</sup>, σ.σ. 422-425.
- Calvert P., “Terrorism in Mexico”, *Encyclopedia of World Terrorism*, Τόμος 2<sup>ος</sup>, σ.σ. 440-441.
- Calvert P., “Terrorism in Nicaragua”, *Encyclopedia of World Terrorism*, Τόμος 2<sup>ος</sup>, σ.σ. 442-445.
- Calvert P., “Terrorism in Uruguay”, *Encyclopedia of World Terrorism*, Τόμος 2<sup>ος</sup>, σ.σ. 450-454.
- Cameron, G., “Nuclear Terrorism”, *Encyclopedia of World Terrorism*, Τόμος 1<sup>ος</sup>, σ.σ. 236-238.
- Cawthorne N., “Terror in Cambodia”, *Encyclopedia of World Terrorism*, Τόμος 3<sup>ος</sup>, σ.σ. 661-662.
- Coady C.A.J., “The morality of terrorism”, *Philosophy*, 60, 1985, σ.σ. 47-49.
- Cook W.C., “Terror by Quebec separatists”, *Encyclopedia of World Terrorism*, Τόμος 3<sup>ος</sup>, σ.σ. 591-592.
- Della Porta D., “Institutional responses to Terrorism: The Italian Case”, *Terrorism and Political Violence*, vol. 4, No 2., Winter 1992, σ.σ. 151-170.

- Dodge T., “Single-issue group terrorism”, *Encyclopedia of World Terrorism*, Τόμος 1<sup>ος</sup>, σ.σ. 200-201.
- Gal-or N., “State versus non-state terrorism”, *Encyclopedia of World Terrorism*, Τόμος 1<sup>ος</sup>, σ.σ. 206-207.
- Gough A.J., “Ku Klux Klan Terror”, *Encyclopedia of World Terrorism*, Τόμος 3<sup>ος</sup>, σ.σ. 527-529.
- Groenewold K., “The German Federal Republic’s Response and civil liberties”, *Terrorism and Political Violence*, Vol. 4, Winter 1992, σ.σ. 136-150.
- Gurr N.J., “Rockets, mortars and missiles”, *Encyclopedia of World Terrorism*, Τόμος 1<sup>ος</sup>, σ.σ. 232-233.
- Gurr N.J., “Terrorists’ use of chemical weapons”, *Encyclopedia of World Terrorism*, Τόμος 1<sup>ος</sup>, σ.σ. 234-235.
- Hoffman B., “Religious extremism”, *Encyclopedia of World Terrorism*, Τόμος 1<sup>ος</sup>, σ.σ. 210-212.
- Knutson J.N., “The Terrorists’ Dilemmas: Some Implicit Rules of the Game”, *Terrorism: An International Journal*, Vol. 4, 1980, σ.σ. 195-222.
- Llera F.J., Mata J.M., Irvin C.L., “ETA: From secret army to social movement – The post Franco schism of the Basque Nationalist Movement”, *Terrorism and Political Violence*, Vol. 5, No 3, Autumn 1993, σ.σ. 106-134.
- Mann M.C., “Black Panthers and Terror”, *Encyclopedia of World Terrorism*, Τόμος 3<sup>ος</sup>, σ.σ. 532-533.
- Merari A., “Terrorism as a strategy of insurgency”, *Terrorism and Political Violence*, Vol. 5, No. 4, Winter 1993, σ.σ. 213-251.

- Morgan D., “Mongol Terror”, *Encyclopedia of World Terrorism*, Τόμος 1<sup>ος</sup>, σ.σ. 40-41.
- Morgan D., “The Assassins: a terror cult”, *Encyclopedia of World Terrorism*, Τόμος 1<sup>ος</sup>, σ.σ. 38-39.
- Otte G.T., “The murder of Rathenau”, *Encyclopedia of World Terrorism*, Τόμος 1<sup>ος</sup>, σ. 76.
- Perlstein R.G., “Anti-abortion activists’ terror campaign”, *Encyclopedia of World Terrorism*, Τόμος 3<sup>ος</sup>, σ.σ. 542-544.
- Perlstein R.G., “The Oklahoma city bombing and the militias”, *Encyclopedia of World Terrorism*, Τόμος 3<sup>ος</sup>, σ.σ. 545-550.
- Primoratz I., “What is Terrorism?”, *Journal of Applied Philosophy*, Vol. 7, No 2, 1990, σ.σ. 129-138.
- Ramirez J., “Terrorism in Colombia”, *Encyclopedia of World Terrorism*, Τόμος 2<sup>ος</sup>, σ.σ. 430-433.
- Ranstorp M., “Hijacking and kidnapping”, *Encyclopedia of World Terrorism*, Τόμος 1<sup>ος</sup>, σ.σ. 220-227.
- Rathmell A., “Saddam Hussein’s terror in Kurdistan”, *Encyclopedia of World Terrorism*, Τόμος 3<sup>ος</sup>, σ.σ. 657-658.
- Roberts B., “Terrorism in Peru”, *Encyclopedia of World Terrorism*, Τόμος 2<sup>ος</sup>, σ.σ. 446-449.
- Roberts B., “IRA: Origins and terror to 1976”, *Encyclopedia of World Terrorism*, και “Nationalist Terror in Northern Ireland 1976-1996”, *Encyclopedia of World Terrorism*, Τόμος 3<sup>ος</sup>, σ.σ. 577-585.
- Schmid A.P., “The problems of defining terrorism”, *Encyclopedia of World Terrorism*, Τόμος 1<sup>ος</sup>, σ.σ. 12-22.

- Shaw A.B., “Medieval siege warfare as terror”, *Encyclopedia of World Terrorism*, Τόμος 1<sup>ος</sup>, σ.σ. 42-43.
- Sommerville D., “Bombing operations”, *Encyclopedia of World Terrorism*, Τόμος 1<sup>ος</sup>, σ.σ. 216-219.
- Szuscikiewicz P., “Terror in ancient Greece and the Roman Republic”, *Encyclopedia of World Terrorism*, Τόμος 1<sup>ος</sup>, σ.σ. 29-30.
- Teichman J., “How to define terrorism”, *Philosophy*, 64, 1989, σ.σ. 505-517.
- Westwell I., “Terror in Idi Amin’s Uganda”, *Encyclopedia of World Terrorism*, Τόμος 3<sup>ος</sup>, σ.σ. 663-664.
- Wilkinson P., “The media and international terrorism”, *Encyclopedia of World Terrorism*, Τόμος 3<sup>ος</sup>, σ.σ. 673-680.

### **Άλλες Πηγές**

- «Η δική του αιώνα», τα πρακτικά της δίκης της «17 Νοέμβρη», ειδική έκδοση του περιοδικού «*ΜΕΤΡΟ*», τεύχη: 1<sup>ο</sup>, 5<sup>ο</sup>, 6<sup>ο</sup>, 7<sup>ο</sup>, 8<sup>ο</sup>, 11<sup>ο</sup>, 15<sup>ο</sup>.

### **Ηλεκτρονικές Διευθύνσεις**

- <http://flashfiles.flash.gr/greece/Rid16/> (Μαοϊσμός)
- <http://www.flash.gr/articles/2001/10/26/1653id/> (Χρόνη Τ., «Λέον Τρότσκι: ο αιρετικός»)
- <http://flashfiles.flash.gr/greece/Rid16/> (Η πρώτη Διεθνής)
- <http://www.flash.gr/articles/2001/2/7/495id/> (Θωμά Λ.Χ., «Πρίγκιπ Κροπότκιν: ο Άγιος Πέτρος της Επανάστασης»)
- <http://www.flash.gr/articles/2002/1/7/1897id/> (Θωμά Λ.Χ., «Μπουοναβεντούρα Ντουρούτι: El Solidario» )

- <http://flashfiles.flash.gr/Greece/Rid16/> (Τροτσκισμός)
- [http://www.trotsky.net/trotsky\\_year/in\\_memory\\_of\\_trotsky.html](http://www.trotsky.net/trotsky_year/in_memory_of_trotsky.html) (Woods A., “In Memory of Leon Trotsky ”)
- <http://amnesty.org>

**Παράρτημα**

---

<b>Προκήρυξη Ημερομηνία συγγραφής</b>	<b>Ημερομηνία*</b>	<b>Στόχος</b>	<b>Αιτία επίθεσης</b>	<b>Τίτλος – Περιεχόμενο</b>
1 <sup>η</sup> Δεκέμβρης 1975	21-12-1975	Ρίτσαρντ Γουέλς (Σταθμάρχης CIA στην Αθήνα)	Η παρέμβαση των Η.Π.Α. και ιδίως της CIA στις ελληνικές υποθέσεις.	«Κατά του αμερικάνικου ιμπεριαλισμού»
2 <sup>η</sup> 26 Δεκέμβρη 1975	26-12-1975	-	-	«Διευκρινήσεις για την εκτέλεση του Ρ. Γουέλς»
3 <sup>η</sup> Σεπτέμβρης 76	14-12-1976	Ευάγγελος Μάλλιος (Απότακτος Αστυνομικός)	Η συμμετοχή του σε βασανιστήρια κατά τη δικτατορία και η ατιμωρησία του	«Εκκαθάριση του κρατικού μηχανισμού απ' τους φασίστες»
4 <sup>η</sup>	24-12-1976	-	-	«Διευκρινήσεις για την εκτέλεση του Ρ. Γουέλς»

\* Η ημερομηνία αυτή αναφέρεται συνήθως στο χρόνο δημοσίευσης και σπανιότερα στο χρόνο του συμβάντος.

Προκήρυξη Ημερομηνία συγγραφής	Ημερομηνία*	Στόχος	Αιτία επίθεσης	Τίτλος – Περιεχόμενο
5 <sup>η</sup> Απρίλης 1977	Απρίλιος 1977 (σε συνέχεια)	-	-	«Μανιφέστο με τις θέσεις της οργάνωσης. Κριτική – προτάσεις»
6 <sup>η</sup>	16-1-1980	Παντελής Πέτρου (υπο-διοικητής MAT), Σωτ. Σταμούλης (οδηγός Πέτρου – MAT)	Η βίαιη καταστολή απ' τα MAT των λαϊκών κινητοποιήσεων	«Κατά της ηγεσίας της αστυνομίας και των MAT
7 <sup>η</sup> Μάης 81	24-7-1981	-	-	«Μανιφέστο με τις θέσεις της οργάνωσης για την ένοπλη λαϊκή βία. Κριτική σε άλλες οργανώσεις – προτάσεις»



Προκήρυξη Ημερομηνία συγγραφής	Ημερομηνία*	Στόχος	Αιτία επίθεσης	Τίτλος – Περιεχόμενο
8 <sup>η</sup> Οκτώβρης 83	15-11-1983	Τζώρτζ Τσάντες (επικεφαλής JUSMAGG). Νίκος Βελούτσος (οδηγός)	Η παραμονή των αμερικανικών βάσεων στην Ελλάδα	«Κατά ΠΑ.ΣΟ.Κ, καπιταλισμού, ιμπεριαλισμού και τύπου»
9 <sup>η</sup> Απρίλης 84	3-4-1984	Ρόμπερτ Τζάντ (Λοχίας της JUSMAGG)	Η εξάρτηση της Ελλάδας απ' τις Η.Π.Α.	«Κατά του αμερικανικού ιμπεριαλισμού, των κομμάτων της αριστεράς και του ΠΑ.ΣΟ.Κ»
10 <sup>η</sup> 29 Μαΐου 1984	20-7-1984	-	-	«Απάντηση στην εφημερίδα Το Ποντίκι – κατάλογος ενεργειών λαϊκής επαναστατικής βίας 1974 –

Προκήρυξη Ημερομηνία συγγραφής	Ημερομηνία*	Στόχος	Αιτία επίθεσης	Τίτλος – Περιεχόμενο
				1981»
11 <sup>η</sup>	21-2-1985	Νίκος Μομφεράτος (εκδότης εφημ. Απογευματινή), Παναγιώτης Ρουσσέτης (οδηγός – σωματοφύλακας)	Η παραπληροφόρηση μέσω της Απογευματινής και άλλων εφημερίδων του Ελληνικού λαού. Οι σχέσεις του Μομφεράτου με τη Χούντα και τη CIA	«Επίθεση εναντίον του τύπου του ΠΑ.ΣΟ.Κ, της CIA και των Ελλήνων βιομηχάνων»
12 <sup>η</sup> 21-9-85	22-9-1985	-	-	«Διευκρινίσεις για την υπόθεση Κρυστάλλη και επίθεση στις μυστικές υπηρεσίες»
13 <sup>η</sup>	27-11-1985	Λεωφορείο των Μ.Α.Τ.	Η υπερβολική χρήση της	«Κατά των ΜΑΤ και της

Προκήρυξη Ημερομηνία συγγραφής	Ημερομηνία*	Στόχος	Αιτία επίθεσης	Τίτλος – Περιεχόμενο
26-5-85			αστυνομικής βίας (δολοφονία Καλτεζά, ξυλοδαρμοί απεργών κτλ.)	οικονομικής πολιτικής του ΠΑ.ΣΟ.Κ»
14 <sup>η</sup> 4-12-85	4-12-85	-	-	«Κατά της οικονομικής πολιτικής του ΠΑ.ΣΟ.Κ και των Μ.Α.Τ»
15 <sup>η</sup>	8-4-1986	Δημήτρης Αγγελόπουλος (βιομήχανος)	Η συμμετοχή των αδελφών Αγγελόπουλων και των επιχειρήσεών τους σε οικονομικά εγκλήματα και στην πτώση της Ελληνικής οικονομίας	«Κατά της οικονομικής πολιτικής του ΠΑ.ΣΟ.Κ και των Ελλήνων βιομηχάνων και εφοπλιστών»

Προκήρυξη Ημερομηνία συγγραφής	Ημερομηνία*	Στόχος	Αιτία επίθεσης	Τίτλος – Περιεχόμενο
16 <sup>η</sup> 24-4-1986	27-4-86	-	-	«Παρέμβαση – απάντηση σε αρθρογράφο που διαστρέβλωσε την προκήρυξη για τον Αγγελόπουλο»
17 <sup>η</sup> 3-10-86	3-10-86	4 κτήρια εφοριών (Μαρούσι, Ν. Ιωνία και Μπραχάμι 2)	Η διαδικασία καταλήστευσης του λαού μέσω των φόρων και η μη πληρωμή των φόρων απ' τους επιχειρηματίες.	«Κατά του υπάρχοντος φορολογικού συστήματος– κριτική στους τομείς Παιδείας, Υγείας, Δημόσιας Τάξης και Εθνικής Άμυνας»
18 <sup>η</sup> 14-10-86	14-10-1986	-	-	«Απάντηση σε άρθρο της εφημερίδας Το Ποντίκι

Προκήρυξη Ημερομηνία συγγραφής	Ημερομηνία*	Στόχος	Αιτία επίθεσης	Τίτλος – Περιεχόμενο
				σχετικά με την υπόθεση Αγγελόπουλου»
19 <sup>η</sup> 1-2-87	4-2-1987	Ζαχαρίας Καψαλάκης (Γιατρός)	Η κακή κατάσταση – διαφθορά του συστήματος υγείας και η κατασπατάληση των φόρων του Ελληνικού λαού	«Κατά του συστήματος υγείας, των μεγαλογιατρών και της διαφθοράς»
20 <sup>η</sup> 9-4-87 Υ.Γ. 11-4-87	25-4-1987	Λεωφορείο μεταφοράς Αμερικανών στρατιωτών	Ο αμερικανικός ιμπεριαλισμός και η παρουσία του στη χώρα	«Κατά του αμερικανικού ιμπεριαλισμού»
21 <sup>η</sup> 11-8-87	11-8-1987	Λεωφορείο μεταφοράς Αμερικανών	Ο αμερικανικός ιμπεριαλισμός και η	«Κατά του αμερικανικού ιμπεριαλισμού»

Προκήρυξη Ημερομηνία συγγραφής	Ημερομηνία*	Στόχος	Αιτία επίθεσης	Τίτλος – Περιεχόμενο
Υ.Γ. 10-8-87		στρατιωτών	παρουσία του στη χώρα	
22 <sup>η</sup> 11-10-87	11-10-1987	-	-	«Απάντηση σε συκοφαντίες της αστυνομίας για ευρήματα σχετικά με τη 17 Ν»
23 <sup>η</sup> 14-10-87	14-10-1987	-	-	«Νέα απάντηση στην αστυνομία και την κυβέρνηση σχετικά με υποτιθέμενα ευρήματα για τη 17 Ν»
24 <sup>η</sup> 15-1-88	22-1-1988	Τζώρτζ Κάρος (επικεφαλής	Η αμερικανικές παρεμβάσεις και η παραμονή των βάσεων	«Κατά της αμερικανικής παρουσίας στην Ελλάδα και

Προκήρυξη Ημερομηνία συγγραφής	Ημερομηνία*	Στόχος	Αιτία επίθεσης	Τίτλος – Περιεχόμενο
		υπηρεσίας δίωξης ναρκωτικών στην Αθήνα - DEA		κατά του ΠΑ.ΣΟ.Κ για την παραμονή των βάσεων»
25 <sup>η</sup> 22-1-88	22-1-1988	-	-	«Αιτιολόγηση της αποτυχίας της επίθεσης στον Τζ. Κάρος»
26 <sup>η</sup> 22-2-88	1-3-1988	Αλέξανδρος Αθανασιάδης – Μποδοσάκης (βιομήχανος)	Τα εγκλήματά του απέναντι στην οικονομία, την εργατική τάξη και το περιβάλλον.	«Κατά των Ελλήνων καπιταλιστών, ιδίως του Μποδοσάκη – κριτική για το Νταβός και ο σοσιαλισμός της 17 Ν»
27 <sup>η</sup>	14-3-1988	-	-	«Απάντηση σε άρθρο του

Προκήρυξη Ημερομηνία συγγραφής	Ημερομηνία*	Στόχος	Αιτία επίθεσης	Τίτλος – Περιεχόμενο
12-3-88				δημοσιογράφου της Ελευθεροτυπίας Γιώργου Βότση»
28 <sup>η</sup> 20-5-88	23-5-1988	4 αυτοκίνητα Τούρκων διπλωματών (οι 2 βόμβες εξερράγησαν)	Η κατοχή της Κύπρου και η καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην Τουρκία	«Κατά του Τουρκικού καθεστώτος, της κατοχής της Κύπρου και των Ελληνοτουρκικών συνομιλιών»
29 <sup>η</sup> 14-6-88	29-6-1988	Ουίλιαμ Νορντίν (στρατιωτικός ακόλουθος αμερικανικής	Η εμπλοκή των Η.Π.Α. στις Ελληνικές υποθέσεις, στην κατοχή της Κύπρου, στον Τουρκικό επεκτατισμό και η	«Κατά της παρουσίας των Η.Π.Α. στην Ελλάδα και της ανάμιξής τους στις υποθέσεις μας»



Προκήρυξη Ημερομηνία συγγραφής	Ημερομηνία*	Στόχος	Αιτία επίθεσης	Τίτλος – Περιεχόμενο
		πρεσβείας στην Αθήνα)	παρουσία τους στην Ελλάδα	
30 <sup>η</sup> 16-8-88	17-8-1988	Ιθ' Αστυνομικό τμήμα Βύρωνα	Οπλική ενίσχυση της οργάνωσης	«Ο λόγος της εισβολής – απάντηση σε συκοφαντίες της αστυνομίας»
31 <sup>η</sup> 11-11-88	11-11-1988	-	-	«Παρέμβαση – ανακοίνωση για το σκάνδαλο Κοσκωτά»
32 <sup>η</sup>	17-11-1988	-	-	«Φεϊγβολάν με συνθήματα κατά του καθεστώτος»
33 <sup>η</sup> 22-12-88	18-1-1989	Παναγιώτης Ταρασουλέας (αντιεισαγγελέας	Αθωώσεις και κλείσιμο υποθέσεων για οικονομικά σκάνδαλα των οικογενειών	«Κατά των δικαστών»

Προκήρυξη Ημερομηνία συγγραφής	Ημερομηνία*	Στόχος	Αιτία επίθεσης	Τίτλος – Περιεχόμενο
		Αρείου Πάγου), Κώστας Ανδρουλιδάκης (εισαγγελέας)	Τσάτσου και Ανδρεάδη	
34 <sup>η</sup> 2-2-89	3-2-1989	-	-	«Κατά του Τύπου»
35 <sup>η</sup> 22-2-89	23-2-1989	3 σπίτια (Χαλάνδρι, Βριλήσσια, Κολωνάκι)	Το πρόβλημα της στέγης και τα υψηλά ενοίκια	«Κατά του συστήματος ενοικίασης και των υψηλών ενοικίων»
36 <sup>η</sup> 25-4-89	8-5-1989	Γιώργος Πέτσος (βουλευτής ΠΑΣΟΚ, πρώην υπουργός	Η εμπλοκή του στο σκάνδαλο Κοσκωτά	«Κατά του πολιτικού κόσμου και των σκανδάλων που έχουν καταστρέψει τη

Προκήρυξη Ημερομηνία συγγραφής	Ημερομηνία*	Στόχος	Αιτία επίθεσης	Τίτλος – Περιεχόμενο
				χώρα»
37 <sup>η</sup> 17-5-89	20-5-1989	-	-	«Απάντηση σε άρθρο του Β. Φίλια»
38 <sup>η</sup> 30-5-89	31-5-1989	-	-	«Απάντηση σε νέο άρθρο του Β. Φίλια»
39 <sup>η</sup>	9-6-1989	-	-	«Φεϊγβολάν – κάλεσμα στους ψηφοφόρους για τις επερχόμενες εκλογές»
40 <sup>η</sup>	20-6-1989	-	-	«Φεϊγβολάν με συνθήματα κατά του καθεστώτος»
41 <sup>η</sup> 3-7-89	3-7-1989	-	-	«Παρέμβαση κατά της κυβέρνησης συνεργασίας

Προκήρυξη Ημερομηνία συγγραφής	Ημερομηνία*	Στόχος	Αιτία επίθεσης	Τίτλος – Περιεχόμενο
				ΝΔ –Συνασπισμού»
42 <sup>η</sup> 18-9-89	26-9-1989	Παύλος Μπακογιάννης (βουλευτής Ν.Δ.)	Η συμμετοχή του στο σκάνδαλο Κοσκωτά	«Κατά του καθεστώτος, των πολιτικών σχηματισμών, των σκανδάλων και της συνεργασίας ΝΔ – Συνασπισμού»
43 <sup>η</sup> 9-10-89	11-10-1989	-	-	«Απάντηση σε δημοσιεύματα του τύπου και επίθεση στο καθεστώς»
44 <sup>η</sup> 31-10-89	31-10-89	-	-	«Παρέμβαση για το θέμα Μιχάλη Παυλή»
45 <sup>η</sup>	17-11-89	-	-	«Παρέμβαση για τους

Προκήρυξη Ημερομηνία συγγραφής	Ημερομηνία*	Στόχος	Αιτία επίθεσης	Τίτλος – Περιεχόμενο
16-11-89				οικολόγους – εναλλακτικούς»
46 <sup>η</sup> 4-2-90	5-2-1990	24/12/89 : Στρατόπεδο Συκουρίου 3/2/90 : Πολεμικό Μουσείο	Κλοπή υλικού για ενίσχυση του αγώνα	«Κατά της οικουμενικής κυβέρνησης, του τύπου και των επιχειρηματιών και της αστυνομίας»
47 <sup>η</sup> 14-5-90	16-5-1990	Η συνοικία της Εκάλης (βόμβες)	Η φοροκλοπή της άρχουσας τάξης	«Κατά των κομμάτων, της άρχουσας τάξης και των εφοριών»
48 <sup>η</sup>	6-6-1990	-	-	«Προειδοποίηση των αλλοδαπών εργαζομένων στις βίλες των

Προκήρυξη Ημερομηνία συγγραφής	Ημερομηνία*	Στόχος	Αιτία επίθεσης	Τίτλος – Περιεχόμενο
				μεγαλοκαπιταλιστών»
49 <sup>η</sup> 10-6-90	11-6-1990	Procter and Gamble (Αμερικανική εταιρία)	Εξαγορά Ελληνικής επιχείρησης με εξευτελιστικούς όρους	«Κατά του ξεπουλήματος των ελληνικών επιχειρήσεων στους ξένους καπιταλιστές»
50 <sup>η</sup> 14-9-90	14-9-1990	-	-	«Ανακοίνωση – απάντηση για το θέμα Μιχ. Ράππη»
51 <sup>η</sup> 18-10-90	18-10-90	-	-	«Ανακοίνωση – διάψευση πλάστης προκήρυξης 10-10- 1990»
52 <sup>η</sup> 13-11-90	20-11-1990	Βαρδής Βαρδινογιάννης (επιχειρηματίας)	Οι απάτες, τα σκάνδαλα, τα εργατικά ατυχήματα και η μόλυνση του περιβάλλοντος	«Κατά των Ελλήνων μεγαλοεφοπλιστών – επιχειρηματιών και των

Προκήρυξη Ημερομηνία συγγραφής	Ημερομηνία*	Στόχος	Αιτία επίθεσης	Τίτλος – Περιεχόμενο
				πλαστών προκηρύξεων»
53 <sup>η</sup> 17-12-90	19-12-1990	Γραφεία Ε.Ο.Κ.	Η επιβολή απ' την Ε.Ο.Κ. σκληρών οικονομικών μέτρων στη χώρα και του κοινοβουλευτικού φασισμού	«Κατά της Ελληνικής κυβέρνησης, της Ε.Ο.Κ. και της οικονομικής πολιτικής»
54 <sup>η</sup> 29-1-91	30-1-1991	24/1 : Τράπεζες Σίτι Μπάνκ (2) (Χαλάνδρι, Αγ. Παρασκευή), Γραφείο Γάλλου στρατιωτικού ακόλουθου (Μέτς) 27/1 : Τράπεζα	Ο πόλεμος των δυτικών δυνάμεων κατά του Ιράκ	«Κατά της επίθεσης του λεγόμενου δυτικού πολιτισμού σε μια φτωχή χώρα του τρίτου κόσμου, το Ιράκ»

Προκήρυξη Ημερομηνία συγγραφής	Ημερομηνία*	Στόχος	Αιτία επίθεσης	Τίτλος – Περιεχόμενο
		Αμερικαν Εξπρές (Πανεπιστημίου) 28/1 : Γραφεία BP (Χαλάνδρι)		
55 <sup>η</sup> 12-3-91	12-3-1991	Ρόναλντ Στιούαρτ (Αμερικανός λοχίας)-5 πούλμαν (βόμβες)	Ο πόλεμος στο Ιράκ – οι απεργοσπαστικοί μηχανισμοί	«Κατά του δυτικού κόσμου και των δυτικών ΜΜΕ για τον πόλεμο στο Ιράκ»
56 <sup>η</sup> 4-6-91	6-6-1991	31/3 : Ξενοδοχείο Πεντελικό (Κεφαλάρι) 25/4 : Βύθιση ρυμουλκού Καραπιπέρης – 6	Η ιδιοκτησία Βαρδινογιάννη / Το σπάσιμο της απεργίας των ρυμουλκών / Οι πρόσφατες τεράστιες αυξήσεις του ηλεκτρικού / Η	«Κατά της οικονομικής πολιτικής της κυβέρνησης και του Δυτικού Κεφαλαίου»



Προκήρυξη Ημερομηνία συγγραφής	Ημερομηνία*	Στόχος	Αιτία επίθεσης	Τίτλος – Περιεχόμενο
		<p>Πέραμα</p> <p>2/5 : Γραφεία ΔΕΗ (Αγ. Ανάργυροι), 15/5 : Τσιμεντοβιομηχανία Χάλυψ (Ελευσίνα)</p> <p>7/5 : Εργοστάσιο Ζίμενς (Μαρούσι)</p> <p>28/5 : Εργοστάσιο μπίρας Λέβενμπρόι (Αταλάντη)</p>	<p>εξαγορά των τσιμέντων απ' την CEMENTS - FRANCAIS / Η μη καταβολή των πολεμικών αποζημιώσεων απ' τη Γερμανία</p>	
57 <sup>η</sup> 16-7-91	16-7-1991	<p>Ντενίζ</p> <p>Μπουλούκμπασι</p>	<p>Η φασιστική πολιτική του Τουρκικού πολιτικο-</p>	<p>«Κατά του Τουρκικού καθεστώτος, του</p>

Προκήρυξη Ημερομηνία συγγραφής	Ημερομηνία*	Στόχος	Αιτία επίθεσης	Τίτλος – Περιεχόμενο
		(Τούρκος διπλωμάτης)	στρατιωτικού συμπλέγματος και τα εγκλήματά του κατά της Κύπρου, των Κούρδων και του ίδιου του Τουρκικού λαού	επεκτατισμού του, των εγκλημάτων του και της υποκρισίας της Δύσης»
58 <sup>η</sup> 7-10-91	7-10-1991	Τσετίν Γκιιοργκιού (ακόλουθος τύπου της τουρκικής πρεσβείας)	Ο Τουρκικός επεκτατισμός και τα εγκλήματά του κατά των Κυπρίων, Κούρδων αλλά και Τούρκων	«Κατά του τουρκικού καθεστώτος, του επεκτατισμού και των εγκλημάτων του»
59 <sup>η</sup> 24-10-91	24-10-1991	-	-	«Απάντηση σε άρθρο του Μιχάλη Ράππη»
60 <sup>η</sup>	3-11-1991	Λεωφορείο των ΜΑΤ	Η βίαιη καταστολή από τα	«Κατά των ΜΑΤ και της

Προκήρυξη Ημερομηνία συγγραφής	Ημερομηνία*	Στόχος	Αιτία επίθεσης	Τίτλος – Περιεχόμενο
3-11-91			MAT διαδηλώσεων, απεργιών, πορειών	οικονομικής πολιτικής της κυβέρνησης»
61 <sup>η</sup> 8-5-92	9-5-1992	-	-	«Ανακοίνωση – παρέμβαση για την υπόθεση της οδού Ριανκούρ»
62 <sup>η</sup> 16-6-92	14-7-1992	Ιωάννης Παλαιοκρασσάς (Υπουργός Οικονομικών)	Οι υψηλοί φόροι, η φοροδιαφυγή των πλουσίων και το ξεπούλημα των Ελληνικών επιχειρήσεων	«Κατά της οικονομικής πολιτικής της κυβέρνησης»
63 <sup>η</sup> 18-7-92	19-7-1992	-	-	«Ανακοίνωση για την απόπειρα κατά Παλαιοκρασσά και το

<b>Προκήρυξη Ημερομηνία συγγραφής</b>	<b>Ημερομηνία*</b>	<b>Στόχος</b>	<b>Αιτία επίθεσης</b>	<b>Τίτλος – Περιεχόμενο</b>
				θάνατο του Αξαρλιάν»
64 <sup>η</sup> 20-7-92	20-7-1992	-	-	«Κατά της αστυνομίας και της εφημερίδας Ελευθεροτυπία για το θάνατο του Αξαρλιάν»
65 <sup>η</sup> 27-7-92	27-7-1992	-	-	«Καταγγελία για συμπαιγνία αστυνομίας – Ελευθεροτυπίας στην υπόθεση Αξαρλιάν»
66 <sup>η</sup> 17-11-92	19-11-1992	-	-	«Μανιφέστο '92 – Απόψεις και κριτική για όλους και για όλα»

Προκήρυξη Ημερομηνία συγγραφής	Ημερομηνία*	Στόχος	Αιτία επίθεσης	Τίτλος – Περιεχόμενο
67 <sup>η</sup> 16-12-92	21-12-1992	30/11 : Εφορία Νέας Φιλαδέλφειας (Ρουκέτα) 3/12 : Εφορία Αμαρουσίου (βόμβα) 21/12 : Ελ. Παπαδημητρίου (Βουλευτής Ν.Δ.)	Το ισχύον φορολογικό σύστημα και η φοροδιαφυγή των πλουσίων / οι ιδιωτικοποιήσεις – το ξεπούλημα των ελληνικών επιχειρήσεων	«Κατά της οικονομικής πολιτικής της κυβέρνησης»
68 <sup>η</sup> Ιούνης 93, Δεκέμβρης 93	24-1-1994	1993 : 5 εφορίες (Μοσχάτο, Χαϊδάρι, Πετρούπολη, Περιστέρι, Καμίνια). 6	Το φορολογικό σύστημα / η πώληση της τσιμεντοβιομηχανίας ΑΓΕΤ – Ηρακλής στους Ιταλούς	«Κατά της οικονομικής πολιτικής της κυβέρνησης»

Προκήρυξη Ημερομηνία συγγραφής	Ημερομηνία*	Στόχος	Αιτία επίθεσης	Τίτλος – Περιεχόμενο
		αυτοκίνητα διευθυντών εφοριών και Υ.ΠΕ.ΔΑ / 24/1 : Μιχ. Βρανόπουλος (πρώην Διοικητής Εθνικής)		
69 <sup>η</sup> 4-7-94	4-7-1994	Ομέρ Σιπαχιόγλου (Τούρκος διπλωμάτης)	Ο τουρκικός επεκτατισμός και η πολιτική της Τουρκίας στην Κύπρο, στους Κούρδους και στο εσωτερικό της	«Κατά του τουρκικού καθεστώτος και της υποκρισίας της Δύσης»
70 <sup>η</sup> 15-3-95	15-3-1995	Mega Channel	Η διαπλοκή ΜΜΕ – επιχειρηματιών - πολιτικών	«Κατά του πολιτικού κόσμου, της διαπλοκής και

Προκήρυξη Ημερομηνία συγγραφής	Ημερομηνία*	Στόχος	Αιτία επίθεσης	Τίτλος – Περιεχόμενο
				απάντηση στην κατηγορία περί τυφλού χτυπήματος»
71 <sup>η</sup> 31-3-95	31-3-1995	-	-	«Απάντηση στην Ελευθεροτυπία για την επίθεση στο Mega – καταγγελία για συμπαιγνία»
72 <sup>η</sup> 7-4-97 (Ιούνιος 95, Μάης 96)	28-5-1997	15/2/1996 : Πρεσβεία Η.Π.Α. (Αθήνα) 28/5/97 : Κωστής Περατικός (εφοπλιστής)	Η ιδιωτικοποίηση των ναυπηγείων Ελευσίνας	«Κατά της οικονομικής πολιτικής της κυβέρνησης»
73 <sup>η</sup>	8-4-1998	MacDonalds (2)	Η συνεχής παρουσία των	«Κατά του αμερικανικού

Προκήρυξη Ημερομηνία συγγραφής	Ημερομηνία*	Στόχος	Αιτία επίθεσης	Τίτλος – Περιεχόμενο
Απρίλης '98		(αμερικάνικα φάστ φούντ), General Motors, Chrysler, Opel (αντιπροσωπείες αυτοκινήτων), Citibank	Η.Π.Α. στη χώρα μας και η παρέμβασή τους στα εθνικά θέματα	εθνικισμού και ιμπεριαλισμού»
74 <sup>η</sup> 8-3-99	16-3-1999	-	-	«Κατά της κυβέρνησης και του Δυτικού κόσμου για την υπόθεση Οτσαλάν»
75 <sup>η</sup> Μάρτης 2000	8-6-2000	31/3/99 : Γραφεία ΠΑΣΟΚ (Χαρ. Τρικούπη) 3/4/99 : Γραφεία	Η επίθεση του Δυτικού κόσμου στη Γιουγκοσλαβία	«Κατά της υποκριτικής Δύσης, των ΜΜΕ και της Ελληνικής κυβέρνησης»



Προκήρυξη Ημερομηνία συγγραφής	Ημερομηνία*	Στόχος	Αιτία επίθεσης	Τίτλος – Περιεχόμενο
		ΠΑΣΟΚ (Λεωφ. Γαλασίου 5/5/99 : 3 τράπεζες Chase Manhattan (ΗΠΑ), Midland (Μ. Βρετανία), BND (Γαλλία) 16/5/99 : Σπίτι Γερμανού Πρέσβη (Χαλάνδρι) 8/5/99 : Ολλανδική Πρεσβεία		

Προκήρυξη Ημερομηνία συγγραφής	Ημερομηνία*	Στόχος	Αιτία επίθεσης	Τίτλος – Περιεχόμενο
		8/6/2000 : Στίβεν Σόντερς (Βρετανός Ταξίαρχος)		
76 <sup>η</sup> 11-12-2000	13-12-2000	-	-	«Διάψευση δημοσιευμάτων του τύπου – κατά της επίθεσης στη Γιουγκοσλαβία»
77 <sup>η</sup> Ιούνης 2001	Ιούνιος 2001	-	-	«Διάψευση επίθεσης στον βουλευτή Βασίλη Μιχαολιάκο – κατά του κοινωνικού – πολιτικού συστήματος»

## Ορισμοί της τρομοκρατίας

Σημείωση: Οι ορισμοί της τρομοκρατίας προέκυψαν απ' την επισκόπηση της σχετικής βιβλιογραφίας που ήταν απαραίτητη για την εργασία μας και παρατίθενται μαζί με εκείνον που τους προτείνει και την παραπομπή όπου εμείς τους εντοπίσαμε.

- 1) Τρομοκρατία είναι η πρόκληση τρόμου σε άτομα ή ομάδες ατόμων ή και σε ολόκληρη την κοινότητα, με τη διάπραξη σοβαρών εγκλημάτων βίας, που στρέφονται είτε κατά συγκεκριμένων ατόμων είτε αδιακρίτως κατά αθώων πολιτών και που αποβλέπουν στην επίτευξη ορισμένων σκοπών κυρίως βιο-θεωρητικού ή κοινωνικό-πολιτικού χαρακτήρα (Παπαδάτος Π. (1987), Η τρομοκρατία, Σάκκουλας, Αθήνα – Κομοτηνή, σ. 15).
- 2) Τρομοκρατία είναι η υπολογισμένη χρήση βίας ή η απειλή βίας προκειμένου να επιτευχθούν πολιτικοί, ιδεολογικοί ή θρησκευτικοί στόχοι δια του εκφοβισμού, του πειθαναγκασμού ή της ενστάλαξης φόβου. (Σαϊντ Ε., Σάσεν Σ., Τσόμσκι Ν., Μπισάρα Α., Σένερ Ρ. (2002), Η τρομοκρατία και η κοινωνία των πολιτών, Μεταίχιμο, Αθήνα, σ. 10) - 1983, Στρατός Η.Π.Α.
- 3) Η τρομοκρατία είναι ουσιαστικά μια τακτική, μια μορφή πολιτικού πολέμου που έχει ως σκοπό να επιτύχει πολιτικά αποτελέσματα – 1988, Ειδική κυβερνητική επιτροπή Η.Π.Α. για την αντιμετώπιση της τρομοκρατίας (Μπόση Μ. (2000), Περί του ορισμού της τρομοκρατίας, Π. Τραυλός, Αθήνα, σ. 73).

- 4) Ο όρος τρομοκρατία σημαίνει προ-υπολογισμένη βία με πολιτικά πιστεύω, που σκοπό έχει επιθέσεις κατά αμάχων πολιτών ή άλλων στόχων εκ μέρους παράνομων και συνωμοτικών ομάδων, οι οποίες επιδιώκουν να επηρεάσουν ένα κοινό – 1995, Υπουργείο Εξωτερικών Η.Π.Α. (Μπόση Μ. (2000), ό.π., σσ. 73-74).
- 5) Τρομοκρατία είναι η παράνομη άσκηση βίας κατά ατόμων ή περιουσίας με σκοπό τη διάβρωση ή φθορά μιας κυβέρνησης, άμαχου πληθυσμού ή τμημάτων τους, με στόχο την ανάπτυξη πολιτικών και κοινωνικών σκοπών – 1983, FBI (Μπόση Μ. ό.π., σσ. 74-75).
- 6) Τρομοκρατία είναι η χρήση βίας για πολιτικούς σκοπούς και εμπεριέχει την όποια χρήση βίας με σκοπό τον εκφοβισμό του κοινού ή τμήματός του – 1974, Βρετανικός νόμος (Μπόση Μ. ό.π. σ. 77).
- 7) Τρομοκρατία αποτελεί η απειλή ή η χρήση βίας για λόγους προώθησης πολιτικής, θρησκευτικής ή ιδεολογικής υπόθεσης καθώς και οι βίαιες ενέργειες κατά ατόμων ή περιουσιών, ιδιωτικών ή δημοσίων – 2000, Βρετανικός νόμος (Μπόση Μ. ό.π., σ. 82).
- 8) Τρομοκρατία είναι η συνεχής συγκροτημένη μάχη με πολιτικούς σκοπούς, συνοδευόμενη από επιθέσεις κατά της ζωής και της περιουσίας ατόμων και ειδικότερα από σοβαρά εγκλήματα (δολοφονία, ανθρωποκτονία, απαγωγή, εμπρησμός, χρήση εκρηκτικών) ή και από άλλες πράξεις βίας που χρησιμοποιούνται για την προετοιμασία εγκληματικών πράξεων – 1985, Υπουργείο Εσωτερικών Δ. Γερμανίας (Μπόση Μ. ό.π. σ. 85).

- 9) Τρομοκρατία ορίζεται η χρήση ή η απειλή χρήσης βίας από συγκεκριμένη ομάδα ανθρώπων για την επίτευξη πολιτικών στόχων – 1975, Ομάδα TREVI – Ευρωπαϊκή Ένωση (Μπόση Μ. ό.π. σ. 87).
- 10) Τρομοκρατία είναι η χρήση βίας ως αποτέλεσμα υπολογισμού. Συνήθως κρίνεται ως έγκλημα σε επίπεδο νομοθεσιών και απευθύνεται κατά ατόμων ή περιουσίας, αποτελεί δε απειλή των συμβόλων μιας κοινωνίας με σκοπό πολιτικά ή ιδεολογικά οφέλη που ορίζονται με υποκειμενικά κριτήρια. Τρομοκρατία είναι η παράνομη χρήση ή η απειλή χρήσης βίας κατά ατόμων ή περιουσίας με σκοπό τη διάβρωση της κοινωνίας ή τον κλονισμό μιας κυβέρνησης για την αποκόμιση πολιτικού, θρησκευτικού ή ιδεολογικού οφέλους – NATO (Μπόση Μ. ό.π. σ. 90).
- 11) Η τρομοκρατία είναι μια “αγχώδης” μέθοδος από επαναλαμβανόμενες πράξεις βίας, τις οποίες αναλαμβάνουν παράνομες (ή σχεδόν) ομάδες ή άτομα μέλη κρατικών υπηρεσιών για προσωπικούς ή εγκληματικούς ή πολιτικούς σκοπούς. Βάσει αυτού του σκεπτικού – και σε αντίθεση με τις δολοφονίες οι άμεσοι αποδέκτες της βίας δεν είναι και οι βασικοί στόχοι. Οι άμεσοι ανθρώπινοι στόχοι της βίας είτε επιλέγονται τυχαία (τυχαία θύματα) είτε έχουν αποφασιστεί (αντιπροσωπευτικά δείγματα ή συμβολικοί στόχοι) από τον πληθυσμό των στόχων, αποτελούν το μήνυμα προς τον ευρύτερο στόχο αποδέκτη. Ο εκφοβισμός, αλλά ακόμη και η ίδια η πράξη της βίας, χρησιμοποιείται ως αγγελιαφόρος των τρομοκρατών (οργανώσεων ή ατόμων) προς τα θύματα. Στην ουσία η ίδια πράξη της βίας, χρησιμοποιείται για να προωθήσει το μήνυμα στον κυρίως στόχο, που δεν είναι άλλος παρά το ειδικό ή το ευρύ ακροατήριο ή τα ακροατήρια που παρακολουθούν τα δρώμενα. Η ίδια η

τρομοκρατική πράξη εκ των πραγμάτων μεταβάλλει σε ακροατήριο το κοινωνικό σύνολο που παρακολουθεί. Η τρομοκρατική πράξη συνοδεύεται από τις γενικές "απαιτήσεις" προς το στόχο. Ο στόχος προς τον οποίο είναι στραμμένη η προσοχή των τρομοκρατικών οργανώσεων λαμβάνοντας το μήνυμα αναμένεται να διαθέτει την ικανότητα να μετουσιώνει τη βία, τον εκβιασμό ή την προπαγάνδα σύμφωνα με την αντίληψη της τρομοκρατικής οργάνωσης – 1988, A. P. Schmid – A. J. Jongman (Μπόση Μ. ό.π., σσ. 115 - 116).

- 12) Τρομοκρατία είναι η βία ή η απειλή άσκησης βίας με σκοπό τη δημιουργία ατμόσφαιρας φόβου και πανικού. Αυτές οι πράξεις σχεδιάζονται για να προτρέψουν άλλους σε πράξεις που δεν θα διενεργούσαν κάτω από διαφορετικές συνθήκες ή για να τους εμποδίσουν να ενεργήσουν όπως αυτοί θα επιθυμούσαν. Όλες οι τρομοκρατικές πράξεις είναι εγκλήματα. Πολλές από αυτές, αποτελούν παραβιάσεις των κανόνων του πολέμου, εάν και εφόσον επικρατεί κατάσταση πολέμου. Αυτές οι πράξεις βίας ή η απειλή χρήσης πράξεων βίας, γενικά χρησιμοποιούνται κατά άοπλων και αθώων πολιτών. Το κίνητρο όλων των τρομοκρατικών οργανώσεων είναι πολιτικό και οι τρομοκρατικές πράξεις γίνονται με τρόπο που να εγγυάται τη μέγιστη κάλυψη απ' τα Μ.Μ.Ε. Οι δράστες είναι μέλη μίας οργανωμένης ομάδας και σε αντίθεση με άλλους εγκληματίες αναλαμβάνουν την ευθύνη των πράξεών τους. Τέλος, οι τρομοκρατικές πράξεις πέρα από την άμεση καταστροφή που επιφέρουν, έχουν ως σκοπό τη δημιουργία εντυπώσεων, καθώς επιδιώκουν να επηρεάσουν ψυχολογικά μία μερίδα του πληθυσμού. Ο φόβος που προκαλείται από τους τρομοκράτες

πιθανόν να δημιουργήσει στο κοινωνικό σύνολο την εντύπωση ότι διαθέτουν υπερβολική δύναμη ή ότι ο σκοπός των πράξεών τους έχει μία ιδιαίτερη σημασία, να προκαλέσει μία υπερβολική κυβερνητική αντίδραση ή να προξενήσει αντιδράσεις ώστε να υπάρξει ευνοϊκή μεταχείριση των τρομοκρατών και τα αιτήματά τους να βρουν θετική απήχηση – Ινστιτούτο Rand – St. Andrews (Μπόση Μ., ό.π., σσ. 128-129).

13) Τρομοκρατία είναι η συστηματική απειλή χρήσης βίας ή η χρήση βίας για οποιονδήποτε λόγο ή κατά της καθεστηκυίας τάξης, με σκοπό τη διαβίβαση ενός πολιτικού μηνύματος σε μία ομάδα μεγαλύτερη της ομάδας θύματος, τον εκφοβισμό και την αλλοίωση της συμπεριφοράς της. Τόσο το θύμα όσο και ο δράστης ή και οι δύο λειτουργούν εκτός των σκεπτικών των ενόπλων δυνάμεων – δηλαδή της άποψης που θα μπορούσε να συμπεριλάβει την τρομοκρατία σε μορφές πολέμου, οπότε θα απαιτείτο η επέμβαση των ενόπλων δυνάμεων – και αυτό σημαίνει ότι και οι δύο δεν θα λειτουργήσουν ποτέ εντός απόψεων που εκπορεύονται από τις ένοπλες δυνάμεις – D. Claridge (Μ. Μπόση, ό.π., σ. 140).

14) Η τρομοκρατία είναι έσχατη έκφραση του παραληρηματικού ιδεολογικού λόγου. Είναι ιδεολογικός λόγος αναγμένος στον ανώτατο συντελεστή της εξουσίας. Ως μέσο άσκησης πολιτικής εφαρμόζεται είτε αμέσως με τη δράση πρακτόρων των αυτονομημένων παράλληλων μυστικών υπηρεσιών είτε εμμέσως, με την «τηλεκατεύθυνση» διαφόρων ατόμων ή ομάδων που έχουν δήθεν «αντικρατικό» προσανατολισμό. (Γρίβας Κλ., 2003), Αντι-φάκελος 17Ν, Κάκτος, Αθήνα, σσ. 34-36)

- 15) Θεωρούνται ως τρομοκρατικές πράξεις εκείνες οι πράξεις που εκ προθέσεως τελούνται με τρόπο ή σε έκταση ή υπό συνθήκες τέτοιες, ώστε να είναι δυνατό να βλάψουν μία χώρα ή ένα διεθνή οργανισμό. Υποκειμενικά δε ο δράστης θα πρέπει να αποσκοπεί (i) στο σοβαρό εκφοβισμό του πληθυσμού είτε (ii) στον ανεπίτρεπτο εξαναγκασμό μίας κυβέρνησης ή ενός διεθνούς οργανισμού να εκτελέσει οποιαδήποτε πράξη ή να απόσχει από την εκτέλεσή της είτε (iii) στη σοβαρή αποσταθεροποίηση ή στην καταστροφή των θεμελιωδών συνταγματικών, πολιτικών, οικονομικών ή κοινωνικών δομών μίας χώρας ή ενός διεθνούς οργανισμού. Συμβούλιο της Ευρώπης (7/12/2001), Ευρωπαϊκή Ένωση (Ιωακείμογλου Η., Τριανταφύλλου Σ. (2003), Αριστερή Τρομοκρατία, Δημοκρατία και Κράτος, Πατάκης, Αθήνα, σσ. 54-56).
- 16) Τρομοκρατία είναι η απειλή ή η χρήση βίας για πολιτικούς σκοπούς όταν (1) αυτή η πράξη στοχεύει να επηρεάσει τη στάση και τη συμπεριφορά μίας ομάδας-στόχου ευρύτερης απ' τα άμεσα θύματα και (2) τα παρακλάδια της ξεπερνούν τα εθνικά σύνορα – 1976, CIA (Schmid A.P., (1997), “The problems of defining terrorism”, Encyclopedia of World Terrorism, Sharpe Reference, U.S.A., σσ. 12-22).
- 17) Ο όρος τρομοκρατική δραστηριότητα σημαίνει την οργάνωση ή συμμετοχή σε μία αναίτια ή αδιάκριτη πράξη βίας με μεγάλη αδιαφορία για τον κίνδυνο της πρόκλησης του θανάτου ή της σοβαρής σωματικής βλάβης σε ανθρώπους που δεν λαμβάνουν μέρος σε ένοπλες εχθροπραξίες – 1987, Νόμος Η.Π.Α. (Δασκαλοπούλου-Λιβαδά, ό.π., σ. 14)



- 18) Ομοσπονδιακό έγκλημα τρομοκρατίας είναι τα εγκλήματα που έχουν σκοπό να επηρεάσουν ή να θίξουν τη διεύθυνση της κυβέρνησης με την τρομοκράτηση ή τον εξαναγκασμό ή να εκδικηθούν την κυβέρνηση – 1996, Νόμος Η.Π.Α. (Δασκαλοπούλου-Λιβαδά, ό.π., σ. 14)
- 19) Η τρομοκρατία είναι μία στρατηγική με ιδεολογικά κίνητρα διεθνώς παράνομης βίας σχεδιασμένη να διασπείρει τον τρόμο σ' ένα συγκεκριμένο τμήμα μίας συγκεκριμένης κοινωνίας με σκοπό να επιτύχει ένα ισχυρό αποτέλεσμα ή να προπαγανδίσει ένα αίτημα ή μία διαμαρτυρία ασχέτως αν οι δράστες ενεργούν για λογαριασμό τους ή για λογαριασμό ενός κράτους – C. Bassiouni (Δασκαλοπούλου-Λιβαδά, ό.π., σ.σ. 14-15)
- 20) Η τρομοκρατία είναι η πρόκληση τρόμου σε άτομα ή ομάδες ατόμων ή γενικότερα στην κοινωνία μέσω της διάπραξης σοβαρών βίαιων εγκλημάτων ενώπιον συγκεκριμένων ατόμων ή αδιακρίτως κατά αθώων πολιτών και με συγκεκριμένους σκοπούς ειδικά ιδεολογικού, φιλοσοφικού ή κοινωνικο-πολιτικού χαρακτήρα – Δ. Σπινέλλης (Δασκαλοπούλου-Λιβαδά, ό.π., σ. 15)
- 21) Τρομοκρατία είναι η χρήση ή η απειλή χρήσης βίας από μία επαναστατική οργάνωση κατά ανθρώπων ή περιουσίας με την πρόθεση τρομοκράτησης και εξαναγκασμού κυβερνήσεων ή κοινωνιών συχνά για πολιτικούς ή ιδεολογικούς σκοπούς – Υπουργείο Άμυνας Η.Π.Α. (Δασκαλοπούλου-Λιβαδά, ό.π., σ. 15)
- 22) Τρομοκρατία είναι τα εγκλήματα κατά κράτους ο σκοπός ή η φύση των οποίων είναι να προκαλέσουν τον τρόμο σε ορισμένα πρόσωπα, ομάδες προσώπων ή στο κοινό – 16/11/1937, Σύμβαση της Κοινωνίας των

Εθνών για την πρόληψη και την καταστολή της τρομοκρατίας (αρ. 1)  
(Δασκαλοπούλου-Λιβαδά, ό.π., σσ. 15-16)

23) Η τρομοκρατία είναι η παράνομη χρήση ή απειλή χρήσης βίας κατά ανθρώπων ή περιουσιών για πολιτικούς ή κοινωνικούς σκοπούς και συνήθως στοχεύει στο να εξαναγκάσει μία κυβέρνηση, άτομα ή ομάδες να τροποποιήσουν τη συμπεριφορά ή την πολιτική τους – 1986, Επιτροπή Μπους (Teichman J., (1989), “How to define terrorism”, *Philosophy*, 64, σσ. 505-517)

24) Η τρομοκρατία περιλαμβάνει βίαιες πράξεις που γίνονται για πολιτικούς ή άλλους κοινωνικούς σκοπούς, συμπεριλαμβανομένων ορισμένων μισθοφορικών σκοπών μεγάλης κλίμακας, από άτομα ή ομάδες μ' ένα σκοπό καλό ή κακό, αλλά που πραγματοποιούνται με ένα απ' τα δύο ακόλουθα είδη μέσων: (1) επιθέσεις κατά αθώων ή ουδέτερων ή τυχαίων επιλεγμένα ανθρώπων ή (2) χρήση μέσων που περιλαμβάνουν ωμότητες π.χ. βασανιστήρια, απάνθρωπους σκοτωμούς ή ακρωτηριασμό ζωντανών ή νεκρών που διαπράττονται κατά τυχαία ή μη επιλεγμένους ανθρώπους που μπορεί να είναι αθώοι ή όχι (Teichman J., ό.π.)

25) Τρομοκρατία είναι ο εκφοβισμός για ένα σκοπό, ο τρόμος έχει ως σκοπό ν' αναγκάσει τους άλλους να κάνουν πράγματα που δεν θα έκαναν σ' άλλη περίπτωση, είναι αναγκαστικός εκφοβισμός (Primoratz I., (1990), “What is terrorism?”, *Journal of Applied Philosophy*, Vol. 7, No 2, σσ. 129-138)

26) Τρομοκρατία είναι η χρήση ή η προσπάθεια χρήσης του τρόμου ως μέσου εξαναγκασμού – Carl Welman (Primoratz I., ό.π.)

- 27) Τρομοκρατική πράξη είναι μία πολιτική πράξη που συνήθως διαπράττεται από μία οργανωμένη ομάδα και περιλαμβάνει τον εκ προθέσεως φόνο ή άλλη σοβαρή βλάβη αμάχων ή την απειλή της ίδιας ή εκ προθέσεως σοβαρής ζημιάς στην περιουσία αμάχων ή την απειλή χρήσης (C.A.J. Coady (1985), "The morality of terrorism", *Philosophy*, 60, σσ. 47-69).
- 28) Τρομοκρατία είναι η απειλή ή η χρήση βίας για πολιτικούς σκοπούς από άτομα ή ομάδες που είτε δρουν υπέρ είτε εναντίον μίας εγκατεστημένης κυβερνητικής αρχής, όταν τέτοιου είδους ενέργειες έχουν ως σκοπό να προκαλέσουν σοκ ή να τρομοκρατήσουν μία μεγάλη ομάδα ανθρώπων ευρύτερη απ' τα άμεσα θύματα – 1980, CIA (Schmid A.P., ό.π.)
- 29) Η τρομοκρατία είναι πράξεις ισοδύναμες με εγκλήματα πολέμου που όμως τελούνται σε περιόδους ειρήνης (Schmid A.P., ό.π.)
- 30) Τρομοκρατία δεν είναι οποιαδήποτε χρησιμοποίηση βίας. Είναι η χρησιμοποίηση βίας με τέτοιο τρόπο που έχει για κύριο στόχο γενικότερο, για πλατύτερα λαϊκά στρώματα εκφοβιστικό χαρακτήρα. Τρομοκρατία είναι όταν χρησιμοποιούνται τανκς και αύρες ενάντια στο λαό, όταν πέφτουν χιλιάδες δακρυγόνα απ' τις αύρες και τους ροπαλοφόρους ενάντια τόσο σε διαδηλωτές και περαστικούς ή απεργούς στα εργοστάσια ή αγρότες στις πορείες τους με γενικότερο σκοπό την τρομοκράτηση ολόκληρου του λαού. Τρομοκρατία είναι όταν οι Ιταλοί φασίστες βάζουν βόμβες σε τρένα ή σε πλατείες, όταν ξυλοκοπούνται δημοσιογράφοι για να τους εκφοβίσουν και να μην ξαναγράφουν εναντίον τους. Τρομοκρατία είναι οι νεοφασίστες που βάζουν βόμβες με την καθοδήγηση του φασιστικού μηχανισμού για να

εκφοβίσουν πλατύτερα στρώματα. Τρομοκρατία είναι και τα βασανιστήρια κι όχι απλώς σωματικές βλάβες όπως λένε τα δικαστήρια, γιατί εκτός απ' το συγκεκριμένο αγωνιστή έχουν για στόχο τη γενικότερη τρομοκράτηση – 1977, «Ε.Ο. 17 Νοέμβρη» (Οι Προκηρύξεις, Κάκτος, Αθήνα, 2002, σ. 50).

31) Τρομοκρατία είναι η εξάσκηση βίας με κύριο στόχο τον εκφοβισμό πλατύτερων στρωμάτων π.χ. μία βόμβα μέσα στον κόσμο στην Πλατεία Συντάγματος. Μπορεί να τρομοκρατούνται ίσως μερικοί [ απ'τη δράση μας ] αλλά αυτοί δεν ξεπερνούν τα 5.000 άτομα σε πληθυσμό 10 εκατομμυρίων και είναι ο ηγετικός όμιλος της άρχουσας μεγαλοκαπιταλιστικής τάξης και όσοι βρίσκονται στις κορυφές της ιεραρχικής κρατικής εξουσίας – 1989, «Ε.Ο. 17 Νοέμβρη» (Οι Προκηρύξεις, ό.π., σ. 461).

## Νόμοι σχετικά με την τρομοκρατία

Οι νόμοι που παρατίθενται στο Παράρτημά μας σχετικά με την τρομοκρατία αποτελούν μέρος της έρευνάς μας για την παρούσα εργασία και στον ακόλουθο κατάλογο περιλαμβάνονται νόμοι τόσο εσωτερικοί όσο και διεθνείς (συμβάσεις, πρωτόκολλα, κτλ.) τους οποίους θέσπισε κατά καιρούς το ελληνικό καθεστώς προκειμένου ν' αντιμετωπίσει την αντικαθεστωτική τρομοκρατία.

- 1) Ν.Δ. 1352: «Περί κυρώσεως της εν Χάγη την 16<sup>ην</sup> Δεκεμβρίου 1970 υπογραφείσης Διεθνούς Συμβάσεως, δια την καταστολήν της παρανόμου καταλήψεως αεροσκαφών» (1973)
- 2) Ν. 774/1978: «Περί καταστολής της τρομοκρατίας και προστασίας του Δημοκρατικού Πολιτεύματος» (1978)
- 3) Ν. 1129/1981: «Περί κυρώσεως τους εις Στρασβούργον την 17<sup>ην</sup> Μαρτίου 1978 υπογραφή εντός Προσθέτου Πρωτοκόλλου εις την Ευρωπαϊκὴν Σύμβασιν Δικαστικῆς συνδρομῆς ἐπὶ ποινικῶν υποθέσεων (1981)
- 4) Ν. 1366/1983: Τροποποιήσεις διατάξεων του Ποινικού Κώδικα, του Κώδικα των Δικηγόρων, ρύθμιση θεμάτων της Δικαιοσύνης και άλλες διατάξεις» (με το άρθρο 9 καταργήθηκε ο Ν. 774/1978)
- 5) Ν. 1368/1983: «Κύρωση Διεθνούς Σύμβασης για την πρόληψη και τιμωρία των εγκλημάτων που στρέφονται κατά των διεθνώς προστατευομένων προσώπων συμπεριλαμβανομένων των διπλωματικών αντιπροσώπων» (1983)

- 6) Ν. 1636/1986: «Κύρωση Σύμβασης για την προστασία του πυρηνικού υλικού» (1986)
- 7) Ν. 1688/1987: «Κύρωση διεθνούς Σύμβασης κατά της σύλληψης ομήρων» (1987)
- 8) Ν. 1789/1988: «Κύρωση Ευρωπαϊκής Σύμβασης για την καταστολή της τρομοκρατίας» (1988)
- 9) Ν. 1897/1990: «Περί απονομής συντάξεως και παροχής βοήθειας σε θύματα τρομοκρατίας, τροποποίησης διατάξεων του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας και άλλων διατάξεων» (1990)
- 10) Ν. 1913/1990: «Κύρωση του Πρωτοκόλλου για την καταστολή παρανόμων πράξεων βίας σε αερολιμένες που εξυπηρετούν τη διεθνή πολιτική» (1990)
- 11) Ν. 1916/1990: «Για την προστασία της κοινωνίας απ' το οργανωμένο έγκλημα» (1990)
- 12) Ν. 2108/1992: «Κύρωση Διεθνούς Σύμβασης για την καταστολή των παράνομων πράξεων κατά της ασφάλειας της ναυσιπλοΐας και Πρωτοκόλλου για την καταστολή παράνομων πράξεων κατά της ασφάλειας των σταθερών εγκαταστάσεων στην υφαλοκρηπίδα» (1992)
- 13) Ν. 2264/1994: «Κύρωση της Σύμβασης για τη σήμανση των πλαστικών εκρηκτικών με σκοπό τον εντοπισμό τους» (1994)
- 14) Ν. 2928/2001: «Τροποποίηση διατάξεων του ποινικού κώδικα και του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας και άλλες διατάξεις για την προστασία του πολίτη από αξιόποινες πράξεις εγκληματικών οργανώσεων» (2001)

Εκτός των ανωτέρω που παρατίθενται στο Παράρτημά μας η χώρα μας έχει υπογράψει και τις ακόλουθες συμβάσεις και πρωτόκολλα:

- 1) Ν.Δ. 734: «Σύμβαση περί παραβάσεων και άλλων τινών πράξεων τελουμένων επί αεροσκαφών» (1971) (Τόκιο, 1963)
- 2) Ν.Δ. 174: «Σύμβαση για την καταστολή παρανόμων πράξεων κατά της ασφάλειας της πολιτικής αεροπορίας (1973) (Μόντρεαλ 1971)
- 3) Ν.Δ. 4218: «Ευρωπαϊκή Σύμβαση δικαστικής αρωγής σε ποινικά θέματα» (1961) (Στρασβούργο, 1959)
- 4) Ν.Δ. 4165: «Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την έκδοση» (1961) (Παρίσι, 1957)
- 5) Πρόσθετο πρωτόκολλο στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την έκδοση (15-10-1975, Στρασβούργο)
- 6) Δεύτερο πρόσθετο πρωτόκολλο στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την έκδοση (17-3-1978, Στρασβούργο)
- 7) Συνθήκη του Maastricht (υπεγράφη στις 7-2-1992 και τέθηκε σε ισχύ την 1-11-1993)

## **ΠΙΝΑΚΕΣ**

<b><u>A/α.</u></b>	<b><u>Τίτλος</u></b>	<b><u>Σελίδα</u></b>
1.	Σημαντικές οργανώσεις που έδρασαν στην Ελλάδα	<b>σ.89</b>
2.	Οι προκηρύξεις της «17N» ανά έτος δράσης	<b>σσ.108-109</b>
3.	Οι προκηρύξεις της «17N»	<b>σσ. 110-111</b>
4.	Αναλογία προκηρύξεων- ετών δράσης της «17N» σε σχέση με τις κυβερνήσεις ΠΑ.ΣΟ.Κ.- Ν.Δ.	<b>σ. 112.</b>
5.	Οι φερόμενοι ως μέλη της «17N»	<b>σ. 123</b>
6.	Οι επιχειρησιακοί στόχοι της «17N»	<b>σ. 146</b>
7.	Η «εθνικότητα» των στόχων της «17N»	<b>σ. 147</b>
8.	Οι επιχειρησιακοί στόχοι της «17N» ανά έτος	<b>σσ. 147-148</b>